

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

3

MÄRTS

2000

- [**Triin Soometsa kauneimaid värse**
- [**Arvo Valtoni romaan fosforiidisõja aegadest (lõpp)**
- [**jät kub mõttevahetus 90-ndate kirjandusest**
- [**1999. aasta eesti luule ja proosa ülevaade**
- [**Hasso Krulli essee Andres Ehini loomingust**

LOOMINGU

tellimuste
vastuvõtt
jätkub
kõigis
ev
sideasutustes

hind
odavam
kui
üksikmüügil

LOOMING

on
eesti
kirjanduse
peegel

LOOMINGUT

tellides
toetate
eesti
kirjandust

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

3

2000

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 2000

„Looming“ ilmub Eesti riigi toetusel.

2000. aastal on ajakirja rahaliselt abistanud:

Kultuurkapital

Perioodika AS

Rahvuskultuuri Fond

Kirjanike Liit

ISSN 0134 — 4536

•

Tõtt tundes, valet vandudes ja vaba,
mu käes kolm kindlat keskteed murdus kaheks:
mu ainus tähendus on tihendada
kõik kiirgused tundmatuks, tummaks täheks.

Ta koondab nagu mõeldamatu arv
maailmad, aja sulgeb.
Ta hääldamine äikesega võrdub,
ta kaardub kergelt nagu tassikõrv
ja tyhistab mu tähenduse kohe.

•

Minusse murdunud maastikul
kiljub üks taim
sõestunud sillal.

Kelle keel kutsub või keelab —
tule ja kao,
põhjusta, põle?

Kurat teab millal
kustutab tuul
selle kisa.

Lase mind
ise.

RABAJÄRV

— Rabajärv, ristiema,
räägi, mis rõõm on, mis rikkus.
Mul hakkab ununema
elu ja armu pikkus.

— Tytar, su silmateras
märkan murdumismärki.
Nii läheb meelest ära
elamisettekääne.

— Nägin, et kivi naeris,
kuu võttis käe kaju.
— Mine nyyd võhivõõraid
kutsuma kadunud koju.

•

Värvilist valeraha, võltsitud vääriskive
kõliseb kohe mu taskus, kui sa ytled mu nime.
Tuhandest tuletikust, kui sa taipad mu tuju,
ehitan salakoopaid, -käike ja kaardimaju.

Kui su käsi aga puudutab mu puusa,
leiad taskust vaid põiktänavate kruusa,
põselt porijälje, närtsind kaselehe,
mis veel oli äsja kallis kaelaeh.

•

Kui magan sinuga, siis soovin
vestlusi voorustest ja vaimust,
kuid kõneldes ma ihkan ainult
su jõule kuuletuda voodis.

•

Ei selgita, ei solvu,
sest teed kaarduvad sillaks,
kus und ja õietolmu
peopesadelt ma puhun,
ei ytle millestki ära,
ei hoia millestki kinni,
ennast pyyan ja pillan
paljakäsi ja pärani silmi
igal hommikul igal juhul.

Luule polnud juba mõnda aega käinud kentauride juures.

Mõtted olid mujal. Ka Paul oli toonud ellu uue mõõdme ja aega oli nüüd vähem.

Süda tal sellepärast eriti ei valutanud, sest ta teadis, et loom-meeste eest hoolitsetakse hästi. Vahest oli ta ka ise mugavamaks muutunud, ei hoolinud enam ratsutamisest samavõrd nagu varem.

Oli tal ju vaja võrdsuse mõttes kõigi neljaga ratsutada, nii olid nad harjunud. Ja see polnud siin imeväikeses koplis ratsutamine tavalises mõttes, nii et tuul kõrvus vihisemas. Oli rohkem ühe koha peal trampimine, kas või soolikad segi.

Varemalt oli Luule alati, kui miski teda Olte juures häiris, hipodroomile läinud stressi maandama. See oli tal veres.

Ka nüüd, pärast seda Kristiina pulmakutset, kavatses ta minna.

Paul oli peavalu pärast viimastel päevadel koolist puudunud. Seda oli neil nädalatel mitu korda juhtunud.

Luulel oli tunne, et poiss simuleerib või õigemini põhjustab miski, enesesisendus sealhulgas, tõepoolest peavalu. Mis võiks olla selle põhjus, et poiss ei taha kooli minna? Selles eas mehehakatise käest on niisugust asja raske välja pinnida.

Kooli asja uurima minna Luule ei saanud. Hakkavad jälle pärima, kuidas edenevad Pauli vanemate otsingud.

Nendega polnud alustatudki.

„Võta mind kaasa,“ palus Paul, kui Luule end peegli ees sättis.

Luule vaatas poissi pika pilguga.

„Kas pea ei valuta enam?“

„Ei. Läks üle.“

Paulil olid imesiirad lapsesilmad.

Kui ta majja tuli, siis tal veel selliseid ei olnud. Need oli ta siin saanud.

Luule uskus, et ta on lapsesse investeerinud midagi olulisemat kui hoolitsus.

„Eks tule.“

Poiss oli kohe minemas.

Linnaskäigud olid alati huvitavad, vahel sai ka isaga kokku, siis oli veelgi huvitavam. Aga ka emaga polnud viiga, sest mõni mänguasjade pood jäi ikka tee peale ette ja ema oli mõnikord kannide ostmisest suuremas õhinas kui Paul ise.

Nad sõitsid trammiga.

Alguses oli Luule mõelnud, et võtab poisi tõesti kentauride juurde kaasa. Suhkrutükidki olid kotis.

Kuid juba koduuksest väljudes oli ta mõistnud, et kentauride juures jääb tänagi käimata. Pauli pärast. Seda saladust polnud tal õigust reeta ka oma kõige lähedasemale mitte. Pealegi ei oska nii väike saladusi endale hoida.

Suhkur oli asjata kaasas.

Luule ei saanud ilmuda hipodroomile koos oma väikese saatjaga. Kentaurid polnud tema eraasi. Tuhanded asjad Nõukogude Liidus olid salastatud, kuid kentaurid mitte valitsuse poolt, vaid valitsuse vastu.

Loomadel polnud muidugi mingit ideoloogilist rolli, aga neid võidi käsitada kui eelmiste maailmade igandit, mida tuleb suures sepikojas ümber sepiastada. Nii need käibesõnad vist kõlasid.

Poisi võiks ju muidugi seniks pärishobuste juurde jätta, see oleks talle kindlasti elamus, aga parem siiski mitte riskida. Paremt, kui ei saa teatavaks, et Luule üldse hipodroomil käib.

Lapse asi, kusagil räägib ikka välja. Ja siin salatsemise riigis juba maast-madalast väikesele inimesele vabatahtlikult salatsemist õpetada ei pidanud Luule õigeks.

Järelikult teevad nad tavalise linnatiiru.

Kui nad kõndisid parajasti mööda Pärnu maanteed Laste Maa ilma poole, võttis Paul äkki tugevasti Luule käest kinni.

Väljas käies ta seda enamasti ei teinud. Kui muidugi ei oldud koos Oltega. Olte lähedust vajas pois lausa füüsiliselt.

Nagu muide Luulegi.

Luule oletas, et see siin võib olla koht, kus poisike autost välja lükati.

Aga võis olla ka muu põhjus. Luule vaatas ringi. Midagi erilist ta ei näinud.

Kaks suuremat vene poissi jõllitasid Luulet altkulmu, kui ta tagasi vaatas.

Äkki nemad?

Kui nii, siis vaene Paul. Ta kannab oma minevikku kaasas. Millal ta sellest vabaks saab? Kas aeg parandab?

Luule tahtis nüüd poisile eriti hea olla.

Mänguasjade aina suuremates kogustes ostmine pole muidugi headuse väljendus. Neid oli koju kogunenud terve kastitais. Inetud plastmassist kobakad, enamasti läksid need kolmandal päeval katki ja laps polnud selles süüdi.

Siin polnud ometi tarbimisühiskond, et hästi ruttu katki ja siis uued. Aga siin riigis lastele valmistatud asjad olid veelgi viletsamad kui Läänest toodud. Arvatavasti üldise käegalöömise pärast, mis valitses nõukogudemaal igas eluvaldkonnas.

Teel oli Luule mõte liikunud praktilist rada, ta tahtis vaadata, kas leiab poisile midagi sobivat selga.

Poode tuli selles tegelikkuses sageli kammida, küllap jääb see harjumus eesti naistele veel kauaks sisse, kui peaksidki saabuma paremad ajad või ühiskondlik elu lausa teise lehekülje pöörama, nõnda et kõik poed kaupa täis, ainult vali — kui raha on.

Kaltsudega — nagu Olte riideesemeid nimetab — poisikest muidugi ei meelita.

See oli rohkem tüdrukute harrastus. Ka siis, kui tüdrukud on nii vanad kui Luule.

Kõige parem kingitus poisile oleks Olte töö juurde minek. Aga sinna ei tahtnud Luule minna. Ta pidi end klaariks jonnima. See võttis natuke aega. Ega ta muidu kentauride juurde kippunud.

Kas ta peaks tõesti minema selle kahtlaste elukommetega kunstnikupreili ilmalikule laulatusele, see tähendab bürokraatlikule registreerimisele?

Luule ei soovinud sellele mõelda.

„Kas sa kinno tahad minna?“

Paul tegi tähtsa näo. Nagu mõtleks.

„Mis seal jookseb?“

Luule tahtis öelda, et uurime. Aga mis sa siis kutsud, kui ei tea.

„Mingi välismaa film.“

„Kas alla kuusteist keelatud?“ läks poiss elevile.

Tavaliselt olid seda filmid, kus ekraanil vilksatas näitlejanna mõni riidega katmata kehaosa või liiga pikalt suudeldi. Tapmist ja tagaajamist võis kilomeetrite kaupa näidata. Eriti kui õiged mehed tapsid. See lapsi järelevaatajate meelest ei rikkunud. Aga kui nad liiga vara teada saavad, kuidas lapsi tehakse või vähemalt selleks valmistatakse, siis läheb ühiskond hukka. Otsekui koosneks see totalitaarne ühiskond aiva impotentidest.

Muidugi oli too „alla kuusteist keelatud“ ka reklaamitrikk, kuigi nii õige ühiskond öeldi reklaami mitte vajavat. Kopikaste piletihindadega olid kinomajad niigi täis.

Loodetavasti on ennelõunasel ajal mõni lasteseanss.

Kristiina ja Marko vaatasid teineteisele otsa, astudes niinimetatud Önnepalee uksest välja värskesse õhku.

„Kuhu me nüüd sõidame?“ küsis peigmees.

Äsja oli lõppenud kodanlik laulatus ja joodud väike šampanja sama maja keldrikorrusel baaris.

Rahvast oli olnud päris palju, suurelt osalt Kristiinale tundmatud näod. Mitte kõik tema poolt kutsutud aga polnud tulnud.

Pidulikult oli kohal Tiit suure lillekimbuga. Ta esines nii, nagu oleks tal Partei Keskkomitee aukiri üle anda. Õnneks seda siiski ei juhtunud.

Huvitaval ja Kristiinale üsna arusaamatul kombel oli kohal salkond lillaks ja oranžiks värvitud kukeharjaga punkareid. Kas sinu külalised, oli ta tahtnud Markolt küsida, kuid hoidus: vahest oli ta ise nii popp, et linna valikseltskond talle sellist au osutas.

Kristiina ei teadnud sedagi, kas poisi vanemad olid kohal. Igatahes temale nendena kedagi ei tutvustatud ja tobedas saginas tehtud pulmapildil polnud inimestel samuti mingit traditsioonilist paigutust. Ausalt öelda ei huvitanud

Marko vanemad teda kuigivõrd. Kohale valgunutest tutvustasid mitmed enast ise ja nagu ikka polnud võõraid nimesid esitluspominast kerge välja lugeda. Peigmehe vanemad oleksid ehk siiski meelde jäänud, küllap oleksid nemad või Marko kätlemise juures ikka kuidagi teistmoodi nägu teinud.

Ametnik luges võltspaatosliku teksti nagu raamatust ja see ajas kangesti naerma, aga Kristiina oli karastatud, ta suutis ennast vaos hoida. Ja tegelikult oli ta ju ikka natuke erutatud ka. Esimest korda elus niisugune temp ära teha! Äkki muudab see veel tema elustiili?

Kusagilt tekkisid nende kõrvale isehakanud pruutneitsid ja lillesületäied kuhjusid nende kätte.

Tõenäoliselt oli kohal ka omajagu ärikaid, seda võis arvata rikkalike ja maitsetute lillekimpude põhjal. Igatahes kiias saalis ringi mingeid tahumatuid ja ülbeid kutte.

Hea, et Kristiina polnud lubanud korraldada midagi enam kui šampanja, küpsised ja puuviljad kohe pärast seda pidulikku tütust.

Kas tal oli mahti endalt küsida, kuhu jäi südamevärin ja saatuslikkuse tunne? Ta poleks küllap hakanud endale vastama, et need olid lahustunud kümnete meeste kaisutustesse, kes tal enne Markot olid olnud.

Kõik olenes ikkagi temast endast. Ka pärast tuhandendat meest oleks ta võinud niisugusel puhul tõelist erutust tunda. Nagu tunneb rambipalavikku hea näitleja, ka pärast oma tuhandendat etendust.

Ilmselt oli Marko talle vaid mingi kapriis. Ometi polnud Kristiina eales täheldanud endas soovi kellelegi midagi tõestada või näidata. Tema oli tema ise, kui soovis, võttis mehe vastu, kui ei soovinud, saatis kuradile.

Mida peaks ta praegu Markole vastama? Poiss oli tahtnud minna Tallinna kõige nooblimasse paika, et seal olla vaid kahekesi. Kohta, kuhu lihtinimesed sisse ei pääse, aga kus Markole on ukсед õlitatud.

„Vii mind koju. Pelgulinna.“

„Miks sinna? Meil on ju olemas korter.“

Marko oli muretsenud mingi ägeda elamise, nagu ta ütles. Kristiina polnud meelega seda vaatama läinud. Vahest seepärast, et tema kui kunstnik oleks pidanud uue korteri sisustuse kujundama või vähemalt teiste kujundusele hinnangu andma. Marko näis uskuvat, et pruut jätab esmanägemise pulmakingiks, ning oli niisiis kindel, et just nüüd, pärast paaripanekut, saab ta naise tehtud või teeskluseta imetlust nautida.

Kristiina sundis ennast sõbralikuks:

„Tead, Marko, ma tahan praegu just sinna.“

Sellesse lobudikku, näruste kulunud asjade keskele, kus polnud varjugi kunstniku kätest ja südamest.

Marko seisis õnnetu näoga oma „Volvo“ ukse ees ja Kristiinal oli temast natuke kahju. Ta silitas poisi kätt.

„Täida abielu esimesel päeval oma naise kapriis.“

Marko ei öelnud midagi, tegi vastasukse lahti, aitas pruudil sisse istuda, korjas kokku autost välja jäänud pika slepi ja torkas selle sisse istme kõrvale.

Lõi ukse pauguga kinni — mitte viha pärast, ta oli vist veel harjunud

vene autodega, mille ukсед lihtsalt teisiti ei sulgunud —, läks auto ümbert ringi ja istus nohinal rooli taha.

Ta oli juhuslikult linnas kohanud Brunot ning teda autojuhiks kutsunud, kuid selgus, et semul polnud lubagi. Ja ega olnudki tarvis kedagi võõrast, Marko lükkab ise oma käru koju.

Nad söitsid vaikides. Klanitud peiu võis panna pruudi kapriisi kõrge erutuse arvele. Kuidas soovis, mis see Kristiina asi.

Must läikiv auto sahis agulisse Kristiina ürgse eluaseme ette. Marko lukustas autouksed ning läks pruudi lohisevat kleidisaba vältides ta kannul mööda väänulist puitreppi üles. Korteriuukse taga ütles Kristiina:

„Marko, hea poiss, ära pane pahaks, ma tahan üksi olla...“

„Mis see tähendab? Pulmaõhtul?...“ imestas peigmees, kuid erilist protesti ta olek siiski ei ilmutanud.

Kristiina ütles leebelt naeratades:

„Mul jäid pruudipisarad ajanappuses nutmata. Tahan need nüüd välja valada ja mulle ei meeldi tunnistajad niisuguse tegevuse juures.“

Marko pidi möönma, et psühholoogia on keeruline nähtus ja maailmas on üldse palju asju, millele lihtsa arvestusega pihta ei saa.

„Ja mina?“ küsis ta. „Kas toon kitarri ja laulan öö otsa serenaadi su akna all? See jäi meil ka teatavasti tegemata.“

„Pole paha mõte. Praegu on kasside kräunumise aeg, nad laulavad mul siin juba mitmendat ööd, võiksid neid toetada.“

Naisterahvas oskab oma solvanguid lausuda iseäranis mahedalt, ta usub, et sõnad tähendavad vähe, toon teeb muusika.

Marko ajas end õieli, mängis solvunud.

„Kas tahad öelda, et ma suudan sulle vaid kassikontserdi korraldada? Ma olen neli aastat muusikakoolis käinud.“

Seda kah veel. Kirjutab näidendeid, ajab äri, laulab serenaade. Looja ning interpret.

„Ei, ma tahan, et sa lähesid oma sõpradega või ükskõik kellega kuhugi kõrtsi, kas või sellesse nooblisse paika, mida sa reserveerida ähvardasid, ja lõbutseksid seal kõigest hingest. Kas soovid, ma annan sulle oma sõbratari telefoninumbri?“

„Kuule, sa lähed juba liiale,“ ütles poiss nüüd tõsiselt.

Läks vist tõesti liiale.

Kristiina vaatas ennast kõrvalt. Ilus pruut. Kusagilt ei paistnud, et natuke kulunud.

Ta pani käed peigmehe õlale ning suudles teda natuke külmalt ja formaalselt.

„Kui sa teed, mida ma palun, siis hakkab sind ükskord veel armastama.“

Kristiina naljad olid vist tõesti jõhkrad. Aga tundus, et ka seda oli poisike temas hinnanud. Vahel võttis ta üsna lodusalt tema tooni omaks. Ülbust oli temas ülearugi, aga see oli teist liiki kui Kristiinal.

Kristiina astus tuppa ning sulges aeglaselt ukse.

Peagi paukus autouks.

Kristiina riietus oma kõige närusemasse kodukitlisse, mis täis maalimisest

kogunenud värviplekke, võttis pea käte vahele ja hakkas tõesti nutma, nagu oli lubanud. Ka kõige intiimsemale sõbrale poleks ta suutnud selgitada, miks.

Kui Paul koolivärvast välja marssis, ranits seljas, nägi ta teisel pool teed seismas endist semu Vitalit.

Paul tõmbus hästi kõssi ning tahtis piki varbaeda märkamatuult eemale libiseda, kuid Vitali oli teda märganud, võib-olla koguni passinud ning jooksis kohe juurde.

„Sa ei taha enam vanu sõpru tunda,“ ütles Vitali õigust.

Paul jäi seisma.

„Kust sa seda võtad? Ma ei pannud tähele,“ valetas Paul.

„Olgu,“ leppis suurem poiss. „Kuidas elu läheb? Oled kodanlaseks hakanud?“

Vitali oli kambas kõige parem poiss. Kui teised pinna peale käisid, oli Vitali teda mõnikord kaitsnud. Kuigi mitte alati. Ja vahel oli ta kaitsmise eest teeneid nõudnud, ehkki teist mitte otse oma orjaks teinud, nagu seda kampades tihti juhtus.

Neil kõigil oli raske elu ja seepärast tuli üldiselt kokku hoida, aga kord pidi olema, nagu laususid juhid.

„Mis see kodanlane tähendab?“ küsis Paul pisut kohkunult.

Midagi head see Vitali meelest vist ei tähendanud.

„Ah, ei midagi, ma niisama,“ ühmas Vitali sõbralikult. „Räägi, kus sa nüüd elad, et sind näha ei ole.“

„Elan isa ja ema juures,“ ütles Paul kohmetudes.

See polnud ju vale, kuigi teine võis aru saada, nagu oleksid Venemaalt ta pärisvanemad välja ilmunud.

Kas Paul neid üldse mäletas? Midagi väga ähmast kajas kõrvus, tuli silmade ette. Tädi Marfat mäletas ta hästi ja meenutas vastikustundega.

„Käid muudkui eesti koolis?“ küsis Vitali nagu muuseas.

See tegi natuke valvsaks, ehkki erilist põhjust ei paistnud olevat. Paul ei tahtnud midagi vastu küsida. Nende kamba kohta. Pärast seda autost väljatõukamist.

„Nojah,“ ei osanud Paul muud vastata. See ei olnud vabanduseks öeldud. Mis tähtsust sel oli, millises koolis ta käis. Polnud ju keelatud venelasel ka eesti koolis käia, kui hakkama sai.

„Ja nüüd lähed koju?“ venitas Vitali.

Oli tal hääles kadedust? Ju ikka. Ehkki niisugused kutid püüavad seda kõigest väest varjata.

Paulil oli praegu tore kodu, aga hoobelda ta sellega ei tahtnud. Eriti nende õnnetute kodutute ees.

„Nojah,“ vastas Paul, püüdes anda häälele ükskõikset ja ebamäärast kõla.

„Hea küll, ma saadan sind natuke maad. Pole parajasti paremat teha,“ ütles Vitali.

Paul poleks tahtnud praegu koos Vitaliga kodu poole minna. Aga mida oli tal teha? Ta ei saanud ju ette panna, et lähme hoopis Lasnamäele, vaatame vanad kohad üle. Seal võetakse ta kohe pihtide vahele. Ka mänguautomaatide juurde ei saanud ta semu kutsuda, sest tal polnud raha. Kui olekski olnud, oleks Vitali selle temalt ära võtnud. Sõber küll, aga niisugustes asjades kehtis kord.

Äkki hakkab veel tahtma, et Paul peab talle kodust raha näppama. Seda ta kartis küll.

Igatahes oluks parem, kui Vitali oleks ta rahule jätnud ja läinud oma teed.

Paul piilus ringi. Tulid mõned klassikaaslased. Ta ei saanud ometi neid kutsuda ja öelda, et ajame selle vene poisi põõsasse. Sellisele teguviisile oleks järgnenud kättemaks. Parem ta kiirustab teele, et klassikaaslased ei kuuleks, kuidas ta vene poisiga semutseb.

Vaist ütles jah, et parem on Vitaliga viisakas olla, kes teab, mida nad veel muidu tema vastu ette võtavad. Sest kui nad kord on ta avastanud, siis end uuesti ära peita on raske.

Ta polnud tookord päris hästi aru saanud, miks nad ta autost välja lükkasid. Kaasas oli olnud paar suurt poissi, peaaegu täiskasvanut, kes selle autovarguse olid kavandanud ja väikesi kutte sellesse kuidagi seganud. Paul nägi noormehi esimest korda, kuid teised ilmselt mitte.

Paul polnud tahtnud autosse istuda, oli öelnud, et teeme parem vehkat. Omad semud olid ta vägisi autosse lükanud, et siis keset linna ja suurt liiklust kiirust tasandada ja Paul autost välja tõugata. Võib-olla oli mõni ta oma semudest suurtele sosistanud, et väikemees võib kituma minna, parem, kui ta nende edasise tegevuse tunnistaja ei oleks. Huvitav, kas sellest asjast on semude vahel hiljem üldse juttu olnud? Kas Vitali üldse midagi teadis? Oli ju Paul olnud salgas kõige tühisem kaju, tema kadumist võib-olla ei märgatudki. Aga kes teab. Kas Vitali kui Pauli sõber ja kaitsja sattus nende koolimaja ette passima tõepoolest juhuslikult?

Kõige parema meelega oleks Paul soovinud unustada kõik, mis seotud eelmise eluga. Ka sellepärast valmistas kohtumine Vitaliga talle tуска.

Nad kõndisid omavahel üksikuid sõnu vahetades aeglaselt Pauli uue kodu poole. Paul tegi asja kõigega, mida tee peal huvipakkuvat nägi, et semu tähelepanu kõrvale juhtida ja aega võita, aga palju kogu see kavalus ei aidanud.

Vitali ei kiirustanud teda tagant, aga väiksema poisi huvi hulkurkoorte või lahtikaevatud kaablikraavi vastu jättis ta üsna ükskõikseks.

Paulil ei jäänud üle muud kui lõpuks ikkagi Vitali seltsis oma majani kõmpida. Nende kena korter asus suure maja teisel korrusel.

Kenamat korterit polnud Paul eales näinud ja nüüd oli see tema kodu. Tal oli põhjust ja õigust sellest südamega kinni hoida.

Muidugi polnud Paul oma teadliku elu jooksul käinud just paljudes korterites, eriti eestlaste omades ja tal polnud ainet võrdluseks. Kuid mitte võrdlus Lasnamäe pööningukorrusega ei pannud teda siinset kodu hindama, vaid ka kõik muu, mida Paul oli ootamatult leidnud.

Vahest pidanuks ta isegi tänulik olema neile, kes auto varastasid ja tema sillutisele tõukasid, aga nii keeruliselt ei osanud ta mõelda.

Nad seisid maja ees, Vitali temast peajagu pikem.

Kodutu poisi hää! võnksatas, kui ta ütles:

„Kutsud ehk sisse ja näitad oma elamist.“

Kui Vitali oleks olnud tavaline sõber ja mitte kambast, oleks Paul ta heameelega sisse kutsunud ja ema Luulele tutvustanud. Oleks näidanud talle oma mänguasju ja pärisasju, mis olid lasnamäekale vahest nagu muinasjutt. Oleks isegi video peale pannud ja sõbrale televiisoris päriskino näidanud.

Agaga praegu polnud tal selleks tahtmist ega julgust. Sisetunne ütles, et ei tohi. Piinlik tunnistada, aga ta häbenes natuke isegi seda, et räägib Vitaliga vene keeles.

Tegelikult oli tal Vitalist ju kahju. Iga poiss vääriskas samasugust kodu. Aga neil ei olnud mingisugust või oli räämas urgas joodikutest vanematega, kust oli tervislikum eemale hoida. Enamik kambast oligi ju ise oma kodust ära tulnud, varju peksmise ja mõnitamise eest. Igatahes olid nad kodutud ja see oli fakt.

Vitali sissekutsumine oleks paratamatult kujunenud oma koduga hooplemiseks ja näitamiseks, kui mõnus elu Paulil praegu on. Ometi ei tahtnud ta praegu sellega haiget teha Vitalile, kes oli nende kamba kõige sõbralikum poiss.

Kui ta mõne teise ees oleks isegi kas või kättemaksuks oma ilusa kodu ja turvalise eluga uhkeldada soovinud, siis poleks ta seda siiski julgenud teha muudel põhjustel.

„Tead, Vitali, ma ei saa sind sisse kutsuda. Ema ei luba,“ valetas Paul.

Valetamise oli ta oma lühikese elu jooksul laimamatult selgeks õppinud.

Agaga need sõnad ehk ei olnudki valetamine. Paulil polnud kogemusi. Oli ju üsna tõenäoline, et emale poleks meeldinud, kui ta tänaval juhuslikult kohatud semu oleks kohe külla kutsunud. Igal juhul oleks ta pidanud selleks luba küsima.

„Miks?“ küsis Vitali.

Arusaadav küsimus, aga kuidas sellele arusaadavalt vastata? Ta poleks saanud ütelda, et eestlased on just sellised, naljalt nad võõrast inimest külla ei kutsu. Sest ta polnud ju öelnud, et ta praegused vanemad on eestlased. Ka oleks selline ütlemine olnud ehk halvustav rahva suhtes, kelle hulka Paul nüüd kuulus. Temas võis praegu eesti meelt olla rohkem kui paljudes eestlastes enestes. Kuigi ta oli alles naga.

„Ta töötab kodus, parandab raamatuid ja ta ei taha, et teda segatakse,“ leidis Paul seletuse.

„Sa oled siis üsna pressi all,“ arvas Vitali, „ei tohi iitsatadagi.“

„Nojah,“ otsis Paul vastust. „nendel tundidel, kui ema tööd teeb.“

„Vahest siis teine kord,“ leppis Vitali, see oli mõistlik otsus. „Kas teil video kah on?“

„On küll,“ vastas Paul ja kahetses kohe, sest üks olnud seegi üks hooplemine. Videoid toodi veel välismaalt, neid oli vähestes peredes.

Agaga sõna oli lendu läinud.

„Muretse siis hea film selleks ajaks, kui sa mu külla kutsud,“ ütles Vitali jumalagajätkuks ja Paulile tundus, et sõbral polnud tõesti halbu kavatsusi.

Ta läks tuppa ja vaatas aknast, kas Vitali on läinud.

Vitali seisis ikka veel uulitsal ja lehvitas Paulile, enne kui minema lonkis.

Midagi hullu polnud ometigi juhtunud ja Paul ei pidanud ema Luulele sellest kohtumisest kõnelema. Seda enam, et ema oli tuntud pabistaja, nagu issi ütles.

Võib-olla oli see mingis mõttes ülekohtune, kuid Paul oleks parema meeleaga soovinud, et tema endised semud, kes teda küll mõnikord mõnitasid ja togisid, kuid hankisid siiski söögipoolist ja aitasid elu sees hoida, poleks iialgi teada saanud, et tal on nüüd teistsugune elu.

Tema elu oli ootamatult teise lehekülje pööranud ja eelmise lehekülje oli tuul ära viinud, otsekui poleks seda olnudki.

•

Bruno võttis südame rindu ja läks Malle juurde. Ta lootis, et Malle ema ei ole sellisel ajal kodus.

Õnneks ei olnudki.

Malle vaatas teda kui võõrast inimest.

Ta pilk oli kalk — või nais see nii vaid süümepiina tundvale noorhännale.

Mida ta peaks ütlema?

„Tere, Malle.“

„Tere.“

Hea, et ei küsinud: kes teie olete?

„Kuidas sul läheb?“

„Täna küsimast.“

See põlvkond pidanuks hoopis teisiti omavahel kõnelema, aga kui on pinged, siis muutume vist kõik vanamoodsaks, põlvkonnast olenemata.

Ei, Bruno pidi kuidagi olukorda leevendama.

Ta astus Malle juurde, embas teda, siis lükkas endast pisut eemale, aetas käed tüdruku õlgadele ja vaatas talle otsa, uskudes, et vaatab süütute siniste silmadega.

„Ma ei ole kaua saanud tulla. Kursusetöö ja nii edasi, aga see polnud midugi põhjus. Kui minu eest tehakse otsuseid, siis ma vajan seedimiseks aega.“

„Mida see tähendab?“

Kuigi oli küsitud karmilt, tähendas küsimine siiski kliima pehmenemist.

„Sina tegid otsuse ilma minuga nõu pidamata. Oli ju nii?“

„Võib-olla sinu meelest oli. Sina olid teinud otsuse siis, kui panid seemne minu sisse.“

„No kuule, tänapäeval...“ ei leidnud Bruno muud öelda.

Malle võinuks kuulutada, et tema on loodus ja kannab vilja, otsuste tegemine on seejuures kõrvaline. Igaüks näeb oma mätta otsast.

„Me ei hakka selle üle vaidlema,“ ütles nüüd täiesti endine Malle. „Ma

soovin seda last, ma armastan teda ja nõme on praegu veel õiendada, kas oleks pidanud või ei oleks pidanud...“

Bruno embas teda uuesti, nüüd juba tõeliselt ja vabalt. Otsekui iseenesest tuli üle huulte:

„Anna andeks, ma enam ei räägi. Ma armastan sind ja meie last.“
Ka kivitüdruk leebus nende sõnade peale.

Lausa ootamatu oli see, et ta paljastas oma ümaraks paisunud kõhu ja ütles uhkelt:

„Kuula!“

Bruno surus kõrva vastu tüdruku kõhtu ning oli valmis esimese kõrvakiilu vastuvõtmiseks oma pojalt.

„Miks ta, laiskvorst, ei puksi, kui isa tuli asja uurima,“ muretses suureline ema.

Puksis. Sõnakuulelik laps oli. Aga kõrvakiilu mõõtu see maa-alune tõuge välja ei andnud.

Bruno suudles last läbi kõhunaha, kattis kogu mäe suudlustega ja tundis, kuidas tõuseb kihu Malle järele.

See oli hea, see oli Bruno sees alles, jumal tänatud.

Malle naeratas kuningannalikult ja pakkus ennast ise.

Bruno oli isegi pisut uskumatu: kas ikka tohib? Aga himu oli kõhklustest suurem.

„Sina loll,“ ütles Malle ja need olid juba päris armastuse sõnad, üsna endised.

Pärast lebasid nad teineteise kõrval ja Bruno mängis lapsega läbi loodusliku membraani.

„Kas sa tead, et sinu ema käis minu ema juures?“

„Temast võib kõike oodata.“

„Kas ta sulle ei rääkinud?“

„Mis ta tahtis sinu emast?“

„Et ta käsiks sul lapse ära kaotada, sest mina ei olevat sulle võrdne partner.“

Kas andis niiviisi Malle ema sõnu tõlgendada või vassis Bruno midagi?

Malle ainult mühatas. Vahest arvas, et Bruno teeb nalja või muidu liialdab.

Pärast pausi küsis Malle:

„Kumb meist siis kõrgemast soost on?“

„Sina muidugi. Sugupuud seal küll üles ei loetud, aga see näis niigi selge olevat.“

Malle sugupuus oli tuntud tegelasi nii valge kui punase poole pealt. Bruno teadis endal olevat vaid üht vallavanemast vanaonu.

Need vanad seisused pakuvad veel tänapäevalgi ainet arutamiseks.

Aga aeg oli selle teemaga lõpetada. Bruno silitas kallima suurt kõhtu ning tegi teist juttu:

„Niisuguse mäe otsast võib küll alla libiseda...“

„Ei libisenud ju... Aga raamat kirjutab, et raseduse ajal kasutatakse teisi asendeid,“ seletas Malle rahulikult.

Vaata aga vaata, tüdruk on isegi tarku raamatuid lugenud.

Bruno otsis üles kolmanda ainevalla.

„Kas sa poliitikaga ikka tegeled veel? Kas sul on ülesandeid oma ustavale kullerile?“ küsis ta.

„Sind ei saa ju usaldada, kui sa niiviisi kauaks ajaks ära kaod,“ avaldas tüdruk kahtlust.

Kas see käis nüüd poliitika või armusuhete kohta?

„Tahad mu süükoormat suurendada?“

„Haltetse ennast ise ja nõua ka teistelt kaastunnet,“ pani kivitüdruk ta paika.

Mis ootaks Brunot, kui nad eluks ajaks kokku jääksid? Kas abielul võiks olla ka teistsuguseid vorme peale traditsioonilise võimuvõitluse ja teineteise alla-, üles- või kõrvaesurumise?

Kuuldavasti neid vorme laias maailmas siiski esinevat.

Peaks vist kah raamatuid lugema.

Koolis tuli Priit Pauli juurde ja küsis:

„Ma nägin, sa õiendasid eile mingi venelasega. Kas käis pinna peale?“

„Ei käinud,“ vastas väikemees.

„Kes see oli?“

Paul langetas pilgu ja oli vait.

„Eino, kui sa ei taha öelda, ega ma ei sunni. Aga arvesta minuga. Kui sul on probleeme, astu iga kell ligi.“

Priit tahtis edasi kapata, kuid Paul võttis tal varrukast kinni.

„See oli Lasnamäe kambast,“ ütles ta sosinal.

„Oo, Lasnamägi on minu eriala,“ suurustas Priit.

Paul ei saanud aru, mida see tähendab.

„Neid on päris palju,“ tunnistas ta.

„Meid on kah hulka. Mul on kõva meeskond,“ teatas Priit.

„Mis asju te ajate?“ tundis Paul huvi.

Nende klassis küll mingit meeskonda ei olnud. Igaüks tõukles omaette.

„Igasuguseid. Praegu näiteks konstrueerime lennukit.“

„Kuidas seda tehakse?“ tundis Paul huvi. Ta ei tahtnud suuremat poissi ära lasta. Ta oleks väga tahtnud Priidu vend olla ja natuke oli ka, kui vene keeles mõelda, sest Priit oli issi Olte õepoeg.

„Tule ja vaata. Kui sa ainult aru saad,“ oli Priit jätkuvalt suuremeelne ja sõbralik.

Nad leppisid kokku, et natukeseks ajaks võib Paul tulla ja osa võtta nende kokkutulekust, mis algab kohe pärast tunde.

Paulil oli vaja luba küsida, muidu hakkab ema Luule muretsema.

Kuna tema tunnid lõppesid varem, jooksis ta koju, sõi kõhu täis ja küsis, kas ta tohib minna natuke lennukit konstrueerima.

Ema Luule ei olnud tehnilistel aladel suurem asjatundja, kuid oli hästi

kursis niinimetatud inimteadustega. Tänu sellele mõistis ta poisi soovi ning nad leppisid kokku, mis kell Paul peab kodus olema.

Paul otsis igaks juhuks tööriistade kastist väikese kruvikeeraja ning torkas taskusse — vahest lastakse ka temal natuke lennukit konstrueerida.

Kruvikeerajat siiski tarvis ei läinud. Suuri poisse oli viis. Nad marssisid üsna koolimaja lähedal oleva puumaja hoovi, kus seisis korralik kuur, mis oli garaažiks tehtud.

See kuulus ühele poistest või täpsemini — tema perekonnale. Poiss keeras ukse suure võtmega lahti ja lennuki konstrueerimine võis alata.

Poisid kraamisid välja mingid raamatud, tabelid ja joonised ning hakkasid rääkima tiiva ehitusest, kui kumer see peaks olema, et õhk ta suure kiiruse juures ise üles tõstaks.

Lennuki konstrueerimine nii käiski, et poisid arutasid ja natuke vaidlesid ka ning selle tulemusena jõudsid kokkuleppele, et tõde peaks sisalduma selles või teises käsiraamatus.

Paul näppis taskus kruvikeerajat ega saanud suurte tähtsate poiste vaidlustest kuigi palju aru, sest nende jutus oli võõrsõnu rohkem kui eestikeelseid. Talle tundus isegi, et nad mõtlevad niisuguseid sõnu ise välja, sest lennuki konstrueerimine oli tõepoolest keeruline värk. Igatahes oli Paulil uhke tunne olla suurte poiste kambas ning tegelda niivõrd tõsise asjaga, millest võib oleneda isegi Eestimaa tulevik.

Siis nägi ta äkki hoovis lendamas valget liblikat, see oli aeglane ja natuke ohmu. Paul püüdis liblika suurema vaevata kinni ja tõi poistele näha.

„Vaadake,“ ütles ta neile.

„Ära sega,“ ütles kõige targem poiss.

Aga Priit astus sugulase kaitseks välja.

„Mida me vaatame?“ küsis ta Paulilt.

Paul ulatas liblika ja ütles:

„Vaadake seda tiiba.“

Poisid jäid tõsiseks ning hakkasid liblikat uurima.

„Ära liblikale haiget tee,“ hoiatas üks neist Priitu, kelle näppude vahel uimane olevus vaevu tuksles.

Liblika tiib oli lame mis lame, esiservas ehk oli märgata väikest paksendust.

„Ta lendab võngetega, mitte otsejoones,“ ütles üks poistest, et tiiva väärale konstruktsioonile seletust leida.

„Teda peaks luubiga uurima,“ arvas teine.

„Tal on kindlasti niisugused lihased, millega ta muudab tiiva kuju vastavalt vajadusele,“ lisas kolmas.

„Väga huvitav konstruktsioon,“ arvas Priit paljutähendavalt. „Muide, ta saab väga järsult lennu-suunda muuta.“

„Meie ei hakka ometi mingit võnklevat lennukit valmistama,“ hüüatas kõige targem poiss.

„Miks mitte,“ vaidles keegi. „See oleks tehnikas uus sõna.“

Paul nägi, et ta oli oma leiuga toonud tehnika arengusse uue suuna, kuid sellest hoolimata ei mõistnud ta suuremat, kuidas lennukit ikkagi tegelikult konstrueeritakse. Pealegi hakkas ema Luule antud aeg täis saama.

„Ärge jamage selle liblikaga,“ ütles nüüd garaažiomanik otsustavalt. „Me ei saa oma asjaga edasi, kui põhisuunast kõrvale kaldume.“

Poisid lasid liblika lendu. See vänderdas õige viletsalt lennata. Niisugust lennukit küll ei tasunud teha, nii sõjas kui tsiviillennunduses oleks selline ainult nuhtluseks.

Paul oli küll kogemata oma liblikaga tõsiseid poisse eksitanud, ometi polnud ta soovinud neid kõrvale kallutada joonelt, mis pidi kodumaale kasu tooma.

Ausalt öelda, ega eriti huvitav see lennuki konstrueerimine Pauli meelest polnud.

Priit tuli läbi maja Pauli saatma, et teda tänaval kodusuunale juhatada.

„Millal lennuk valmis peab saama?“ küsis Paul.

„Sellega läheb veel aega,“ vastas Priit. „Praegu me oleme alles projekteerimise järgus, aga kui tegemiseks läheb, siis võib materjalidega probleeme tõusta ja nii edasi.“

Paul sai muidugi aru, et suuri asju ei tehta kiirustades ja räpakalt.

Olte tuli ema korterisse, mis nüüd oli tühjaks jäänud.

Kolm päeva tagasi oli öde teatanud ema surmast.

Oltel olid eriti kiired tööpäevad olnud ja ta oli palunud öde ema juures käia.

Viimastel nädalatel polnud ema enam sugugi söönud. Ta polnud isegi öelnud, et ei taha. Vastupidi, ta oli esitanud kummalisi soove, mis võisid olla pärit tema lapsepõlvest. Näiteks oli ta kord palunud kaerakilet. Seda muistset toitu ei osanud keegi enam valmistada. Pärast vaevalist otsimist oli Olte leidnud vanainimese, kes kile tegemise kunsti meelde tuletas. Ema oli pärit Pärnu-Jaagupi kandist, too vanainimene aga Mulgimaalt, ta polnud tükil ajal aru saanud, mis asi on kile. Pärast keerukaid seletamisi oli taibanud, et tegemist on kiisliga.

Kui Olte kaerakile kausikesega ema juurde jõudis, oli too ilmutanud isegi mingit rõõmustamise märki ning kilekausi sülle võtnud ja nuusutanud. Kuigi ta oli juba ammu, siis kui ta veel täiesti selget juttu rääkis, öelnud, et meeled nürinevad, kõige hullem on see, et ei tunne enam lõhnu.

Kui Olte järgmisel päeval tuli, oli kaerakile puutumata ja asi polnud kindlasti selles, et Mulgimaal oleks valmistatud kiislit kuidagi teisiti. Olte oli oma jooksmiste tõttu taas lõunata jäänud ning sõi nüüd ise ära tolle kile, mille pärast nii palju vaeva oli nähtud. Maitse oli harjumatu, aga päris huvitav. Polnud õige öelda, et orirahval orjatoidud. Enese mahategemine polnud Oltele eales meeltmööda olnud. Ta ei arvanud eestlasi orirahvaks ega nende rahvustoite millekski alamaks. Mõisast võeti üle nii rõivavurhvi kui ka kokakunsti. Neid kohandati muidugi oma võimalustele ja mõnevõrra muudetult said need omaks.

Ema vaikne hääbumine oli nähtav, kuid see oli kestnud ju väga pikka

aega ning Olte ei tahtnud tunnistada, et lõpp on lähedal. Seepärast oli ta palunud õde nendel kiiretel päevadel ema juures käia. Kui ta oleks arvanud, et see juhtub just nüüd, oleks ta kõik oma tegemised kõrvale heitnud ning püüdnud olla siin võimalikult rohkem.

Ka õde polnud viibinud selle hetke juures. Ta oli käinud õhtul. Ema oli isegi justkui reipam välja näinud. Ometi oli õde juba öösel haaranud rahutus ning ta oli tulnud varahommikul tagasi, mida ta tavaliselt ei teinud. Ema oli kustunud öösel, surmatunnistuse oli arst välja kirjutanud järgmise päeva daatumiga.

Olte kaldus uskuma telepaatilise sideme olemasolusse. Imelik, et ema polnud oma surmahetkel teadet saatnud just temale, keda ta oli alati eriliselt hoidnud ja hinnanud, olnud uhke sellele, et poeg on poeet, kuigi väitnud, et ei saa tema luuletustest mõhkugi aru. Igatahes polnud Olte sel ööl tajunud mingit signaali.

Nüüd oli Olte oma kiired tegemised kõrvale lükanud ning võtnud enamiku matuse korraldamise vaevadest enda kanda. Vaid surnu pesemise ja riietamise oli õde koos teadja vanainimesega ära toimetanud. Ema oli nüüd surnukuuris kirstu sees, talituseks ja peieteks kõik tellitud. Loomulikult oli matus kiriklik, kuigi ema põlvkond oli usu suhtes võrdlemisi leige. Tema ainus soov oli, et ta saaks maetud Pärnu-Jaagupisse, selle oli ta esitanud väga ammu, juba siis, kui ta surmajuttude eest lastelt veel tõelda sai.

Luule ja ema vahekord oli jahe, tegelikult peaaegu olematu. Kui Olte pruudi esimest korda emale näha tõi, oli too oma tavapärase otsekoheusega Luule kuuldes öelnud:

„Ilus naine on mehe nuhtlus.“

Ja oli seejärel pea kõrvale pööranud, soovimata edasist väitlust.

Omavahel polnud nad tollal niisiis lausunud sõnagi ning ka hiljem, harvadel kordadel, kui sugulaste ringis kokku saadi, vahetanud vaid hädapäraseid lauseid. Ilmselt oli ema armukade. Ta oli tundnud mitmeid tüdrukuid ja noori naisi, keda Olte talle möödaminnes tutvustas, kuid ta oli neid ikka käsitanud kui ajutisi ning kahjuks paratamatuid nähtusi. Oli aga esimesest hetkest selge, et Luulega on pojal midagi hoopis enamat. Ja nii oligi, see paabulinna oli tema poja üleni hõivanud ja ema armukadedus oli täiesti põhjendatud.

Olte andis selle talle suuremeelselt andeks, pigem hoidis ema seetõttu veelgi enam. Luule oli tark naine ega teinud ka numbrit, kuid ise ämmaga sõprust ei otsinud. Nii polnud ta teda ka haiguse ajal — mis kestis ju üle kahe aasta — põetamas ega vaatamaski käinud. Ta põhjendas oma käitumist väitega, et ei taha ämma oma olemasoluga häirida, see võib tema haigusele vaid halvasti mõjuda.

Olte oli tulnud nüüd ema korterisse selleks, et leida tema asjade hulgast mõnd tarvitamata palakat, millega katta kirst hauas enne selle mulla alla matmist. See oli veel viimane asi, mis kogu korraldusest tegemata. Palaka oleks võinud osta poest, kuid Oltel oli tunne, et see peaks olema ema hoitud asjade hulgast.

Ema oli suur tagavarade koguja nagu sõdadeaegne põlvkond sageli, ning

tema arvututest panipaikadest võis leida terve hulga asju, mis tarvitusele võtmata.

Tavaliselt ei kaetud kirstu mingisuguse riidega, kuid Olte soovis seda. Tal oli alati matustel kõhe olnud, kui mullakamakad vastu kirstukaant kukkusid. Riidepalakas ei hoidnud ära kamakate kukkumise heli ega raskust, ometi oli tunne, nagu eraldaks see inimese viimset eluaset kõikeõgivast mullast.

Olte läks joonelt pesukapi juurde. Ta ei tahtnud korteris eriti ringi vaadata, siin oli liiga palju mälestusi, ta oleks nendesse takerdunud, aga selleks polnud praegu aega. Kindlasti tuleb ta kord ning istub siin üksinda üsna vaikselt ning ajab mõttes emaga juttu, ütleb talle ära kõik need head sõnad, mis elu jooksul ütlemata jäid. Me teame teoreetiliselt justkui küll, kui palju vaeva on emad näinud meiega, eriti meie esimestel eluaastatel, mis mäletamise sirmi taga, kuid praktiliselt me seda oma hilisemates suhetes peaaegu meelde ei tuletata, vahel õigustame end sellega, et tasume memme vaeva oma lastele. Olte kahjuks omaenese lapsi ei olnud, vähemalt teadaolevalt mitte...

Ükskord tuleb ta siia ning võtab nende paljude esemete kaudu emaga ühendust. Kuni see korter pole veel tühjaks tehtud ja maha müüdüd, milleks nad koos õega varsti on sunnitud. Praegu viibis ema vaim veel siin ja Olte pidi oma kujutluses maha kustutama need viimased kaks-kolm aastat, mil ema polnud enam endine energiline ja kõikesuutev naine, kes oma kaks last läbi kõigi raskuste väärt inimesteks kasvatanud.

Üsna varsti, ühel natuke vabamal viivul tuleb ta siia ning istub siin vaikselt terve päeva ja see on siis tõeline mälestamine... Kahjuks küll, jah, Olte tundis ennast: kas ta ikka leiab niisuguse terve päeva?

Nüüd seisis ta aga kapi ees ning tõstis korralikult kokku lapatud palakaid kapist välja lauale, et vajaliku väljavalimise järel saaks kõik sama korralikult tagasi panna, muidu ema tõreleks temaga.

Olte tähelepanu köitis üks koltunud vana linane kangas, mis oli kõige all tagumises virnas. See erines teistest oma kehva väljanägemise poolest. Ema ei võinud seda seal niisama hoida. Olte keeras kanga lahti ja leidis selle vahelt suure sinimustvalge lipu, mis oli ilmselt alles hoitud läbi kõikide kannatusaegade. See oli kindlasti nõudnud omajagu julgust. Olte nägi oma alalhoidlikku ja poega ikka ettevaatusele manitsenud ema nüüd teise pilguga. Ilmselt oli ema hinnanud Eesti aega hoopis enam, kui ta seda sõnades julges väljendada — oli ta ju enesele sellise riski võtnud.

Mitte asjata polnud Olte talle väikest laualippu toonud. Kuhu see võis kaduda? Nii suur müstik Olte ei olnud — kuigi seda võinuks ta luuletuste põhjal ka arvata —, et ta oleks uskunud, nagu oleks võinud too pisike laualipp mingi vaimujõu mõjul suureks palakaks muutuda.

Nii. Olte oli leidnud, mis vaja. Just see pisut koltunud linane palakas, mis mitukümmend aastat oli varjanud rahvuslippu, on seda väärt, et varjata nüüd ema kirstu agressiivse mulla eest. Lipuga katab ta kirstu teenistuse ajal. Nähku kõik matuselised, et üks lihtne vana naine väärrib seda, et püha lipp ehiks teda viimisel teekonnal. Praegu kiusatakse inimesi veel taga nende värvide pärast, kuid siin-seal on neid juba ilmunud noorte meeste revääridele,

kui noored on soovitud kehtivale režiimile oma väikese väljakutse esitada. Olte esitab suure väljakutse, ta on niisuguseid asju ennegi teinud, tema ei karda...

Niisiis vahest mitte muinsuskaitse päevad või muusikapäevad Tartus polnud see koht, kus sinimustvalge esimest korda taas avalikkuse ette toodi, vaid hoopis Pärnu-Jaagupi vaikne kirik ja surnuaed...

Sel ajal, kui Irma hing ja ihu olid hõivatud Juhani, said nad Luulega harva kokku.

Nüüd, kui ta oli mõne päeva põdenud, otsis ta Luule jälle üles.

Põdenud polnud ta mitte niivõrd enda kui Juhani pärast. See oli keeruline tunnetepundar.

Teda oli armutult välja kihutatud — olgu! Ega tal ju selle mõne kuuga, mis ta Juhani eest oli hoolitsenud, mingeid õigusi saanud tekkida. Mõni teine naine oleks ehk niiviisi arvanud, aga Irma mitte.

Ka Olte oli teda hüljanud, ja see ei keelanud tal hiljem Luulega sõbrannaks saada.

Irma ei arvanud, et niisugune käitumine oluks kuidagiviisi alatu. Ta poleks otsinud Olte naise seltsi siis, kui oli veel tema armuke. Siis oluks see tõepoolest alatu, sest ta pidanuks ju teisele silma sisse vaatama ja kogu oma teeseldud olekuga valetama.

Aga hiljem olid nad Olte suhtes isegi nagu võrdsed. Ei, nii see tegelikult polnud, aga ometi miski ühendas neid: Luule oli petetud ja Irma maha jäetud.

Irmale ei tulnud pähegi, nagu võiks ka tema olla Luulet petnud. Ta ju ei tundnudki sel ajal Luulet. Ta tõesti ei teadnud alguses, kas Oltel võiks olla veel mõni teine naine. Mitte et mees seda varjanud oleks, kuid see oli Irma jaoks nii endastmõistetav, et kui mees magab temaga, siis tal teisi naisi ei saa olla.

Nii naiivne oli Irma.

Kui ta teada sai, et Oltel on keegi veel, siis oli juba hilja. Irma poleks osanud sõnadesse panna, mis see õieti oli: tema sees kas toimis mingi ürgnaiselik võitluskutse, et vaatame, kes keda, või oli tegemist lihtsalt suutmatusena seda nii õnnelikku suhet katkestada. Sest Irmal oli olemas maailma kõige vägevam õigustus: ma ju armastan seda meest ja armastus teeb kõik lubatavaks.

Luulet tutvustas Olte ise. See oli hiljem, siis kui neil enam suhet ei olnud. Irma poleks vist suutnud, aga kes teab, kui ikka Olte oleks teda väga tahtnud, küllap ta oleks siis järele andnud. Vahest olid mehel siiski südametunnistuse riismed veel olemas: et kui naised on omavahel tutvunud, siis ta mõlemaga ei maga.

Üsna kummaline truuduse liik oli see Oltel. Mis kaob pimedusse, seda pole nagu olemaski. Omaenda maailmaga saagu igaüks ise hakkama, parem kui ta seda teiste ette ei laota.

Õeldakse, et naised on salakavalad, aga ega meeste salakavalus väiksem ole, see on lihtsalt teist liiki. Kas Olte äkki selleks ei tutvustanudki oma naist, et Irmast lõplikult lahti saada?

Luule meeldis Irmale. Täiesti siiralt. Temas oli seda sära ja enesekindlust, mida Irmas ei olnud. Luulet vaadates ei saanud keegi öelda: vaene petetud naine. Luule võis oma mehe seiklustest isegi teadlik olla, aga ta oli sellest üle, ta näis olevat kindel, et temast paremat naist maailmas ei leidu, vähemalt mitte Oltele, las teeb vahel kontrollreide, et selles ikka ja jälle veenduda. See, et Luule on parim, paistis kogu tema olekust välja. Irma poleks iialgi suutnud niisugust hoiakut võtta.

Vahest oli ka Oltel mingi õigustus oma elulaadile. Vahest oli tema niimoodi loodud, et ta tahtis end naise kõrval tõelise isandana tunda, aga Luule kõrval polnud see võimalik. Kuigi Luule oli tark ega andnud vähemasti mehele endale oma üleolekut eales tunda.

Ja Irma mõtles nii: oli mis oli, Olte on temale minevikuks saanud, ta on mehe asemel leidnud Luule, kellele ta on võib-olla küll tahtmatult natuke halba teinud, kuid see ei tule millestki ilmsiks, sest Irma on kui haud ja ta ei soovi sellele säravale naisele küll südamevalu valmistada. Sõbrannatsemine tähendas Irma käsitusel ka natuke oma süü lunastamist, kuigi see süü oli tahtmatu.

Muidugi oli veel üks põhjus, mida Irma püüdis ka enda eest varjata: Luulega lävides kohtas ta sageli Oltet, võis teda vaadata ja temaga ühist õhku hingata. Alguses ta lihtsalt ei suutnud — nii ta uskus — elada, ilma et ta armastatud meest vähemalt paar korda nädalas oleks näinud. Hiljem ta harjus muidugi uue olukorraga ära.

Ta oli toimetanud paari Olte raamatut ja midagi kahtlustäratavat nende tutvuses ei olnud.

Oma imetlust pidi ta muidugi varjama, kuid ka mitte ülearu, sest paljud naised imetlesid Oltet, ta oli seda väärt. Ja Luulele see isegi natuke meeldis: oma võlude ja hingejõuga ei hoidnud ta enese ligi mitte mõnid nartsu, vaid silmatorkavat meest, keda nii paljud oleksid endale ihaldanud.

Seepärast ei pidanud ka Irma eriti peitma oma tundeid Olte vastu, ei tohtinud ainult ilmsiks tulla, et neil on olnud tormakas voodivahekord.

Luule oskas end hästi vaos hoida, ta aimas vahest paljusidki asju, sest tundis ju oma lapsemeelset seiklejat: kui sellel oli mahti tähele panna, et mõni seelikukandja teda imetleb, siis tal sisetakistusi ei olnud, et imetlejaga kas või korraks voodis ära käia, ja ega ta sellestki hoolinud, kui vahekord pisut pikemaks kujunes, üle kriitilise pikkuse see naganii ei läinud — ses mõttes, et see suhteid Luulega päriselt lõhkuma oleks hakanud.

Irma-taoline naiivitar sobis Luulele sõbrannaks. Ta oli hea ja abivalmis, temas puudusid naiseliku õeluse jooned peaaegu sootuks. Neid sidus ka eriala ja selles oli Irma väga tugev, Luule küsis temalt meelsasti nõu.

Need mõttekatked käisid läbi Irma pea, kui ta asutas Luulele helistama.

„Kuhu sa oled kadunud?“ hüüatas Luule. „Ruttu kohvikusse. Kas sa tahad, et ma uudishimu kätte tõbiseks jään või?“

See oli Luule moodi. Ise ei otsinud ta naljalt kedagi üles, lasi aga valitud isikuid oma sära paistele peesitada.

Mida oli Irmal teise uudishimu rahuldamiseks pakkuda? Oma järjekordset lüüasaamist.

Ah jah, vahest seda, et ta põdes nüüd Juhani pärast. Et see tore mees osutus natuke kaltsuks, kui ta oma armuseiklustelt naasnud naisele midagi ei öelnud ega isegi küsinud, kus see üle kahe kuu oli redutanud. Ei saanud ju arvata, et see tulenes vaid teadlase hajameelsusest. Juhan polnud lausa selline, nagu vahel professorite kohta lööbitakse, et naine võib voodis kaks kuud surnud olla ja mees ei pane seda tähelegi. Igatahes oli Irmal põhjust Juhanit kaitsta, kui keegi tema kallal niiviisi oleks lõõpinud, sest see suur ilus mees oli täiesti kõlbulik voodipartner, kuigi tema eas oleks juba võinud ka passida.

Irma teadis, et ta pole mingi sekspomm, kes surnudki üles äratav, järelikult töötasid Juhani enda ihumahlad normikohaselt, kui ta oma sugutungi end ümmardajaks pakkunud naisterahvaga regulaarselt rahaldas.

Kas Irma võis vanduda, et too Ülle just armukese juures need kaks kuud oli veetnud? Sellise asja oli Luule ise jutu sisse poetanud. Kas polnud Irmal nüüd piisavalt põhjust asja täpsemalt järele uurida? Tema puhul ei tohiks ju seda nimetada teiste eraellu tungimiseks.

Seda oli vaja mitte niivõrd enda rahustamiseks kui muuks. Miks ei võinud Irmas peituda emalik valmisolek mehekest kaitsta? Kuigi mees oli paras loru ja Irmal polnud temale mingeid õigusi, kas ei peaks ta siiski midagi Juhani heaks tegema, kas see ei oleks lausa tema kohus?

Mitmest niisugusest asjast oleks ta tahtnud nüüd Luulega rääkida. Seda kõike muidugi mitte nii otsesõnu, vaid naiseliku arutluse laadis.

Kui palju ta peaks Luulele siiski rääkima ja üles tunnistama? Valetamine ja varjamine talle üldiselt ei meeldinud, kuigi need on elus hädavajalikud oskused, milleta ükski inimene toime ei tule. Luule on nagunii nõnda nutikas, et peilib kõik välja, kui tal asja vastu huvi tekib.

Äkki see kole Ülle teeb vaesele Juhanile ikkagi liiga? Äkki oskaks Luule nõu anda, kuidas Irma saaks lapsemeelset teadlast kaitsta? Lükkas ju Luule ise Irma selle mehe särke pesema ja seega kaudselt tema voodisse.

Irma ja Luule said kohvikus vaevalt lauda istuda, kui nende juurde tuli ümmarguse, natuke punetava näoga, kuid meeldiva ja kindla olekuga mees ning küsis Olte järele.

Luule tutvustas. Selle mehe nimi oli Enn. Ta istus Luule palvel korra nende lauda.

Miskipärast käis Irmal peast läbi päris tobe mõte: kas järjekordne abivajaja?

Niiviisi oli ju ka Juhan nende laua taha maandunud.

Kahe naise omavaheline sosistamine pidi mõneks ajaks edasi lükkuma...

Kristiina oli kolinud uude korterisse vastu tahtmist, kuid see samm näis möödapääsmatu.

Mitte Marko, vaid ta enese pärast.

Ei, ta ei hoidnud oma armetust urkast kinni, ta oli sellest ammu tüdinud, kuid ta polnud harjunud midagi muidu saama.

Kristiinat võib mõni tola ka litsiks sõimata, aga prostituut ei tohi keegi tema kohta ütelda.

Meeste seas käibib ülbe lause: kõige kallim prostituut on su oma naine, võõrale maksad kindla summa, oma naine võtab kõik käest ära.

Saavad ise kah aru, et tobe ütlemine. Naise panus mehe elu korraldamisel ja elu ülevalhoidmisel üldse on nii suur, et mees kogu oma rabelemise ja palgatööga ei saa ligilähedalegi. Ilma naisterahvata ei seisaks pooled tossikesed üldse jalul. Eks seda ole nähtud kõrtsi ees ja kiriku taga.

Kristiina polnud tüübilt meeste püstihoija. Kõige vähem tahtis ta seda olla oma seadusliku abikaasa Marko suhtes.

Ja seda polnud ka tarvis. Too näis vägagi kindlalt jalul seisvat.

Kristiina võis seda enesele tunnistada või mitte, aga aja jooksul avastas ta oma noorukeses mehes mitmeid positiivseid jooni. Üks nendest oligi iseseisvus, sageli näis ta vajavat oma tegevuses täielikku üksiolemist, mis uudishimulikumale naisele tähendanuks ka salatsemist.

Kristiinat mehe saladused ei huvitanud, tema oli kunstnik ja omaette isiksus. Kergemeelsust võisid talle ette heita vaid kergemeelsed, sest oma kunsti suhtus ta pühaliku tõsidusega.

Ja tal oli ka erakordne töövõime. Mõni on öelnud, et üle kahe tunni päevas ei tasu loovat tööd teha, tekkib psüühiline väsimus, kvaliteet kahaneb, jumalik valgus tuhmub. Kristiina võis kaks päeva järjest mölberti taga seista ja kõik see aeg kõrgmeeleolus püsida. Midagi kõrvalist polnud talle seejuures innustuseks tarvis, öötundidel ainult natuke kohvi.

Eks vaadatagu vanaaegseid meistreid, vaevalt nad vaid kaks tundi päevas töötades tohutut loomepärandit endast maha jätta oleksid saanud.

Pärast pikka pingutust võis Kristiina ka natuke boheemitseda, pinge tuli ju maha laadida. Joomisel olid jääknähud, peavalu ja kahetsus, seks oli parem. Väsitas ehk rohkemgi, kuid pingetest sai põhjani vabaks.

Kristiina ei hoolinud sellest, kui tema kohta halvasti öeldi, ta levitas ju meelega enda kohta fantastilisi jutte. Lits on see, kes läheb mehega ka siis, kui talle hakkab tegelikult vastu kas asja moraalne külg või on mees tallukas või tundub kõik ümberringi räpane. Ei taha, aga läheb. Sellise määratluse kohaselt pole Kristiina mingi lits. Ta on võtnud vaid neid mehi, keda ta ise on tahtnud.

Ja miks ta ei peaks tahtma, kui see on nii hea. Tema ei põhja mehi nagu paljud pettunud naised, ta näeb nendes toredaid partnereid, mõni neist on rohkem, mõni vähem naljakas.

Nüüd oli ta siis abielunaine. Ka see tuli ära proovida.

Ta ei oskaks vist iial ära seletada, miks ta just Markoga nõustus.

Mõnigi oli teda varemalt endale päriseks tahtnud, tema oli neile näkku naernud. Viimasel ajal esines küll abiellukippujaid harvem, vahest põhjustasid seda ka ta enda levitatud jutud.

Enda kohta kahtlasi jutte lendu lasta tegi talle alguses nalja, vahest põhjustas seda varjatud viisil ka soov sel moel kosilastest lahti saada. Ta oli vaba kunstnik, tal polnud vähimatki tahtmist sokipesijaks hakata.

Üle pika aja oli Marko esimene mees, kes tegi talle ettepaneku abielunaiseks saada. Milleks poisile seda vaja oli, jäägu ta enese teada.

Sokipesimine Kristiinat igatahes ei ähvardanud. Marko oli abieluettepanekut tehes rääkinud oma kavatsusest kuhugi kesklinna ärklikorrusele suur korter soetada, kuhu saaks katuseakna teha, nii et parim ruum jääks Kristiinale ateljeeks.

Keskkomitee kretiin pakkus kah ateljeed, aga ei saanud selle eest Kristiinat katsudagi.

Igatahes ateljeega polnud Marko teda ostnud.

Eks see üks kapriis oli. Võib-olla olid ringiliikuvad jutud siiski Kristiina lõpuks ära tüüdanud. Sest tegelikult polnud ta sugugi nii ükskõikne selle suhtes, mida tema kohta kõneldi. Kui varem olid tema juurde ringiga tagasi jõudnud tema enda väljamõeldud lood, siis oli see talle kangesti nalja teinud. Aga teiste väljamõeldud nilbused pahandasid teda, enamasti olid need ka vaimuvaesed.

Jah, tegelikult puudutas teda päris valusasti see, kui tema kohta hoolimatult öeldi, et ta on madrats või lits, aga selliseid haigetsaamisi poleks ta lähimalegi sõbrannale tunnistanud.

Kurat võtku, ta polnud ju lits. Mis sellest, et ta rahvakogunemistel vaatas muigvel näoga ringi, kas seltskonnas on meest, kellega ta on maganud ja mitu neid seal parajasti on.

Enamasti selliseid ikka leidis, sest kultuuriüritustele tulevad ju kokku tuntud inimesed, Eesti on pisike, tema vaimueliit veel pisem, Kristiina oli valinud mehi, kes on midagi väärt.

Nüüd oli ta kaks kuud abielunaine ja selle aja sees polnud ta ühegi võõra mehega maganud. Mitte et ta nüüd äkki moraaliüngriks oleks hakanud, polnud lihtsalt sobivat juhust ette tulnud. Muidugi magab ta peale Marko ka teistega, kui ta seda soovib. Ta on jätkuvalt vaba inimene.

Muide, nad olid sellest isegi Markoga kohe alguses rääkinud. Mitte küll magamisest, aga sellest, et kummalgi on oma iseseisev elu, omavahel saavad nad kokku voodis, vahel ka söögikohtades ja vastuvõttudel.

Küllap viimaste jaoks oligi teda poisile tarvis. Tuntud naine ja tunnustatud kunstnik, sosistamisest teevad äripoisile reklaami.

Korter kesklinnas oli tõepoolest võimalusterohke, isegi mingi sisearhitekt oli sellest põgusalt üle käinud, aga seni oli see siiski juhuslikku kolu täis.

Korter ootas Kristiina kätt, aga see käsi ei tõusnud veel. Vahest kunagi tulevikus...

Kristiinale ei olnud pesapunumise tungi, kuigi ta normaalse inimesena armastas mugavust ja ilu enda ümber.

Aga noh, küll ta ükskord võtab kätte. Las nad mõlemad harjuvad kõigepealt kokku selles ebavõrdses abielus.

Viimastel päevadel oli niisugune sentimentaalne mõtteke pähe tikkunud, et äkki nad jäävadki eluks ajaks meheks-naiseks. Oleks ehk päris huvitav eksperiment.

Vaata, kui ta sünnitab ükskord veel lapsegi sellele ärikast näidendikirjutajale.

See viimane asi peab mehikesel küll pöördumatult minevikku jäänud olema, nüüd kavandas ta arvatavasti teistsuguseid näidendeid ja ka lavastas neid, selliseid, kus endasugustel ärikatel nahk üle kõrvade tõmmati.

Helises telefon. Kristiinal paluti politseisse tulla. Vist oli miilits vahepeal politseiks ümber nimetatud, Kristiina polnud märganudki. Nimetused jõuavad ikka tegelikkusest ette. Või öeldi telefonis lihtsalt edevusest miilitsa asemel politsei.

Nõuti Kristiinat ja mitte Markot. Küsimise peale vastati ebaviisakalt, et ei, nad pole midagi segi ajanud.

„Hakkab pihta,“ mõtles Kristiina endamisi.

Kas ta oli üldse osanud ette näha asju, mis ärikate elu juurde käivad?

Pole ime, kui poiss on mõne kelmusega maha saanud. Iga tegu ei õnnestu vist veel rahaga ausaks tööks pesta — ja nüüd kutsutakse teda tunnistajaks. Jumal tänatud, et ta Marko asjadest vähematki ei teadnud. Ei pea valetamisega vaeva nägema.

Politseis või miilitsas, mis ta seal oli, pisteti Kristiinale ette paber, kus ta pidi priitahtlikult tõendama, et ta on tema ise ja mitte mõni teine isik.

Siis viidi ta suurde külma ja hämarasse ruumi, kus talle näidati noore mehe moondunud laipa.

See oli Marko. Kristiina tundis ära sõrmuse ja sünnimärgi randmel.

Ta vaikis. Vahest oodati temalt hüsteerilist nuttu või vähemasti selle mängimist, kuid tema oli kunstnik, mitte näitleja.

Valus oli, vägagi. Kristiina tundis teravat pistet rinnas. Ja mingit imelikku kahetsust: milleks seda nüüd tarvis oli.

Politseile esialgu laiba tuvastamisest piisas. Küsitlused tulevat hiljem.

Nendest ei pääse, teadis Kristiina. Alistunult. Kindlasti polnud tal kõige sellega pistmist, mis poolmafioossetel ärikatel omavahel õiendamist, kuid seda head tahab ta oma väga üürikeseks jäänud abielu kaaslasele teha, et räägib ausalt kõigest, mida teab.

Marko oli tapetud ja politsei alustab juurdlust, kus tulevad tõenäoliselt ilmsiks ka tapetu enda mustad teod. Sest nüüd ei saa ta enam midagi rahaga puhtaks pesta. Igatahes ei hakkaks Kristiina midagi säärast tegema.

Nagu öeldakse, temal materiaalseid huvisid ei ole.

Elas enne ära oma kunstnikutööst ja elab ka edaspidi. Tema maalitud pildid ei ole abieluäegne ühisvara.

Võib juhtuda, et tapjad või võlausaldajad tulevad teda kimbutama. Tema Marko soetatud kolust ega korterist kinni hoidma ei hakka. Või on äripartnerid huvitatud valetunnistustest, alibist või muust vassimisest? Aga Kristiinal

on vaid üks vastus: tema ei teadnud midagi Marko asjadest, järelikult ei saa ta anda suvalisi tunnistusi.

Ta tahtis loota, et talle siiski nuga kõri peale ei panda.

Niisiis oli Kristiina pärast paarikuist abielu noor lesk.

Marko eest kätte maksta polnud arvatavasti õieti kellelegi. See oli maailm, mille reeglitest Kristiina ei tahtnudki midagi teada. Igatahes Kristiina kättemaksuga tegelema ei hakka...

Luule käis harva hommikuti väljas.

Ta oli valmis saanud suure töö kunstikirjastusele ja oli nüüd õnnelik seda ära viies.

Hommik oli värske ja iga kord, kui Luulel oli juhust vara välja minna, oli ta imestades mõelnud, miks ta seda sagedamini ei tee.

Aga hommik oli ka asjalik. Paljud tallinlased olid oma elus midagi ära teinud või tegemas ja nüüd nad kohtusid trammides, bussides, trollides.

Proletaarlikule trügimistunnile Luule muidugi ei sattunud, kas ta üldse teadiski, et niisugused tunnid on olemas.

Kirjastused ja toimetused hakkasid ringutama kella kümne paiku, harva tuli korralik ametnikuhing üheksaks.

See oli üks sotsialistliku süsteemi kättevõidetud eeliseid, et keegi ei pidanud hirmunult rabama. Tööpuudus oli varjatud, tööjõupuudus avalik.

Luule andis oma töö ära. Nagu ikka, oli seda võimalikult kiiresti nõutud, üleeliseks.

Ta asetas läbitoimetatud ja parandatud käsikirja lauaservale ning teadis, et nüüd jääb see sinna tükiks ajaks, ilma et keegi huvi tunneks, mis see on.

Läänes antavat raamat välja viie nädalaga, meil kulus selleks viis aastat. Samasugused usinad ja asjatundlikud inimesed teevad tööd, enam-vähem samasugused masinad trükivad. Viimasel ajal, arvutite ajastul, oli vahe ehk suurenenud, kuid inimeste töökus oli sama, ainult suhtumine teine.

Kas see oli inimkonna suure ajaloo vaatevinklist hea või halb, et elustiil on aeglasem, et vaimuvahetus ei toimu nii tormiliselt, nõnda et aju ei suuda seda õieti fikseeridagi, see jäägu filosoofide arutada. Nende meeste õlule saab paljusid asju veeretada. Luulel oli vähemasti ettekujutus, et filosoofid ise peavad aeglaselt mõtlema, kiirustades pole võimalik midagi välja mõelda.

Luule polnud iga asja suhtes, mille sees ta oma igapäevast elu elas, sugugi ülearu kriitiline, et muudkuu lammutaks maha ja kannaks laiali.

See mõte oli teda viimasel ajal, mil teod ja mõtted võtsid Eestimaal aina järsemaid tuure, ühtelugu häirinud. Mõnel hetkel leidis ta ehmatusesega, et ei ihaldagi nii väga kõiki neid muutusi, millest ringituiskav Olte näis aina sonivat. Muidugi soovis ka tema, et Eesti saaks vabaks ja venestamine peatuks, aga liigset tülü ja ohtu oma igapäevaellu ta ei ihanud.

Luule jõudis tagasi koju varakult — polnud tahtmist mööda tühje poode

lonkida ja mingi isemoodi ärevus oli teda sundinud kirjastusest välja tulles kohe koju sõitma.

Juba eemalt märkas ta, et korteri uksega on midagi korrast ära. Piit oli katki, pilpaid vedeles maas.

On sees käidud, taipas Luule. Korterröövid olid viimasel ajal aina sagenenud.

Vahest on röövlid veel praegugi sees, ja kui Luule neid segama läheb, löövad maha?

Mida teha, kuhu minna? Ta andis naaberkorterite ukse taga kella. Ükski ei avanenud. Kõik olid tööl, kuid sees oli käidud just nende korteris, kus muidu enamasti keegi kodus oli, eriti nüüd, pärast Pauli majjatulekut.

Järelikult oli sihikule võetud just nende korter ning peale passitud.

Luule seisis üksinda trepikojas ja muutus pisikeseks, jõuetuks, otsustusvõimetuks.

Nii vastik tunne oli. Keegi oli rüvetanud nende kodu.

Luule läks korrus allapoole.

Seal, ühes korteris, oldi kodus, ka telefon oli olemas.

Luule ütles lühidalt, milles asi, ning helistas Oltele. Õnneks oli too töökohas, see oli Luulele suur vedamine, sest tavaliselt tuiskas mees kusagil ringi, ainult portfell püsis vaguralt laua peal ja teenis palka välja, aga telefoni see esinduslik ese vastu ei võtnud.

Kui Luule oli asja ära rääkinud, läks tal kohe hulga kergemaks. Olte on suur, tark ja tugev, tema teab, mida peab tegema.

„Seda see peni haukus,“ ütles võõra korteri perenaine kui tavalist asja.

Võõra korteri rööv oligi tavaliseks asjaks saamas, aga enda oma puistamine jäi küllap alati erakordseks.

Nagu see oli Stalini-aegsete arestidega: kõiki ümberringi võeti, aga ikka imestadis, kui sinu enda järele tuldi.

Naaber osutas osavõtlikkust ning soovitas ka miilitsasse helistada, aga Luule teadis, et seda teeb Olte, nüüd on kõik tema korraldada ja Luule on vähemasti poolest murest prii. Ta tänas naabrit ning läks tagasi oma korrusele, olles valmis röövlitega võitlema, kui need peaksid just nüüd mõne mööblitükiga või seljariiete sületäiega tema korterist välja marssima.

Sest vägev Olte on kohe tulemas koos kaitsva, niisugusel puhul ehk siiski kaitsva politseiga.

Olte jõudiski kohale enne politseid. Luule polnud targu sisse läinud, et mitte teha liigseid jälgi, et võimukese esindajad saaksid paremini oma tühja blanketti täita.

Nagunii neid rööve ei avastata, nagunii midagi üles ei leita ja tagasi ei tooda, ohvrid saavad vaid vintsutada ja mõnitada politseilt, kes teeb nägu, nagu uuriks asja. Mõne aja pärast saabub teade, et uurimine on peatatud, kuni teo toimepanijad ilmsiks tulevad. Selliseid teateid olevat mitmele saabunud.

Ehkki pole kuulda, et mõni röövel südametunnistuse vaevades ise oleks end üles andnud.

Olte arvas sedasama ning ütles: lähme sisse, vaatame, millest me siis ilma oleme jäänud.

Luule polnudki ilmajäämisele mõelnud. Teda oli hõivanud mõte kodu rüvetamisest. Ta polnud kuigi pikalt ära käinud seal kirjustuses, selle ajaga mööblit igatahes minema viia ei jõutud.

Vastik tunne oli. Mingid pätid on kolanud su korteris, mis peab olema sulle kindluseks, su elu ainumaks intiimseks paigaks.

Ära viidud olid muidugi videomakk, kassetid, raadio, kell ja vahest veel midagi, mis kohe silma ei hakanud. Soritud oli ka sahtlites ja pesukapis, kuid raha polnud leitud ja Luule ehted voodi all vanas kingakarbis olid alles.

Olte oli teda mitu korda tõganud selle eest, et ta niisuguses kohas hoiab oma kulda ja karda, aga näe, see nõukogude inimese ettevaatusabinõu aitas.

Ehetest olekski kõige rohkem kahju olnud.

Muidugi olid pätid ja korteriröövlid oludetundjad. Nad tuhlavat kuuldavasti läbi just pesukappe, voodialuseid ja teisi võimalikke peidupaiku, aga siin käinutel oli nähtavasti kiire hakanud oma teo lõpetamisega.

Uksepiit oli lõhutud, ust ei saanud lukku panna. Kusagilt tuli kohe puusepp muretseda.

Kuni politsei või miilits, mis seal vahet, kohale loivas, oli pererahval juba asjadest ülevaade.

Kuidagi ei tahtnud hingest kaduda rüvetatuse tunne, kuigi enamik asju oli oma endisel kohal ja see rahustas südant.

Rein oli mõni aeg tagasi maha võetud.

Tiidul oli kahju. Sest oli ilmne, et Karla tõi ta ohvriks, tahtis ennast päästa. Kui kauaks?

Indrek oli asemele tulnud. Kena sell, igal koosolekul rääkis seda, mida temalt oodati. Vahel pani muidugi mööda kah.

Millal oleks Tiidul õige aeg pillid kotti panna? Liiga kauaks pole mõtet jääda. Kui variseb, jääd rusude alla.

Muidugi, osav mees ronib ka rusude alt välja ning jutustab nende otsas seistes, et oligi aeg, nagunii pidi see logu värk ükskord kokku kukkuma.

Suur lehm oli pool elu lüpsa olnud, aga nüüd oli silmaga näha, et hakkab ahtraks jääma. Üleliigne tänutunne Tiitu ei vaevanud. Mis sellest kasu, kui tema veel viimase tobuna püüaks varisejat püsti hoida. Ajalugu toimib. Eks kuulutanud nad ju kogu aeg oma tribüünidelt, et ajaga peab kaasas käima. Vahe oli vaid selles, kuidas keegi seda aega ja sellega kaasaskäimist nägi.

Tiit oli kunstirahvaga ikka hästi läbi saanud. Kuigi mõni rahulolematu oli ka niiviisi öelnud, et tema väänab põialt võõraste kätega ja vaata et osavamini kui Reinu-taolised rinnaga pealeminejad.

Tiidul oli Valge maja avaras eesruumis üks nurgake, kus ta rääkis meestega seda juttu, mida kabinetis rääkida ei saanud.

Ehitis oli ju mikrobetonist, see tähendab, et betooni sees olid kõikjal mikrofonid, juba ehituse ajal pandud, et pärast poleks lõhkumist.

Kuigi kompartei juhtis ka Julgeolekut ning selle sooritatud jõledused olid ju tegelikult partei tellimus, kuulas see asutus erilise innuga pealt oma leivaisasid, et nende vankumatud read mõranema ei lööks.

Nüüd mõranes igast otsast ja küllap pealtkuulajadki olid veel laisemaks jäänud kui muidu.

Tiit kujutas ette, et kui riigikord vahetub, siis viiakse pealtkuulamine vaid teise kohta, kui sedagi. Tõenäolisemalt vahetatakse vaid sildid välja ja asutustele pannakse uued nimed, isegi suurem osa töötajaid jääb paigale, üksikute mahavõetute puhul aga lüüakse suurt lokku, et kaugele oleks kuulda, otsekui toimuksid suured ajaloolised muutused. Ükskord tulevad muidugi suuremad vahetused kui Reinu ja Indreku puhul, aga miski jääb kangesti samaks, uskus elukogenud Tiit.

Omaenese saatust pidi nüüd, algavatel üleminekuajadel, muidugi Tiit ise kavandama.

Tuli ilmselt ka õige töökoht aegsasti valmis vaadata. Õhust oli tunda, et tulevikuala on äri. See nõuab muidugi terast tähelepanu ja rassimist. Ei piisa sellest, et õhtul paned muudkui lõuad plaksti kinni ja ongi tööpäev läbi. Aga üks ärisi tehakse kavalad käigud ikka lõugade abil. Eks seda riistapuud ole pikkade aastate jooksul teritatud.

Kuigi kommunismi tingimustes kippus olema nii, et mida kauem olid kõnesid pidanud, seda nürimaks need muutusid. Võimalik muidugi, et see käis kaasas bioloogilise vananemisega.

Aga ka sellega, et olid tühja koti püstiupitamise läbi näinud ega hoolinud enam, kas kogu see värk liigub paremuse või halvemuse suunas. Aja vaid ümmargust juttu, et vee peal püsida.

Kui soovisid midagi korda saata, siis polnud see võimul olemine sugugi vaid meelakkumine ja privileegide kasutamine, nagu arvas rahvas. Tööd oli küllalt, et oma valdkonnas asju funktsioneerimas hoida. Nooremad mehed, kes karjääriredelil kiiresti tõusid, tegid ikka selle vea, et kukkusid rabelema.

Ka Tiit polnud veel vana, kuid oli juba kogenud, et rabelemine teeb enamasti asjad ikka halvemaks. Sest kui küüniliselt öelda — või hoopis ausalt —, siis süsteem oli nii kokku pandud, et iga hea kavatsus pidigi halvasti välja kukkuma ning hoolealuste elujärke halvendama, mitte parandama.

Vanad mehed vist mõistsid seda ning tegid oma tukkumisega inimestele pigem head. Suur masinavärg susises ja palju häda rataste vahele jäänutele viimasel ajal enam ei sündinud.

Aga nüüd toimus miski, mida enam vist ei peata, rotid lahkuvad uppuvalt laevalt ja sulid ootavad uusi võimalusi. Sest muutuste ajal on ikka just sulid kõige nobedamad paremat tegutsemisvälja hõivama.

Tiit oli liiga mugav, et sulidega võidu joosta. Kuigi moraal teda ei takistanud. Sest ta sai aru, et uute sulide teke ja paremate kohtade hõivamine on mis tahes muutuste paratamatu kaasnähtus. Tiit tahtis endale välja vaadata midagi püsivat, mõne aeglasemalt pöörleva oravaratta, millele ta ise ei pea eriti hoogu andma.

Parteiladvikus oli ta mitmesuguseid eeliseid kasutanud. Inimesel on ikka niisugune tunne, nagu oleks ta surematu. Ja et kehtiv olukord kestab igavesti. Seepärast polnud tagavaraks eriti midagi kogunenud. Peale laiskuse südamesse.

Nõukogude tingimustes polnud ju varanduse kogumisel vähimatki mõtet. Rooste rikkus ja koi sõi. Omand valmistas vaid tüli ja pahandust. Lastele polnud võimalik midagi parandada peale küsitava vaimsure. Postmarke võis muidugi koguda, aga ega needki äravõtjate eest kaitstud olnud.

Nii et ainus võimalus pisut paremalt positsioonilt startida oli midagi ärastada riigi suurest korratust ja peremeheta varasalvest. Kui temataolised ei kasuta ära oma informeeritust ja veel kehtivaid seadusi või pigem aiva süvenevat seadusetust, siis on nad lihtsalt lollid. Või ausad, mis on peaaegu üks ja sama.

Tiidu-taolistele tulid kahjuks ka nende väikesed nõrkused. Suuri neil olla ei saanud, muidu oluaks nomenklatuuris püsimine kaheldav, sest tahtjaid leidis, üksteist jälgiti kiivalt, alandlikkus ja grupikuulekus olid pinnalpüsimise esimesed nõuded.

Ja ega see äris teisiti ole. Võid laiata autode ja armukestega, aga kui liiale lähed, tuleb mõõdukam ja lööb sul jalad alt.

Tiidu väikeseks nõrkuseks olid naised. Ülikoolipõlves oli ta olnud kange poiss, aga kui algas parteiline karjäär, tuli ettevaatlikum olla.

Ta vaatas vahel oma hoolkonda kuuluvaid kunstnikke, kes sageli olid ka elukunstnikud, ja kadedus tuli peale, mida nad kõik enesele lubada võisid. Ulaelu, joomist ja nõukogude režiimi ohjeldamatut kirumist, kõike seda, mida Tiit pidi poolmungana pealt vaatama. Ja raha said need kuradid partei armust kah enamasti rohkem kui järelevaatajad. Odavad sööklad, defitsiidi-pood ja saunaorgiad olid vahest ainsad asjad, mis võimul rabelemise tasuks Tiidu kaaskonnale osaks langesid.

Miskipärast meenus Kristiina. Ta oli üks neid, kellel looduse poolt kingitud anne lubas elada nii, nagu see väheandekal polnud võimalik.

Tegi, mis tahtis. Tiit oligi ilma jäänud. Tüdruk oli ehk dissident ja põlgas riiklikult pühitsetud riista?

Kui jutte uskuda, siis see naine valija ei olnud. Aga isepäine oli küll. Oli võtnud kätte ja abiellunud mingi ärikaga, mingi noore nolgiga. Tiit oli teada saanud ja isegi registreerimisele läinud.

Aga nüüd oli see nolk omasuguste poolt vagaseks tehtud. Juurdlus käis, üsna tõenäoline, et mõrva taga olid mingid äriasjad, kus keegi oli kellelegi võlgu ning pidi tasuma oma eluküünlaga.

Nii et ka äris pole ohutu olla.

Mida siis jõukas lesk peaks praegu tegema?

Ateljeed ta Tiidu kaudu ei tahtnud, sai pesemata raha eest, varsti pole Tiidul pakkudagi.

Peaks Kristiinale helistama ja vähemalt kaastunnet avaldama.

Kõige vihasem korteriröövlite peale oli Paul.

Mitte üksi sellepärast, et tema lemmikud videomakk ja mitu välismaalt toodud multifilmikassetti olid ära viidud, vaid et nende korteris on üldse toimunud niisugune asi.

Emal Luule oli nimetanud seda rüvetatuse tundeks ja võib-olla seda ta just oligi.

„Ma neile kuraditele näitan!“ oli Paul kohe esimese asjana öelnud, kui ta koolist koju tuli ja nägi lõhutud uksepiita ning tühja lauda, mille peal oli seisnud makk, ja lagedat riivlit, kus olid paiknenud kassetid.

Emal Luule oli siis öelnud, et muidugi tekitab niisugune asi kogu pätiväe vastu tunde, et annaks neile kere peale, aga Pauli-taoline väike poiss ei tohi siiski „kurat“ ütelda.

Täiskasvanud on alati olnud lihtsameelsed ja selleks nad ka jäävad. Mis sõnu kasutavad Pauli-vanused poisid koolis, Lasnamäest rääkimata! „Kurata“ on selle kõrval umbes nagu „vaarikamoos“.

Paul aimas rohkemat, kui ta võis öelda.

Ta mõtles selle asja peale kogu päeva, kogu öö ja ka järgmisel päeval koolis.

Ta pidi tegutsema, ta oli selleks lausa kohustatud, kuna arvas end olevat kaudselt süüdi, et niisugune asi oli juhtunud. Samas oli tal ületamatult vastumeelne tegelda kõigega, mis meenutas tema eelmist elu.

Kuid tema teadis mõndagi. Või vähemalt aimas, ja tema võimuses oli asju välja selgitada. Ja ta teadis, et see on ohtlik.

Priit oli pakkunud abi, kui seda peaks tarvis minema, kuid Paul arvas, et kambaga minek ärataks liigset tähelepanu ja ta ei saaks oma mõtet teoks teha.

Oma kahtlustest politseile teatamine ei tulnud kõne allagi, isegi niisugust mõtet ei tulnud Paulile pähe, sest mendid olid midagi, mille vastu poisi hinges püsis sügav ja ületamatu vastumeelsus, seda oli tekitanud kogu eelnev elu ja sellest ei saanud lahti.

Pealegi polnud nendest mingit kasu. Ka emal Luule oli öelnud, et nad teevad ainult tähtsat nägu, möödavad ja pildistavad, vaata et annavad ise teavet järgmistele pättidele, mida korterist veel võtta oleks.

Paul läks kohe pärast tunde lennukikonstruktorite juurest läbi, kuid neid polnud kohal ja ka lennuki konstrueerimist polnud ilmselt veel alustatud. Vastu vaatas suur ja igav garaažiuks.

Paul ruttas kooli juurde tagasi ning jooksis värvavas Priidule otse sülle.

„Mida sa tormad, poiss?“ küsis suur mees Priit.

Paul võttis tal varrukast kinni ja ütles:

„Kuule, Priit...“

„Mis on, Paul?“

„Tead, meil käisid korterivargad.“

„Teil ka? Tädi on ju enamasti kodus.“

„Käis ainult korraks töö juures, ju olid peale passinud.“

„Ümberringi muud ei kuule, kui et röövitakse kortereid, kust midagi võtta on. Peaks moodustama salga, mis hakkaks röövlite vastu võitlema! Peaks nende kampadesse imbuma ja nii kõik kuritööd välja peilima!“

Priidul oli alati iga asja tarvis mitu head plaani, ainult et enamasti need plaanideks jäidki.

Paul mõtles endamisi, et tema võtaks ette ainult ühe plaani ja teeks selle teoks. Priidule ta oma arvamust ei öelnud.

Igatahes ei tekkinud tal selle jutuajamise jooksul tunnet, et peaks suure venna kaasa kutsuma.

Tore oli mõelda: vend. Vene keeles ta oligi just vend, eesti keeles tädipoeg. Aga praegust asja pidi Paul vist siiski üksinda ajama. Mida märkamatumalt ta kõike teeb, seda parem.

Ta teadis mitut peidikut. Oli nende juures valvet pidanud. Kuna ta oli kogemata oma korteri asupaiga reetnud, siis pidi ta ettevaatusest loobuma ning luurele minema.

Järgmisel päeval oli õnneks võimlemistund. Paul tõmbas võimlas dressi selga, jättis ranitsa garderoobi ja tundi ei läinud. Esimest korda pani pausi. Paljud tegid seda ühtelugu, midagi erakorralist selles ei olnud.

Lasnamäele sõitis Paul bussiga.

Ta vaatas hoolikalt ringi, et keegi omadest teda ei näeks.

Üks koht oli üheksakorruselise maja keldris mitmesugustest torudest, kastidest ja betoonplokkidest varjatud nurgas, kuhu ainult Pauli-taoline väike poiss mahtus läbi ronima.

Seal, veel ehitamise aegadest jäänud lubjaprahi, poolikute telliskivide ja roostetanud metalli all oli peidik, kuhu ükski võõras ei taipaks ka kümne aasta jooksul nuhkima tulla, ainult et sinna pidi ronima nii, et keegi ei märkaks, ja paksu tolmukorraga kaetud torude vahelt tuli läbi pugeda nii, et jälgi ei jääks.

Temataolisi kilusid kasutati just niisugustesse kohtadesse ronimiseks ja sellepärast ta asjast teadiski.

Kuid Paul oli hea elu peal priskemaks läinud ja tal oli tegemist, et kahe suure ja krobelse toru vahelt läbi mahtuda.

Peidikus oli ainult üks katkine raadio ja mingid läikivad asjandused, mille kohta Paul ei teadnud, mis need on. Pauli korterist need igatahes pärit ei olnud.

Tagasipääsemine oli veel raskem, Paul juba mõtles, et jääbki torude vahele kinni, aga ta sundis ennast rahulikuks ja tänu hingamisharjutustele pressis end lõpuks läbi. Oma jälgi ta kaotama ei hakanud. Nätku, kes tahab, et torud on ühe koha pealt tolmust puhtaks nühitud.

Teine, hoopis suurem peidik oli pööningul. Paul teadis, kuhu nad panevad viimase korruse metalltrepi kohal oleva luugi võtme.

Pööninguleminek oli riskantsem. Sinna mahtusid ka suuremad poisid käima, ja kui seal midagi oli, siis pandi sageli ka valve välja.

Paul pidi oma asja lõpuni viima, kui ta oli kord alustanud.

Ta sõitis liftiga üheksandale korrusele, kuulatas, ronis tasa mööda

metalltreppi üles. Pagana trepp nagises ju, Paul asetas jala väga ettevaatlikult astmele, ootas, liikus sujuvalt ülespoole.

Ta ainult katsus luuki. See oli lukus. Mis aga ei pruukinud tähendada, et teisel pool luuki kedagi nende omadest ei ole.

Paul tuli pisut julgemalt alla ja astmed nagisesid.

Võti oli omal kohal, see andis julgust juurde, võis loota, et peidiku läheduses praegu kedagi ei ole. Peidik ise oli luugist kaugel, maja otsaseina kohal, nii et trepi nagisemist sinna ei kuule.

Paul sai luugi lahti, puges pööningule, lasi luugi tasakesi kohale tagasi. Hiilis ventilatsioonikorstnate taha hoides peidiku poole. Ühtegi inimhinge seal ei olnud.

Kuid tundus siiski, et seal oli hiljaaegu käidud. Tolmukord katab kogu maailma ja näitab värsked jäljed välja.

Peidik oli tühjaks tehtud, seal oli praegu vaid kila-kola, mõni plekkpurk ja plastikkest.

Pauli makki seal ei olnud.

Paul tuli julgelt tagasi luugi juurde, lukustas selle, torkas võtme peidukohta ning sõitis liftiga alla.

Sinna majja, kus kunagi aasta tagasi oli olnud tema varjupaik, kus ta oli külmast lõdisenud ja pidevalt nalga tundnud, kus ässad olid teda mõnitanud ja iga tühise asja pärast toginud, ta minna ei tahtnud ega julgenud. Kuigi ka seal võisid nad lühemat aega hoida äsja varastatud asju.

Aga seal võis ikka keegi kohal olla ja Paulil polnud vähimatki tahtmist nendega kohtuda.

Või peaks südame rindu võtma ja Vitalilt otse küsima? Aga kui ikka olid just nemad, kes korterisse sisse murdsid — käekiri oli ju nende oma —, siis oli just Vitali peamine süüdlane, sest tema pidi koha kätte näitama. Ja ta haistab Pauli ilmutumises muidugi kohe ohtu.

Kui küsiks otse: poisid, andke tagasi, omadelt ju ei võeta.

Aga mis oma ta enam oli. Tema peale võisid nad eriti tigidad olla selle pärast, et ta oli parema elu peale pääsenud.

Kui järele mõelda, siis poleks Paul tohtinud nii väga pahakski panna, et nad röövimas käisid. Ka tema oleks hakanud hiljem käima. Siis oli ta veel liiga väike, teda ei võetud isegi valvuriks kaasa.

Millegi nad pidid siis elama, ühiskonnast väljaheidatud alaealised kodutud lapsed, kui pruukida miilitsa lastetoa sõnu? Kerjata kah ei tohtinud ja see oli hoopis teine amet. Kes suutis varastada, see põlgas kerjuseid.

Sellise õigustava mõtte peale tuli Pauli südamesse korraks kaastunne ja ta vaatas ennast kõrvalt: milline õnneseen ta oli ja millega ta oli sellise õnne ära teeninud!

Ja siiski ei julgenud ta sinna minna, kui ta ka neisse poistesse täie heatahtlikkusega suhtuks ja nende tegu õigustaks. Aga ega ta õigustanud ju, mis ta muidu siia luurele tuli. Lühikese ajaga oli temast omanik saanud.

Teisalt ei olnud varastamine ja riisumine siiski ainuvõimalik viis eluga toime tulla. Enamik neist olid oma kodust peksu ja mõnitamise eest plehku pannud, ehkki oli ka Pauli-taolisi, kellel polnud kuhugi mujale minna.

Lastekodusse oleks ehk saanud, aga sinna ei kiputud, eelistati vargapoisi uljast vabadust. Aga selle vabaduse reeglid olid väga karmid.

Ta tahtis ainult kaugelt vaadata seda maja. Et kas nende kutte on seal liikumas. Varjamatult ei saanud nad isegi seal, oma armetus elupaigas sissevälja käia.

Üle õue tuli parajasti Vitali koos jõhkardist Sergeiga.

Paulil oli hetk aega, et kõrvalmaja uksest sisse lipsata ja end ära peita.

Kuid ta jäi seisma, mõeldes: tulgu mis tuleb. Astus isegi poistele sammukese vastu.

„Noh, kas tuled meile tagasi?“ küsis Sergei ilkuvalt.

„Ei tema tule,“ vastas Pauli eest Vitali.

Sergei näperdas Pauli välismaist spordidressi ja küsis:

„Kust poest niisuguseid põssatakse?“

„Vitali, mul on sulle üks jutt,“ ütles Paul.

„Et kohe salajutt või?“ imestas Sergei.

„Olgu,“ ütles Vitali. „Mul Serjoga ees saladusi ei ole. Räägi!“

Loomulikult. Ka tema kartis Sergeid.

Paul püüdis olla hästi kaval.

„Tead, Vitali, meil käidi sees. Videomakk viidi ära, just see, mille pealt ma pidin sulle filmi näitama.“

„Noh ja siis?“ küsis Vitali.

„Meie vaatame seal üleval iga päev videosid, äkki on meie kätte sattunud,“ tigitsetes Sergei ja see oli pahaendeline.

„Mul oleks teie abi tarvis. Ega te ei oska arvata, kust me võiksimme seda otsida?“ küsis Paul üsna haledalt. Ta lootus oli kadunud ja asemele oli asunud kahetsus, et ta oli tulnud, et ta pani koolist pausi, et ema Luule ei teadnud, kus ta on, ja et ta Priidu kampa polnud endaga kaasa kutsunud.

„Lähme, arutame seda asja,“ ütles Vitali ja ka see oli pahaendeline.

Kristiina võis uurijale puhta südamega öelda, et ta ei tea vähimatki Marko asjadest, tema tegeleb oma kunstiga, nad olid ainult paar kuud abielus olnud ja enne seda põgusalt tuttavad.

„Me peame teie abikaasa asjad põhjalikult läbi vaatama,“ ütles uurija.

„Vabandage, läbiotsimiseks peab olema order,“ taipas Kristiina ütelda. „Minu abikaasa oli ohver, aga mitte kurjategija.“

„Uurimine on ju teie enese huvides, mis läbiotsimisest te räägite. Peab ju välja selgitama, kes tappis teie abikaasa ja mis põhjusel. See võib selguda võlavahekordadest, lepete murdmisest või millestki taolisest, mille kohta võiks leiduda tõendeid teie abikaasa järelejäänud asjade hulgas.“

Kui keegi otsib läbi Marko kirjutuslaua ja kapid, siis on see tema ise, Kristiina, aga mitte võõras mees. Seni polnud ta tahtnud midagi puutuda, aga nüüd polnud sellest nähtavasti pääsu.

„Ma toon teile kõik paberid, mis teile selles asjas huvi võiksid pakkuda,“ lausus Kristiina aeglaselt. „Aga see võtab mõne päeva aega, mul on praegu üks maal pooleli ja ka teie väljakutsed segavad mind väga.“

Viimast ütles Kristiina igaks juhuks. Pärast Marko tapmist polnud ta pintsli pihkugi saanud.

Aga mingi loominguine rahutus — või kuidas seda olnuks õigem nimetada — oli tal küll sees ja talle tundus, et see on kuidagi seotud Marko kurva lõpuga.

Oli hetki, mil Kristiina mõtles, et ta on nüüd, pärast poisi surma, teda armastama hakanud. Oli ta missugune tahes, kuid ta polnud kindlasti niisugust lõppu ära teeninud.

Oli juba selgesti loota, et sellel maal midagi muutub, vahest saab Eesti koguni vabaks ning pöördub kapitalistlikule teele — kolmandat valikut ju pole —, sel juhul võinuks Marko ärigenius õitsele lüüa ja temast oleks võinud saada lugupeetud pankur või suurärimees.

Ennast suurkodanlase prouana ta näha ei tahtnud, tema tahtis elu lõpuni jääda sõltumatuks kunstnikuks ja parajaks boheemlaseks. Aga ka Markol oli õigus valida endale saatust ja nüüd oli saatus valinud tema, teinud ta kurjuse ohvriks ja mingisugused nõmedad mendid sorivad lahkunu haavades.

„Muide, mis puutub sellesse, et teie mees oli ohver ja polnud seotud kuritegeliku maailmaga, siis ka see vajab väljaselgitamist. Sellised seletamatud mõrvad on sageli allilma omavahelised arveteõiendamised.“

Rängalt öeldud: allilm. Niisiis kuulub ka Kristiina nüüd allilma ja temalt võidakse tulla mõnd Marko olematut võlga sisse nõudma ning Markol pole enam võimalik tõestada, et asjad olid otse vastupidi.

Uurija oli tema mõtet otsekui lugenud.

„Ka teie isiklik ohutus nõuab, et me kurjategijad võimalikult kiiresti kätte saaksime ja et keegi teid kui tema abikaasat ei tülitaks.“

Tõsi see vist paraku oli.

„Ma ütlesin, et toon kõik paberid, millest te olete huvitatud,“ muutus Kristiina leplikuks.

„Kuidas soovite,“ venitas uurija. „Meie oleme spetsialistid ja võime leida konksu, millest niit hakkab hargnema, pealtnäha täiesti tühisest dokumendist. Nii et me sooviksime tõesti absoluutselt kõike näha.“

Olgu, nõustus Kristiina mõttes, kuid ta vaatab siiski ise kõik läbi, kui vaja, peab nõu tuttava juristiga ega anna ära materjale, mis võiksid Marko mainet kahjustada. Niisiis kaudselt ka tema enda mainet, kuivõrd ta on Markoga abielu kaudu seotud. Mis sellest, et ta pole maisest varast huvitatud ja selles mõttes ta juurdlust petta ei kavatse.

„Toon kõik,“ vastas Kristiina lühidalt.

Kristiina lahkumisel uurija naeratas ja ütles:

„Mis puutub sellesse, mida ma ennist allilma kohta ütlesin, siis palun vabandust. Kui midagi niisugust selgubki, siis on tavaks, et tapetut nimetatakse ärimeheks ja tapjaid maffiameesteks.“

Sellest peaks siis nüüd Kristiinal kergem hakkama. Rahvas arvab ikka, et kõik ärimehed ongi maffiamehed, asugu nad allilmas või pealilmas. Võtted on enam-vähem samad.

Kodus Marko lauda revideerides leidis ta ühest lukustatud sahtlist revolvi ja teise sahtli paksult täis vene rublasid, ühes lauanurgas oli pakk rohelisi dollareid.

Kummagi sahtli sisu ei võinud ilmselt uurijale ette näidata. Relvaluba Markol nagunii polnud, neid polnud vist veel ühelgi tsiviilisikul, nii et see saaks kohe süütõendiks kadunu vastu ja rublad võetaks lihtsalt ära, kuna ta ei saaks seda raha kuidagi nende ühisvaraks kuulutada. Miks peaksid need vene miilitsa valdusesse minema?

Mõlema sahtli sisust tuli kiiresti lahti saada. Dollarid peitis Kristiina omaenda sahtlisse, ehk hakatakse teda ükskord välismaale laskma — tema töid oli sealsetel näitustel juba mitmel korral esitatud — ja siis võib seda rohelist mürki tarvis minna.

Kellele anda raha ja revolver?

Ta mõtles korraks Olte peale, et temaga nõu pidada, kuid lükkas selle mõtte esialgu kõrvale.

Mõtles tuttava juristi peale, aga ei: kui Kristiinal peaks tema abi vaja minema selles asjas, siis on parem, kui too nii otsestest süütõenditest midagi ei teaks.

Mõtles veel mitme tuttava peale, kuid tuli siis tagasi Olte juurde. Tema ei ole kindlasti seotud kahtlaste organitega, pigem küll nõukogudevastase seltskonnaga, teda võis usaldada.

Viimase mõtte tõttu turgataski Kristiinale äkki pähe, et tema ise nagunii ei või riskida selle raha mis tahes realiseerimise või talletamise viisiga, inflatsioon oli kah vaikselt alanud, ta kingiks lihtsalt raha ära mõnele seltskonnale, kes suudaks selle abil kõige enam kurja teha Vene riigile.

Murelik Kristiina isegi naeratas korraks: kas kõige enam kurja sellele riigile ei teegi allilmategelased, kes laostavad riigi majandust, küllap nemad seda Marko raha ihaldavadki ja otsivad. Kuni tapmiseasi on värske, nad oma nina veel välja ei pista. Igatahes tuli rahast kiiremas korras lahti saada.

Kristiina helistas Oltele.

Sulerüütel tuli kohe.

Avaldas kombekohaselt kaastunnet ja Kristiina lihtsalt ei viitsinud vastata sama konventsionaalselt. Tal oli seekord muud öelda.

„Räägin sinuga avameelselt. Markost on jäänud mingi rahasumma, mida mina põhimõtteliselt ei taha kasutada. Sina tunned igasuguseid dissidente, ma tean, et nendele on raha hädasti tarvis. Kas sa saaksid mulle tutvustada kedagi, kellele ma võiksin selle raha üle anda, nii et see õige asja heaks läheks?“

„Vene riigi õonestamiseks, mõtled sa?“ küsis Olte otsekohealt.

„Mis tast sitast ikka õonestada,“ kostis Kristiina väsinult, „kukub isegi kokku. Aga midagi niisugust ma mõtlesin jah.“

„Sa meeldid mulle,“ ütles Olte tunnustavalt.

Olte oli ikka olnud õige asja eest väljas ja selles mõttes usaldusväärne, et temas ei välgatanud ka praegu hetkekski uudishimu, et mis raha see on või kui palju, ka ei näinud ta soovivat raha paikapanekest isiklikult osa võtta. Kristiina oli teinud õige valiku.

„Ma tutvustan sulle Vellot. Ta on MRP-AEG liige, nemad on praegu kindlasti kõige ägedamad sellid ja ega neil külla ole, kuigi nad välismaalt vist midagi saavad, aga nad aitavad ka arreteeritute peresid ja nõnda edasi.“

„Las tuleb niipea kui võimalik. Paremt, kui sina kaasa ei tule. See asi peab loomulikult täiesti salajaseks jääma, sest mörva ju uuritakse ja need rahasummad võivad Markole varju heita. Sellepärast ma tahangi rahast võimalikult kiiresti lahti saada.“

„Kuidas sa Vello ära tunnend?“

„Ma vist isegi tean teda. Juhtusin Hirvepargis jalutama nende miitingu ajal ja nägin kõiki. Julgust neil näikse olevat, aga ega palja jutuga midagi ära ei tee.“

„Ilma jututa ka ei tee,“ arvas Olte.

Nemad, kaks tuntud armastajat, arutasid nüüd niisiis poliitikat ja olid valmis peaaegu et salaliitu astuma.

...Vello tuli ja viis suure vana turukotiga raha minema. Kuhugi, ükskõik kuhu, peaasi et lahti sai.

Sellest, et Irma oli Luulele südant puistanud, ei muutunud midagi.

Luule ei andnud nõu ja ega Irma oodanudki. Ülles oli Luulele kas kooliõde või muidu küllalt hea tuttav. Mingi aja olid nad vist koguni sõbrannatsenud ja omavahel avameelitsenud, aga see oli igatahes ammu enne fosforiidisõda.

Luule temast halvasti ei rääkinud, kuigi Irma oli seda älateadlikult oodanud.

Luule jutu järgi oli Ülles julge naine, kellele meeldib vahel teisi epateerida.

Aga mis ta tegi Juhaniaga! — otseselt nii Irma just ei hüüatanud, kuid tema alati pehmest kõnemanierist võis seda välja lugeda.

Luule arvas, et võib-olla on Ülles tulevikunaine. Võib-olla nüüd asjad elu sellise vaba käsituse poole liiguvadki. Naisel on õigus oma õnnele. Abielu- liidud on nangunii ajutiseks asjaks muutunud.

Mis ta seletas. Ise hoidis oma Oltest küünte ja hammastega kinni. Kannatas kõik selle armulood ära.

Mis õigusega siis see Ülles Irma Juhani voodist välja löi ja teda litsiks sõimas, kui talle endale on kõik lubatud? Ka selle küsimuse esitas Irma vaid kaudselt.

Luule arvas, et tegelikult olenes kõik Juhaniast. Tema kohus oli sel hetkel asjad paika panna. Ja kui ta leppis Ülles otsusega, siis oli see järelikult ka tema enda otsus.

See oli paraku julm tõde. Ka Irma ise oli tundnud, et just Juhan on teda rängalt solvanud. Aga aeg, küllaltki lühike aeg, oli selle solvumistunde minema pühkinud. Alles jäid süüdistused Ülle ja kelle tahes teise, kuid mitte Juhani vastu. Juhan näis tagantjärele lihtsalt samasuguse ohvrina kui Irma ise.

Sest ta oli mees, kellele ei meeldinud konfliktid. Ta teadis, et Irma annab järele, Ülle aga hakkab maja segi puistama. Hetkerahu nimel oli targem käituda just nii.

Ja selles mõttes ei pidanudki Irma end kaotajaks, sest lõpuks võidab see, kes käitub mõistlikult ja annab parajal määral järele. Selline oli Irma usk.

Ta oleks väga tahtnud Juhanile helistada, et teada saada, mis mehes toimub, aga ta ei julgenud.

Irma elus oli siis nüüd kaks meest, Juhan ja Olte. Või oleks õigem öelda: Olte ja Juhan.

Olte suhtes olid kired vaibunud, püsis vaikselt voolav tunne. Irma jälgis tema elu, soovis talle igas ettevõtmises head ning uskus, et tema armastus koos Luule armastusega ja võib-olla veel mõne naise armastusega, kust pidi tema neid kõiki teadma, hoiab ära iga ohu Olte teelt. Ta oli ju seda väärt, ta oli oluline eesti rahvale, nii et ka Irmal oli oma funktsioon sellise mehe hoidmisel ja teovõime säilitamisel.

Ka Juhan vajab tema kaitsvat aurat ja vahest rohkemgi kui ringisebiv ja energiasit pakatav Olte. Irmal oli suur hingevaru, jätkus mõlemale.

Võib-olla jätkuks kolmandalegi.

Luule oli tutvustanud Ennu. Nad olid istunud kohvikus sellesama laua taga, kus ta Juhaniga tuttavaks oli saanud, ja Irma hakkas juba saatust pelgama, pelgama ja natuke ka ootama tema kordumist.

Aga Ennul polnud särkidega probleemi, jutust paistis, et tal on harmooniline perekonnaelu.

Nojah, see oli niisama mõelda. Olte tõmbas ise ringi, Juhanil tõmbas naine ringi, kolmas variant olekski ehk niisugune, kus peresisestes suhetes probleemi ei ole. Aga ega Irma hakka eluga eksperimenteerima ja kõiki variante proovima. Miks ta peaks teiste ellu vahele tükki, kui need seda ise ei soovi.

Muidugi vist on mis tahes suhetes oma salamõrad, aga inimesed on piisavalt osavad neid kinni mätsima või vähemasti teiste eest varjama. Ja Irma pole halastajaõde, kõigi jaoks ühetasa.

Kuid just Juhan oli olnud tema tõeline hoolealune ja Irma pidi aina mõtlema, kas tal on praegu hea või halb.

Võib-olla oli Irma liialt enesekeskne, aga talle näis, et Juhanil on halb sellise Ülle kõrval, kes elab häbenematult mitu kuud teise mehe juures ja siis tuleb koju kamandama. Hea naine ei saa ta ju pärast niisugust juhtumit Juhanile kuidagi olla.

Mees võtab ta vastu harjumusest ja ehk mugavusest, aga ta peab ju oma retortide ja katsete vahelt leidma mõnikord ka niisuguse hetke, kus ta asjade

üle järele mõtleb ning tunneb ära, et Ülle on üks koletis ja Irma on palju parem.

Mis sellest, et neid seob sakrament, Ülle ju lõhkus seda. Irma ustavus ja südameheadus on küllap hoopis kindlam sidusaine.

Niiis palus Irma, et Luule helistaks Juhanile või Üllele ja uuriks olukorda. See oligi kokkusaamise põhjus.

Aga selleks pidi ta Luulele üht-teist üles tunnistama vahekorra Juhani ja ega tal olnudki soovi salata. Tal polnud midagi häbeneda, ta oli vallaline naine ja Juhani-taoline ilus mees ja suur teadlane oli teda tahtnud.

Olte ja Juhan olid kuulsad mehed — ja nüüdses juba hääbuvus fosforiidisõjas kanged vastased —, järelikult polnud Irma kehv naine, kui nad mõlemad teda ihaldanud olid.

Korraks oli Luule pilkavalt muianud.

Vahest tahtis ta küsida: kas Irma siis Oltet enam ei armastagi või?

Muidugi oli see Irma salatunne teisele teada, aga Luule oli suuremeelne inimene, kui ta temaga sõbrannatses. Või oli ta nii kindel, et Irma on täiesti ohutu.

Igatahes pidanuks Luulele pigem meeldima, et Irmal on nüüd uus kiindumus. Ega ta ju nii sõge ometi olnud, et mõtles: mida rohkem väärt naisterahvaid Oltet armastab, seda väärtuslikum olen mina, tema ainuke seaduslik muusa.

Kas kiindumus Juhani vastu oli juba armastuseks kasvanud, seda ei teadnud veel Irma ise ega saanud ka teisele kinnitada. Ja ega hingeanalüüsi keegi oodanudki, voodivahekord oli tõsiasi ja iga naine teeb sellest järeldused, sest kui ta peaks ka ise olema kogenud erandeid, arvab ta ikka, et kui naine annab ihu, siis annab ka hinge.

Irma oli tõepoolest esimese vahekorra ajal Juhaniga mõelnud, et ta ei hakka seda meest armastama, aga näe, tema tunnete veskid jahvatasid aeglaselt ja äkisti oli hoopis nii, et tõeline tunne saabus siis, kui neid nii ebameeldival viisil teineteisest lahutati?

Juhan ei olnud Olte, kellel pea laiali otsas ja keda mõnigi möödavihisev seelik võib oma tuules lendu tõsta. Juhan oli ju väga tõsine mees. Nagu Irma aru oli saanud, tiirutas tal töö juures küllalt neid seelikuid ümber, ilus, kuulus, turvaline mees, olgugi et natuke tossike, aga ju ta tekitas just sellega emalikke tundeid, need olid naiselikule naisele vägagi stimuleerivad.

Nii oli lugu Irma tunnetega, tal kippusid need ikka alles tagantjärele õiget sügavust saavutama, sama oli ju ka Oltega toimunud. Täiesti eestlase moodi, alguses ei saa vedama, pärast ei saa pidama.

Huvitav, kas Luule on juba helistanud? Tal oli tulnud see korterirööv vahele ja nüüd oli poiss kadunud. Irma ei julgenud ise Luulele helistada, sest mis ta tuleb oma asjadega, kui teisel on mured.

Ennekõike oleks võidud seda märgata koolis.

Kuigi asjaolu, et koolikott ununeb riidehoidu, ei ärata veel tähelepanu, sest väikestel professoritel juhtub seda sageli.

Et ülikond jäi võimlasse, oli harvemini esinev nähtus, kuid siiski mitte mõeldamatu, kui spordimehed hoogu sattuvad.

Et algklasside tunnid olid lõppenud, polnud võimalik kindlaks teha, kes on see unustaja.

Niisiis polnud ühe poisikese kaotsimine koolile esialgu veel probleem.

Luule sattus ärevusse kohe, kui poiss õigel ajal koolist koju ei tulnud.

Paul ei olnud hulkuja ning tavaliselt teatas, kui mingid ettevõtmised ees seisisid.

Neil olid koolis oma kambad, Paul oli rääkinud, et varsti on oodata suuremat sõda, aga tema ise kampa ei kuulu, sest mõlemal poolel on toredaid poisse.

Täiesti tõenäoline, et sellel väikesel mehel oli allergia kampade vastu, olgugi klassikambad vaid mäng.

Kui Paul oli juba tund aega hilinenud, pani Luule õueriided selga, et otsima minna.

Kuid võttis siis need uuesti seljast, sest Paulil ei olnud võtit. Pärast ukse lõhkumist oli uus lukk pandud ja Olte oli kolmanda võtme kaasa võtnud, et lasta selle järgi veel paar tagavaravõtit valmistada.

Tema ja Paul võisid kodu-kooli marsruudil erinevaid teid kasutada ja Luulel oli paha mõelda, et poja võib ukse taha ootama jääda.

Ta helistas Oltele, meest ei olnud kohal, palka teeniv portfelli telefonitoru ei võtnud.

Muidugi oli see niisugune iga, kus mehehakatistel juhtub kooliteel nii põnevaid asju, et ununeb, kuspool on kodu, kuspool kool, selle asemel valitakse mingi kolmas siht maailma kõikvõimalikest sihtidest.

Üks hulkumine on ikka esimene.

Luule oli mures ja ta ei mõelnud kordagi, et peaks poissi karistama, kui too niimoodi ilma hoiatamata hiljaks jääb.

Kui Pauli ikka ei tulnud ja Olte telefon ei vastanud, pani Luule uuesti riided selga ja läks kooli juurde.

Väikeste klassides oli täielik vaikus. Luule läks keldrikorrusele ja piilus läbi varbuste, kas Pauli asju on kusagil vedelemas.

Seal rippus palju unustatud riideid ja oli ka üks ranits, täpselt samasugune kui Paulil, aga see ei ütelnud veel midagi, sest selliseid oli igal teisel. Uks oli tabalukuga kinni ja vihikuid lehitsema ei pääsenud.

Ei ühtki koristajatädi ega õpetajat, kelle käest küsida. Õpetajate toas olid ainult vanemate klasside õpetajad. Väikeste omad olid kõik läinud.

Pauli klassijuhatajal kodus telefoni ei olnud.

Luule ei taibanud aadressi küsida ning polnud nagu veel ka põhjust õpetajat kodust otsima minna.

Luule ruttas tagasi koju, äkki vaene mees ootab ukse taga. Ei oodanud. Närvisolek ägenes ja tuimenes vaheldumisi.

Lõpuks sai Luule Olte telefonile.

Pauli koolist tuleku tavalisest ajast oli üle kolme tunni möödas.

Natuke palju, et seda lihtsalt hulkumiseks arvata.

Äkki teab Priit midagi, käivad ühes koolis. Seda taipas Olte.

Luule helistas Priidu koju, poiss oli mingitel oma asjatoimetustel. Ta oli juba suur, võis omapead käia.

Miks ei olnud neil ühegi klassikaaslase telefoninumbrit? Lapsed olid veel väikesed vastastikku helistamiseks, kuid paar korda oli Paul siiski kellegagi pikalt lobisenud tühjast-tähjast, nõnda et Luule oli märkuse teinud:

„Ära telefoni tuliseks räägi, mõni tahab ehk sisse helistada.“

Paul lõpetas kohe jutu. Ta oli üldse hea ja kuulekas laps. Seepärast oli tänane lugu arusaamatu.

Luule helistas uuesti Oltele, palus koolist läbi minna, ehk saab klassijuhataja aadressi või mõne klassikaaslase telefoni.

Olte ütles, et tal on mitu tähtsat asja ajada, kuid sõitis siiski kohe.

Ta sai veel enne kantsleirahva lahkumist kellegi kätte. Õpetaja aadressi otsiti kaua, klassipäevikut, kus õpilaste andmed sees, ei leitudki üles.

Olte tuli kiiruga kodust läbi, et jätta Luulele aadress. Kuid too ei saanud ju kodust lahkuda, äkki tuleb mõni teade poisi kohta.

Olte kortsutas kulmu oma tähtsate asjaajamiste ja koosolekute pärast või mis need tal olid, kuid lubas siiski hiljem Nõmmelt läbi sõita, et õpetajalt järele pärida, kas Paul ikka tundides oli.

„Helistaks ehk politseisse,“ arvas Luule areldi.

Nii miilitsa kui ka politsei suhtes oli kõigil siin riigis iseäralik vastumeelsus, kuid teatud asjades ei saadud ilma nendeta läbi.

„Eks sa helista,“ arvas Olte.

Oli ju liigagi palju möödunud ajast, mil poiss pidanuks koju ilmuma.

„Ja haiglatesse,“ ütles Luule tasa.

Olte selle peale ei vastanud, aga asjatuks ärevuseks seda ka ei pidanud.

Oli ju temagi esimene käik poisiga traumapunkti olnud.

„Tule rutem koju,“ palus Luule. Nii raske oli üksinda ärevil olla. Kahekesi pole oluliselt kergem, aga Olte on mees, kes oskab öelda rahustava sõna.

Olte lubas. Ta ei saanud nüüd küll tulemata jääda, kui tähtsad need tema koosolekud ka polnud.

Politseis oldi üsna ükskõiksed Luule mure suhtes. Liiga tähtsusetu juhtum nendele. Võimalik, et juhtumite tähtsust mõõdeti tundidega lapse kaotsimiseku ajast. Andmed kirjutati siiski justkui vastumeelselt üles.

Mõnest haiglast vastati lahkelt, mõnest üsna tõrksalt. Kohti, kuhu näiteks liiklusõnnetuses viga saanud laps oleks võinud sattuda, polnud palju.

Helistamine ja selgitamine oli tegevus, kui see ära lõppes, võttis abitu ärevus uuesti maad.

Luule ei mõelnud kordagi, et Paul pole ta oma laps. Et ühel päeval tuli ja

ühel päeval läks. Ja asi polnud ka pelgalt vastutuses, mille nad enda peale poisi asjus olid võtnud.

See oli ehtsa ema ehtne mure.

Olla üksinda teadmatusega...

Olte tuli enne õhtut. Ta oli õpetaja kodust kätte saanud. Paul oli olnud esimeses tunnis, sellele järgnes võimlemine, kus oli teine õpetaja. Pärast võimlemistundi polnud teda nähtud.

Õpetaja polnud sellest numbrit teinud, sest ikka juhtub, et mõnel hakkab — eriti võimlemistunni järel — paha ja ta läheb poolest päevast minema.

Kübekese vastutust oli Olte niisiis veeretanud ka õpetaja õlule, kes oli üldiselt inimsõbralik olevus ning haakus meelsasti lapsevanema murega.

Õhtul tuli Oltele uuesti meelde Priit. Ta helistas.

Priit oli Pauli näinud eelmisel päeval, poiss oli talle kõhtu jooksnud ja teatanud, et neil käidi korterit röövimas. Priit oli veel arvanud, et peaks kõik pätid maha lööma, aga pikemat juttu sellest ei tulnud.

Natukese aja pärast helistas Priit ise tagasi ja ütles, et mõni päev varem oli ta Pauli näinud kooli ees vestlemas suurema vene poisiga, kuid tundus, et see oli tal sõbrapoiss, sest Priidu pakutud kaitses ütles ta ära.

Ehk oli keegi Lasnamäe kambast, arvas Olte.

Lasnamägi on suur ja lai. Võib-olla endised miilitsa lastetoad — või on need praegugi alles? — teadsid kodutute laste pelgupaiku, aga sellest sai rääkida alles homme. Õhtu oli käes. Paistis, et Pauli ei tule.

Siiski oli mõte Lasnamäele Luulet pisut rahustanud.

Oli ju Paul varemgi seal mingi kamba hulgas elanud, äkki juhtus mõnega kokku, läks sõpradele külla, need ei lasknud tulema, jäi ööseks.

Muidugi oleks ta pidanud helistama, kahekopikalist ikka leidis, aga lapsel võis minna meelest.

Olte see mõte ei rahustanud, sest ta mäletas ju, millistel asjaoludel ta poisikese oli leidnud. Aga Luule ärevust ta suurendada ei tahtnud.

Järgmisel päeval sai Luule koolist kätte Pauli ranitsa ja riided. Niisiis oli poiss läinud kuhugi dressiväel. Ta helistas uuesti politseisse ja nüüd kuulati teda juba tähelepanelikumalt. Ta sai nüüd ka täpsemini kirjeldada seda, mis poisil seljas.

Koos Oltega tegid nad abitu katse üles otsida kodutute pelgupaiku Lasnamäel, kuid ükski seal küsitletud inimestest ei teadnud nendest midagi.

...Neljandal päeval leiti Lasnamäe vanast karjäärast lapse laip. Paul oli kas järsakust alla kukkunud või alla tõugatud.

Uuemal ajal võis mees olla sünnituse juures. Olla vaevanägijale moraalseks toeks, saada emotsioone järglase avamaailma tuleku esimestest hetkedest, mõtiskleda elu järjepidevuse ja enese rolli üle inimkoosluses, tajuda, kuidas naudinguhetkest on saanud tõsine ja tõine igavik.

Bruno tahtis kaasa minna, aga Malle ei lubanud.

Vanamoodsad naised olid ehk jätkuvalt arvamusel, et sünnitamine on nende isiklik asi, intiimne toiming, mis peab jääma kõrvalise silma eest varjatuks.

Kivitüdruk polnud vanamoodne ega ka ülearu häbelik, aga Brunol juurde tulla ei lubanud.

Nii ta istus sünnitusmaja ooteruumis ja mudis käsi. Tegelikult ta just hirmsasti ei närveerinud, ta oli harjunud sellega, et Malle tuleb toime millega tahes ning tema poleks nagoonii armastatu heaks midagi saanud teha peale käehoidmise.

Poisi kõrv oli kikkis, otsekui võiks ta läbi mitme seinaga ära kuulda, kuidas tema esiklaps ilmale tuleb.

Et on tütar, see oli juba tarkade aparaatide abil läbi kõhunaha kindlaks tehtud. Kui ta Malle suurt kõhtu oli suudelnud, oli ta küll mõelnud poisi peale, aga tüdruk pidi olema sellitöö, poisi tegemine ei nõudvat õpipoisi oskusest enam.

Siin ta istus ja ootas, et võiks puhtasse palatisse sisse marssida, kus ta näeb endiselt saledat Mallet ning tema kätele antakse laps, kes on hoopis liigendatum olevus kui see kõhumägi, kuhu sisse olid temaga mõned jutud juba maha räägitud.

Meeste elu on ikka mugav küll, kas nad oskavad selle eest Jumalale tänulikud olla? Tuhkagi ei oska, mõtlevad välja sõdu, poliitikat, jahipidamist ja kaardimänge, et oma tühja aega täita. Või on see Jumala salakavalus ning tänamiseks pole põhjust? Otsekui oleks Aadama lorususe pärast neile kõigile osaks saanud üleaurune-olemise tunne?

Malle polnud Brunot seaduse ees veel oma meheks teinud. Ulja rüütlina, vastutustundelise isasena, kena ja ausa noormehena oli Bruno seda võimalust mitmel korral pakkunud, aga Malle oli öelnud:

„Kus meil kiiret, praegu on pakilisematki teha.“

Sellega mõtles ta titetegu ja vist veel midagi. Vahest Eesti riiki.

Ta oli ju oma dissidentidekambas võitlusvaimust läbi imbunud. Nii et oli veel küsitav, kumb neist rohkem tegeles poliitilise tühikargamisega Jumala muigava palge ees.

Bruno tegeles sellega muidugi ka.

Nüüd, kus ta oli avalikkuse ees Malle lapse isaks tunnistatud, võttis seltskond teda paremini vastu. Otsekui oleks ta suguorgani abil tõestanud oma lojaalsust pühale üritusele.

See oli sihuke pisut kibe mõte, aga Bruno võis seda endale lubada, sest teadis, et ta on südames nagoonii lojaalne. Labasevõitu sõnastus lähtus rohkem neist kui temast.

Nad olid enamasti ausad inimesed, aga soe nende seltskonnas ei olnud. Ühiseluline kiring, mis paiguti paisus tõeliseks fanatismiks, ei jätnud kohta inimlikule argisoojusele, ehkki ka selliseid hetki tuli ette. Bruno oli neid kogunud peale Malle veel Velloga ja paari teisega, juhtudel, kui neil püha

üritus korraks meelest läks ja viha suure Venemaa vastu üle ääre ei kobru-
tanud.

Mis aususesse puutus, ega siingi ilma mõradeta saanud. Ühine asi oli kokku toonud erinevaid inimesi. Kindlasti olid seal enamuses tõsised võitlejad, keda võitlus veelgi tõsisemaks teinud, aga oli ka neid, kes asunuksid mis tahes režiimiga põhimõttelisse vastasseisu, oli kverulante ja kaeblejaid, oli kaasajooksikuid, kes haistsid siin võimalust investeerida tuleviku tarbeks poliitilist kapitali, ja kindlasti oli ka terve hulk Julgeoleku poolt sisse soku-
tatud inimesi, kellest mõnigi mängis oma mängu nii, et ei tekitanud liikumisele kahju ning oli valmis olude muutudes reetma just oma sissesokutajaid.

Vello vihjetest oli Bruno aru saanud, et nende seltskonnale oli kingitud mingi ootamatu rahasumma, mille kulutamise pärast oli tekkinud väikesi sisetülisid. Keegi oli soovinud selle abil leevendada oma paljukannatanud perekonna olmeprobleeme, teised, kel neid probleeme polnud, nägid niisuguses soovis kohutavat autust.

Nii see oli, anna inimesele raha ja sa näed, millised jooned temas välja löövad. Kui sellele, praegu vahest ühiskonna ausaimale ja omakasupüüdmatuimale seltskonnale veel ka võim kätte langeb, siis see lõhub ja moonutab aated vist sootuks.

Kindlasti on ühiskonnal alati olemas oma südametunnistuse kese, muidu laguneks ta pöördumatult, aga see kese nihkub ajas ja ka olenevalt tingimustest. Kes eile jutlustas tõsimeelselt õilsaid põhimõtteid, peab täna ehk juhtima ühiskonda, mis oma valdavas osas teab aatest sama palju kui siga supitaldrikust, või siis on neid aateks nimetatud asju igamehel tagataskust võtta, juhtimispuldi taga ent istekohti nii palju ei jagu.

Bruno oli mõelnud nii, et igas ühiskonnas läbi aegade, rahvaste ja riikide, linnade ja külakolgaste leidub umbes viis protsenti aatelisi inimesi ja tänu nende hoiakule — isegi kui nad ei juhi ega rabele — püsib kooslus. Kui seda ei ole, kaob ajaloo sügavikku seltskond, ettevõtmine ja terve rahvaski.

Nii et dissidenditaolisi mehi-naisi — olgu nad isikuomadustelt millised tahes — on ühiskonnale hädasti tarvis. Ja kui nemad pääsevad ükskord rahale ja võimule ligi ning saavad sellest rikutud või osutuvad teovõimetuks, eks siis asuvad asemele teised aatekandjad ning jätkavad ühiskondlikku valvet.

Kas Bruno küündis nende tasemele? Kas võiks ta ehk tulevikus niisugusele rollile pretendeerida?

Ta ei teadnud seda päris kindlasti, aga niisugust asja peab vist teadma, muidu ei tule edust ega edenemisest midagi välja. Või siis vastupidi: ei peagi teadma, sest õiget elu elatakse, ilma et enesele vastu rindu taotaks, kui õige, õige, õige mina ikka olen.

Ka lapse soetamine Eestimaale tema laulva revolutsiooni esimestel päevadel oli isamaaline tegu. Bruno ehk ei teadnudki sel naudinguhetkel, mida ta korda saatis, aga Malle küll, tema oli just see teadlik kruvike rahva suures masinas.

Lähenes üks valge tanuga iginaiselik olevus, laste vastuvõtja.

Bruno kargas püsti ja oli üleni üks küsimärk.

Ämmaemand naeratas ja raputas pead.

Bruno vajus tagasi tugitooli.

Äkki nägi ta tütte selgesti silmade ees. Ta vaeseke punetas näost, eks temagi oli pingutanud ja ka natuke ehmatatud maailma suurusest, kus igasugu tegelased sinust kinni haaravad ja omatahtsi toimetavad. Lapse silmad ei näinud veel midagi peale ähmase valguse, kuid nendesse oli kirjutatud peale looteaja maailma varjude ja selguse ka tulevikumaailma õilsus ja enda teotahe seda maailma inimsummas teenida. Sest see tüdruk oli nende laps! Kivitüdruk Malle ja lahe ning huvidega ja üsna suurte teadmistega Bruno andsid kindlasti hea kombinatsiooni inimsoo varamusse.

Tuli teine halastajaõde ja see oli hoopis halastavam. Ta ütles:

„Teile sündis tütar. Kas soovite vaatama tulla?“

Bruno haaras laualt Mallele mõeldud lilled ja läks pikast ettevalmistusest hoolimata ähmi täis, otsekui peaks tema nüüd omakordas sünnitama hakkama.

Maailm on ju väike ja ükskord pidid nad Juhaniga nagunii linna vahel silmitsi sattuma.

Kuigi Irma ei vahtinud kohtumise lootuses ringi, Juhan aga oma suurte teadlasemõtetege võis sulle otsa vaadata ja sind üldse mitte näha.

Et rohkem liikuda, tegi Irma vahel Vanalinnas asuvast toimetusest teenindusmaja juurde bussipeatusesse minnes väikesi haake või vaatas toidupoodidesse sisse, kui tühjad need parajasti on, kuid akadeemikute majast hoidus pigem eemale, kui et oleks ise meelega sinna tikkunud.

Ta ei tahtnudki näha, kas teatavates akendes on tuli või mitte. Enne sügist polnud neid nagunii sellisel kellaajal veel näha.

Nad trehvasid vastamisi hoopis Viru väravate juures. Kumbki polnud teist passinud, paljugi mis inimestel käimisi.

Luule polnud kindlasti Juhanile helistanud, tal oli praegu muudki peas kui ühe vanatüdruku armulugu klaarida. Seepärast ei teadnud Irma tõepoolest, kuidas Juhanil on vahepeal läinud.

Kui Juhan oleks Irmat märkamata mööda kõndinud — mis tähendanuks professorlikku hajameelsust ja mitte tingimata seda, et ta ei taha Irmat tunda —, siis poleks naine tal arvatavasti hõlmast kinni haaranud. Hõlm on igaühe isiklik asi. Kuid Juhan märkas Irmat rahvarohkel Viru tänaval ja astus ligi.

„Väga hea, et ma sind nägin,“ ütles ta toonil, nagu oleks Irma mingi kemikaal tema katseklaasis, mis pole õigeks ajaks õiget reaktsiooni andnud.

Irma ise mõtles nüisuguse võrdluse välja, aga tegelikult ta ei teadnud, kuidas kemikaalid käituvad armastatud teadlastega.

Tõenäoliselt üsnagi isepäiselt, loomust mööda. Igatahes ei tohiks nad pirtsutada.

Irma ka mitte. Ainult korraks vilksatas läbi pea mõte, et kui sa mind näha tahtsid, siis oleks saanud ju töö juurde helistada, ta oli telefoninumbri andnud, ja kui Irmal oligi kodus töötamise päev, oleks saanud sõna jätta.

Irma peatus, seisis, silmad maas, ja rahvas voolas mööda.

Juhan vaatas abitult ringi, et mida siis nüüd veel öelda, aga ei suutnudki välja mõelda, ning Irma pidi ohjad enda kätte võtma, hoolitsev emalikkus lõi selle suure kohmetu poisi puhul kohe automaatselt välja.

„Ma saan aru, et sa tahad mind kohvikusse kutsuda,“ ütles ta pärast lolliks veninud vaikimist.

„Ei, seda küll mitte,“ lausus Juhan lihtsameelselt, ta oli ju alati olnud siiras nagu kummut.

Noh, eks seisame siis siin, intiimseteks kohtumisteks pole Tallinnas paremat paika kui Viru tänav.

Irma heitis professionaalse pilgu Juhani särgimansettidele, nende puhtus kahjuks soovida ei jätnud.

Juhan ilmselt märkas seda pilku, sest peitis käed selja taha.

„Sa tahtsid vist mulle midagi ütelda,“ pakkus Irma võimalust.

Pikk mees kummardus naise kohale ja ütles usaldavalt:

„Mul võib sind varsti tarvis minna.“

Mida Irma pidi selle peale kostma? Kõik tunded olid võimalikud, haavumisest rõõmuni.

„Ma ei taipu keemiast midagi,“ ütles Irma leidlikult, oskas temagi lollitada.

Ega Juhan huumorimeeleta olnud, ta ütles oma aeglase konnasööja häälega:

„Keemiaga saan ise hakkama, aga...“

Ja sinna see jäigi. Õelgu siis ometi, et ta ei saa oma eluga hakkama ilma Irmata. Vähenõudlik naisterahvas polnud harjunud palju lootma.

„Sul on mu telefoninumber,“ ütles Irma lõpuks ja see lause lubas kõike, mida üks mees tänapäeval tahta võis, olgu ta või akadeemik.

„Tõepoolest on,“ rõõmustas Juhan, otsekui oleks ta avastanud uue aine, või kuidas neid kutsutaksegi, mis elavad katseklaasis sekundi ja Mendelejevi tabelis igaviku.

Ja see oligi kõik. Nad läksid lahku.

Irma oli pettunud ja rõõmus ühtaegu.

Elult oli midagi oodata. Näiteks telefonikõnet.

Milles öeldakse: tule nüüd kohe, mul on sind väga vaja.

Mida ühele inimesele siin elus muud tarvis ongi, kui et talle vahete-vahel öeldaks: mul on sind väga vaja.

Luule käis üle hulga aja kentauride juures, et neile suhkrut viia. Ta patsutas neid kaelale, kuid ratsutama ei hakanud ja loomad olid natuke pettunud.

Luule oli tulekuga venitanud ja aeg oli otsa saanud: ta oli lubanud hipodroomilt minna Olte töö juurde, et koos kalmistule sõita.

Olte juba ootas teda.

Nad sõitsid vaikides.

Lapse surm on tragöödia, mida ei oska millegagi võrrelda.

Vahest oli see vanasti teisiti, kui ligemale pooled sündinud lastest võttis Jumal tagasi enda juurde, nagu öeldi. Võib-olla olid nad liiga head selle karmi maailma jaoks.

Aga võib-olla liiga nõrgad. Toimis loomulik valik.

Nüüdseks oli see aeg möödas. Teadvusse juurdus arusaam, et üleearuseid lapsi ei muretseta. Igatahes mitte varase surma jaoks.

Kui aga mõnede vanemate käitumist vaadata, siis sigitati ilmselt ka üleearuseid — miks muidu jäeti nad hoole ja armastuseta.

Paul oli tugev ja terve laps, Jumalal polnud põhjust teda ära kutsuda. Ta polnud ka rüblik, kes kipub riskima — mis oli loomuliku valiku teine äärmus.

Luule oli hiljaaegu kuulnud teooriat mehe seemnerakkude toimimisest naise munaraku viljastamisel. Nimelt, et mitte kõige kiiremad ja tugevamad, kes esimesena kohale tormavad, ei pääse löögile, nad jooksevad vastu müüri ja purustavad selle oma peaga. Ka laisad ei jõua õigeks ajaks pärale. Mitmes nendest miljonitest on siis see õige loomuliku valiku seisukohast? Igatahes mitte esimesed kaks-kolmkümmend.

Paul võinuks kuuluda parimate hulka. Ka tänu nende tublile eeskujule ja kasvatustööle. Aga miks ka mitte tänu korralikele geenidele, pidi Luule tunnistama. Ehkki ta poisi bioloogilistest vanematest midagi ei teadnud.

Inimesele antud elupäevad ei kajasta vist küll mitte seda kiidetud jumalliku õiglust.

Vanemad olid Pauli maha jätnud, aga vahest nad polnudki nii suured süüdlased, paljugi mis nendega võis Venemaa ohtlikes avarustes juhtuda. Igatahes olid nad kokku saanud armastuses, sest nii lahe poiss pidi oma rängast saatusest hoolimata olema armastuse laps.

Küllap leidub üksjagu neid, kes on sigitatud tahtmatult, hooletusest, vahest isegi vastumeelsuses ja vihkamises, aga kuidas võiks see avalduda nende hilisemas elus, eks seda uurigu keeruline inimeseteadus. Teatavasti pole lubatud inimestega katseid sooritada, seni piirduetakse rohkem oletustega, aga vahest leitakse tulevikus moodused, mis inimese saatuse jätvavad mõjutamata, kui inimene on katsealune.

Lühikeseks oli jäänud see aeg, mis Paul oli olnud nende laps. Nüüd, tagantjärele näis, nagu olnuks ta korra välgatanud valgusekiir nende elus.

Nad elasid ju sisukat elu, kuid laste saamisega polnud neil vedanud. Arstide kinnituse järgi polnud Luule sigimatu, aga korduvad katkemised

olid teda kurnanud nii füüsiliselt kui ka moraalselt. Nüüd olid eluaastad sealmaal, kus arstid enam ei soovitanud proovida — arvestades eelmisi kulgusid ja ka Luule üldist tervist. Aga äkki peaks siiski kõikidest keeldudest hoolimata veel kord katsetama?

See mõte sündis just praegu ning oli nii intensiivne, et Luule uskus: nad võtavad asja tõepoolest ette. Kas või Pauli mälestuseks — kui nii rumalasti tohib öelda.

Praegu sõitsid nad kalmistule oma seni ainsa poja kalmuküngast vaatama ja korrastama. Lilled pärgade küljes võivad veel elus olla.

Paul jäigi lapsendamata. Selleks polnud seaduslikke võimalusi. Vahest oleks pika bürokraatliku protsessi abil asja ka niikaugemale saanud, aga nad isegi ei alustanud seda protsessi, see tundus olevat nii ületamatu. Neil oli sellest sageli juttu olnud, kuid nad olid lükanud asjaajamise aina edasi. Olte oma kroonilise ajapuuduse ja kõikide maailma asjade ajamise pärast, mis nüüdsete kiirete muutuste tulles ja loodetava vabanemise teel oli muidugi igati mõistetav ja aktsepteeritav. Luule aga tundis üha hirmu ja sügavat vastumeelsust igasuguste ametiasutuste suhtes.

Nad polnud alustanud ka Pauli tegelike vanemate otsinguid, mis poisi mainitud Marfa kaudu oleksid ehk võinud hargnema hakata. Nüüd polnud enam Pauli, kes ainsana oleks osanud juhatada, kust toda Marfat otsida.

Kas Paul oli üldse sündinud Eestis, kas ta oli kantud siinsesse sünniregistrisse? Oma perekonnanimest oli tal endal mitu varianti ja ükski neist ei pruukinud olla õige.

Surmatunnistusega oli tõeline häda. Et ka bürokraadid ei saanud paremini otsa peale, lepiti lõpuks Olte ja Luule perekonnanimega. Ei saanud ju väikemeest matmata jätta.

Nüüd oli see nimi ka hauaplaadil ja haud Metsakalmistu kirjanike künkal. Tagantjärele polnud ju oluline, kas nimi oli õige või vale. Võtavad ju ka elavad varjunimesid. Ja mõni nendest on raiutud musta kivisse kirjanike künkal.

Nii oli õige, sest muud variandid puudusid.

Inimese elu ei olene nimest, nimi on teiste jaoks ja hiljem upub see paberite merre.

Luule oli kindel, et Paul tapeti ta endiste kaaslaste poolt. Kas või viha pärast, et tal läks paremini kui teistel. Ja selles olid ka Olte ning Luule kaudselt süüdi. Nemad olid teinud Paulist jõuka pere võsu, kes osutus kodututele pinnuks silmas.

Kui nad oleksid osanud sellele varem mõelda, kas nad oleksid siis teisiti toiminud?

Olte kahtles Luule arvamusel, ta oletas, et poiss võis siiski ise minna oma vanadesse paikadesse ja turnida seal karjäärijärsaku serval, kuni juhtus õnnetus. Võib-olla rääkis ta seda Luule rahustamiseks või selleks, et ei peaks tegelema edasise uurimisega, Lasnamäe kampade väljaselgitamisega ja nii edasi. Pauli see nagunii tagasi ei too.

Selliseks tegevuseks olid riigis omad organid, Oltel ei olnud tõesti enam jõudu uusi ja üsnagi lootusetuid asju ette võtta.

Mõni vaba inimene, kel muud teha ei ole, oleks ehk hakanud täie tarmuga peale, kuni asi oleks — tõenäoliselt — liiva jooksnud. Kahjuks on inimkonna pikk ajalugu näidanud, et sotsiaalsed probleemid pole lahendatavad ka paremini korraldatud ühiskondades.

Luule aga ei oleks suutnud sellise uurimistööga tegelda, ehkki talle mahajäetud laste saatus vägagi hinge läks.

Priiduga koos olid nad kokku pannud versiooni, et samad poisid võisid olla käinud ka korterit röövimas, teades, kui heades tingimustes Paul elas. Ja Paul võis oma lapselikkuses minna asja uurima ning ta kõrvaldati. Lihtne oli viia väike poiss ohtlikku kohta ja alla tõugata.

Aga kuidas seda tõestada? Sellist versiooni polnud võimalik ka politseile esitada. Pealegi — politseid polnud veel, olid mingid riismed vene miilitsast, kuritegevus lokkas igal sammul, keegi ei hakkaks uurima asja, mida saab kergesti kvalifitseerida õnnetusjuhtumiks.

Luule ja Olte jõudsid kalmistule. Uusi lilli polnud praegu veel mõtet viia.

Haud oli vihmadest luitunud. Luule korjas närtsinud lilled ära, osa pärjapõhju viis Olte prügihunnikusse, lindid seoti ühiselt risti külge.

Jah, nad olid peale väikese kivitahvli ka puust risti pannud.

Plats Kirjanike künkal oli neile kolmele. Sellele polnud just mugav mõelda.

Kui peaks siiski ükskord õnne olema ja siia maailma saabub neljas, siis küllap ei peaks esimese asjana mõtlema tema hauaplatsile.

Luule kujutles jälestusega, et ta ilus keha on kord usside ja puujuurte toidulaud. Miks ometi ei ehitata veel Pärnamäele krematooriumi? Projektid pidid olema, suremisega tuleb niikaua viivitada.

Häbi, Luule, kuidas sa mõtled! Kuigi jah, mõeldakse ka selliseid asju, aga neid ei öelda välja, ka enesele ei tunnistata.

Kui haud oli korrastatud, niipaljukest kui see praegu oli võimalik, kuivatas Luule pisarad, võttis Oltel ümbert kinni ja ütles:

„Proovime veel. Ma ei kuula enam arste. Ma olen tubli ja kannan seekord lõpuni.“

Olte ei öelnud midagi, kallistas vastu.

Ja ilma üleminekuta lisas naine:

„Ja kui mina enne sind ära suren, siis ma tahaksin, et mind tuhastataks.“

Olte enam vastu ei kallistanud. Ta oli Luulest neliteistkümmend aastat vanem.

Nad seisid Pauli haua kohal ja mõtlesid, mis asi siis on see inimese elu ja kuhu kaob tema kordumatu mina.

Oli 1988. aasta suvi. Eestis oli alanud laulev revolutsioon, mis mingil määral oli ka fosforiidikaevandamise-vastasest võitlusest välja kasvanud. Páris tápne niisugune arvamus muidugi polnud.

Vabanemisiha oli miilanud kui tuli tuha all, erineval viisil elanud inimeste súdames, kuigi tundus, et mugandujaid sai iga aastaga ikka rohkem. Mida mahedam oli surve, seda rohkem inimesi eemaldus oma kunagistest ootustest-lootustest, elada ju kuidagi sai, sýsteemi absurdsete náhtustega oldi harjunud, nende úle irvitamine kergitas enesetunnet ja teadjamad kinnitasid, et jama on kóikjal, ega see teise maailma idealiseerimine ole ka midagi muud kui úks ilus enesepeetus.

Muidugi oli kogu sýda fosforiidi úmber tegelikult suur ettekááne, vene teisitáhtjate eeskujul otsitud várk. Kes protesteeris Siberi jógede úmberpóoramise kavade vastu, mis iseenesest oli nangunii táiesti utoopiline ega oleks eales teostunud, kes ei lubanud jóesuudmesse tammi ehitada, kes mõnd jóge úles paisutada ega ligemale veerandit kóikidest úhe rahvuse veel allesjáanud kúladest vee alla matta. Eestlased olid leiutanud fosforiidi.

Asjatundjad teadsid, et suurem osa suurkavadest jááb selles irratsionaalses riigis realiseerimata, ja julgemad kohalikud úlemused ei hábenenud usaldusváärsetele tuttavatele tunnistada, et nende púha kohus on váhemasti úheksatkúmmet protsenti keskusest tulevaid korraldusi lihtlabaselt eirata. Sellise teguviisiga olid kóik ametitasandid harjunud, midagi hullu peale rámeda sóimu enamasti ei járgnenud, aga sellega oldi ju samuti harjunud.

Ka fosforiidi kaevandamine Toolses vói Kabalas oli esialgu vaid kavatsus, kuigi oleks teostumise korral eesti rahvale járjekordset ónnetust táhendanud. Búrokraatlikus masinavárgis oleks leidunud piisavalt takistavaid tegureid, et asja ára nullida, kindlasti polnud ministeeriumide vóitlustandrite heerosteale sugugi tarvilik ega isegi mitte soodus, et rahvas kired kórgele kruvis.

Seda oli tarvis rahvale. Úhtedele oli see vóljund venevastaseks tegutsemiseks, teistele aga kool ja ettevalmistus ágedamaks ja avameelsemaks poliitiliseks tegevuseks.

See niinimetatud vóitlus oli vóljund vói kool ka mitmele kirjanikule Eestimaal, kes nad ju kóik uskusid end olevat kohaliku jumaluse oma teoste, tegelaste ja eesti keele úle.

Olte oli úks selliseid. Tóenäoliselt mingi koondkuju...

Kas tema hiie saladustelt sai katet kergitatud vói mitte, jáágu teistekolmandate otsustada.

Tegelikult pole súnis úhel kirjanikul kirjutada teisest kirjanikust, olgu see vói koondkuju. Kuidas ka ei keerutaks, vaba loomingu suurimaks takistuseks saab ta ise.

Ónneks tegutsevad tegelased omapái. Igal oma kordumatu pilk ajastule ja sýndmustele, mis selle sees...

RIIGIKAOTUS

Sest ajast vaevab meelega Sauli
Ja kuri vaim käib tema peal,
Ja üksi Taavet Sauli hinge paitab
Kui mängib kannelt tema läve peal.

Sest sõjaõnn ei naera enam vastu,
Saul alla jääb, ja vilistid on peal.
Saab Saul ning armas Joonatangi surma
Sääl viimaks Kilba mägestiku peal.

TEGELIKKUS EI OLE OMA ISANDA NÄGU — see kaunis mõte langes mu salasõnumisse nagu piisk sülge supitaldrikusse, proua Merle supitaldrikusse. Ta oli sel sinakasvihjelisel päeval nii ihaldusväärne, et mu näärmed lirtsusid isegi tema peletisleeme kohal. Ma võisin muidugi nii arvata — et proua Merle serveeris mulle taldrikutäie nutriaõli ainult selleks, et mulle mõista anda, et kuna mul nagnii pole midagi öelda, siis õgigu ma see (vähemalt naljakas vaadata) või tehku sääred. Mina muidugi ei võtnud suhu seda ilgust, mille oleks välja oksendanud ka njuusiilandi kogerspanjel. Too jah, kel on neli saba ja silmade asemel kaks häbiparakut. Mis siis minustki veel rääkida? Kui just, siis vast seda, et ma tegelikult ei arvanudki, et proua Merle on mulle selle va supi selleks ette tõstnud, et mul keel sõlme läheks. Vastupidi, nii kui seda jälkust nägin, libistasin täiesti sirge keele otsast väikese piisa sinna sisse, ja kohe seejärel laususin piisale vastava sõnalise vaste: tegelikkus ei ole oma isanda nägu.

Proua Merle arvas muidugi kohe, et supi all pean silmas reaalsust ja ilusa punnpõselise Merle näokese all — oo, kuidas tahaks sinna pista! — seda va isanda palet. Või vastupidi. Ja ta eksis.

Mis ma proua Merlest üldse tahtsin? Muidugi oli mul tõlkeprobleem. Toimetasin intellektuaalide vähehoitava ajakirja filosoofiliste naljade rubriiki. Nali seisnes selles: „*I think not.*“

„Miks sa ei söö?“

„Tead, mul oli vahepeal alkoholiga probleeme.“

„Mis sa selle isanda näoga mõtled,“ küsis proua Merle seosetusse laskudes — justkui poleks mu vahepealne vastus pärale jõudnudki. Ju oli mu piisk teda erutanud. Ta mõtles nüüd juba väga aeglaselt. See sobis mu plaaniga.

„See ei ole alkohol,“ ütles ta nüüd, supitaldrikule osutades.

„Aga miks ta peaks olema?“ jälgisin tema mõttelõnga aasu. Kudusin, vaikselt.

Ta tõstis niisked silmad sada kaks korda supitaldrikult minu ees mu näole selle ees. Tund hiljem jõudis ta mõttega õige aasani ja hüüdis: „Aa, et miks see tegelikkus peaks olema...“

Tema vahepealse noogutamise ajal rääkisin, et tühimikku millegi ebaolulisega täita, oma vahepealsest alkoholismiprobleemist.

„Pärast kaheteistkuulist joomist siis see arst näitas mulle neid pilte, mis oli enne ja mis oli pärast. Tead, see oli julm, minu meelest oli see väga julm. Kõigepealt need maksa alkoholikahjustused, maksarakkude vakuoliseerumine, polümorfseid rakutuomad, desorganiseeritud maksasagarad. Ja siis sü-

damepildid. Mul hakkas kohutavalt kahju. Kaksteist kuud järjest juua, kujutad ette, iga jumala päev! Ja siis näidatakse sulle tagajärgi. Kujutad ette, mis kõik on selle ajaga juhtunud: sarkoplasma teraline düstroofia, rakutuumade traumeeriv mitmekesisus ja kõigele lisaks veel mingisugune interturse. Või mis turse see oligi, aga igatahes, saad aru: läbi, kõik on läbi...“

„Sellepärast sa ei saagi süüa?“

„Mina?“

„Kes siis? Ah soo, sellepärast sa siis ei söögi, ja mina mõtlesin, et sa nagu arvad, et see minu supp, ah, sa mõtlesid hoopis, et milleks see tegelikku peaks olema... missugune, mul on kõik sassis, kahju, et sul süda ja kops ja maks ja aju ja kõik läbi on. Sa oleksid pidanud sellele varem mõtlema. Aga kas sa tahtsid nagu öelda, et mitte see minu supp, vaid tegelikkus... Milline see tegelikkus sinu meelest oligi, sa kirjeldasid seda nii kummaliselt?“

„Sa ei taha seda teada! Mitte keegi meist, mitte ükski inimene ega jätis ei taha teada, mis on tegelikkus. Võtame kas või need kopsud ja maksad. Need elundid. Milline üllas sõna — ELUnd! Need ei olnud minu omad. Mõtles sellele! Kuidas see inglise keeles oleks? Mul on vaja üks nali kiiresti ära tõlkida, ma olen juba nädal aega viivitanud, mitte sellepärast, et ma oleks nii kaua kõhelnud, vaid lihtsalt mul oli üks nädal aega alkoholiga probleeme.“

„Sa ütlesid, et kaksteist kuud.“

„See oli rotil, tead sihuke tüüpiline valge. Kõrge intellektiga, tead misukesi ülikeerulisi mõtlemisülesandeid need loomad on lahendanud. Läbi nelja tasapinna, viimasel pinnal on vorst. Trepp, teine trepp, nõör, raskus, platvorm, kõik see tuleb omavahel ühendada ja siis liftiga viuhki otse üles ja seal — vorst! Roti silmades, saad aru, sel hetkel, sihuke mõtteselgus, et...“

„Ja ta jõi enda surnuks?“

„Joodeti, haigla vivaariumis. Kaksteist kuud järjest piiritust süstlaga, ei mingit vastupunnimist. Ja siis tehti giljotiiniga tsahh, lõigati kõik ELUndid seest välja, viilutati ära, pandi skännerisse, vaadati ekraanile ja öeldi: oi, mis siin kõik on juhtunud, milline huvitav polümorfism on levima hakanud, kui veider, et ta juba surnud ei olnud, on ikka elujõud, põnev oleks teada, mille kõigeni ta veel oleks võinud välja jõuda, järgmises katses joodame kakskümmend neli kuud, oi, oi, oi, oi, oi. Nad käskisid minul — kes ma olin läinud oma arsti käest vaid küsima, et mis must saab, kui ma veel nädala otsa lasen — ka öelda „oi“ ja tegid siis pakkumise, et kas ma jooksin end aasta-paariga surnuks, jättes neile enne oma elundite loovutamiskirja — loovutaksin neile teaduslikuks otstarbeks oma maksad ja koed, neil on inimkatsetega kitsas. Joomine oleks minu poolt, nende poolt igapäevane piiritus; kaalun praegu seda pakkumist, mul on enne uut õnnelikku elu veel üks nali vaja ära teha.“

„Nali, see, et mõtle veel, või kuidas see sul oli, ma ei mõtle enam?“

„Ära mõtle reaalsusest, ära seda kunagi tee, ära mõtle praegu neist rottidest, ära mõtle, mis tunne võib olla surra, kui sul ei ole kaksteist kuud enne seda lastud ühtegi päeva kainelt elu üle järele mõelda. Viska reaalsus

endast ära, igaveseks aknast välja, nagu see supp. Püüa keskenduda, ära heegelda mõtetega sinna-tänna, nali on selles, et *I think not*, ja samal hetkel ta kadus, nagu poleks teda seal kunagi olnudki.“

„Kellest on jutt?“

„Descartes, oled kuulnud?“

„Cogito, ergo sum.“

„No vot, nali käib nii. Ühel päeval läheb see Cogito Londoni viletsasse pikatilli kella viit sööma, tühjagi ei tea sealsetest kommetest. Kelner tuleb, küsib Descartes'ilt, et mitu aperitiivi teile? „Täna, ei,“ ütleb Descartes, „tahan lihtsalt lõunastada.“ — „Ahaa,“ saab kelner aru, „nii et tahate teada, millised on meie tänased päevanapsud?“ — „Ei,“ vastab rahutuks muutuv ahjuelanik Descartes. „Järelikult soovite enne sööki lihtsalt natuke juua,“ teeb kelner konklusiooni. „Ma mõtlen, ei,“ ütleb Descartes ja samal hetkel on see Cogito nagu viuhki haihtunud. Vaata, Merle, asi on siin selles, et inglise keeles saab öelda selleks, et mõista anda, et sa oled väga vihane ja et sul on millestki väga kõrini ja et sa keeldud sellest absoluutselt, nii: *I think not!* Ameerika filmides ütlevad mõrvarid seda siis, kui päraksügavate silmadega koputaja arvab, et ta võiks ka edasi elada, kuna on paljalt mõrtsuka näo nägemisest nii hirmunud, et ei julge enam ei lugeda ega kirjutada, koputamises rääkimata. Siis ütleb kuri must kogu: „*I think not*“, ja suunab surmuti. Mõtlen, järelikult olen, ei mõtle, järelikult olen viirastus ja kaon samal silmapilgul. Aga meie, eestlased, nii ei räägi. Meie ei saa öelda, et me ei mõtle üldse — selles mõttes et üldse või üleüldse ei mõtle, meie saame mõelda ainult millestki. Meie mõtlemisel peab olema mingi objekt, hea, kui käegakatsutav. Niisiis võiks too Mõtletaja ümberpandult öelda, et „ma ei mõtle seda“ või „ma ei mõtle nii“ või et „ma ei mõtlegi midagi juua!“ . Aga lihtsalt „ma mõtlen eitavalt“ või „mõtlen mitte“ on eesti keeles kiretu, õieti nagu mittemidagiütlev ütlemine, seda ei saaks pidada propositsiooni „ma ei mõtle, järelikult mind...“ alguseks.“

„Sellise tõlkimatu sõnademängu võib ju jätta tõlkimata,“ arvas proua Merle.

„Tavaliselt saaks, aga antud juhul mitte. Descartes'i kuulus sentents on ladinakeelne, kuid restoranipidajaga ei saa ta kõnelda ladina keeles, sest söögivärk oli selleks ajaks kõik juba köögikeelne. Köögikeel aga on internatsionaalne, siin ei saa eesti lugejat hirmutada mõttega, nagu rääkinuks Descartes oma kõhumuredest mitte-eestipäraselt. Mul oli see nali juba ammu soolas, ma ei tulnud selle peale, et tõlgituna ei ütle see midagi. Sest meie maatõugu rahvas ei mõtle kunagi lihtsalt, et olla, ta mõtleb alati mingist asjast, et mitte olla...“

„Oota,“ katkestas mind Merle — oh millised huuled, hakkaks juba riidest lahti võtma! Milleks ma olin siia üldse tulnud? Kuradile mingite naljade tõlkimine. Elaks ainult ühe aasta veel, elaks Merlega, oleks purjus. Milleks veel mingid naljad mõtlemisest?

„Oota, oota“ — ootust ja kihu mus kütsid Merle huuled. „Sa saad selle

nalja kokku küll, lõpus las ta ütleb ikka nii, nagu ka haihtuv Descartes ütleks: „Ma ei mõtle“, kuid üks lause muuda ära...”

„Eelviimane? Kaalusin seda, et kas restoranipidaja ei peaks küsima, et „te mõtlete siis lihtsalt juua midagi enne biifsteeki...“, aga selline otse mõtlemisele suunatud küsimus pooks puändi, riputaks selle üles nagu teolt tabatud prostituudi. Üldse poleks naljakas.“

„Ei,“ katkestas mind Merle ja tegi pluusi ülemise nööbi lahti, justkui oleks tal palav. „Sa muuda pisut esimest lauset. Selle asemel, et Descartes läheb restorani, las läheb Tegelikkus vivaariumisse! Saad aru?“

Tundsin, et kui ma nüüd ei saa, siis paneb ta nööbi kinni tagasi.

PROUA MERLE EKSTAAS

Ühel korral, kui ma olin saanud jääda, ärkas proua Merle öösel järsku voodis püsti hüpates. Ta nägi nii endaväline välja, et ma kahtlustasin, kas ta ikka ongi ärkvel, aga kui ta tõstis taevast lendu alustava kana asendisse oma käed ja lõi oma jalga graatsilisse tundeasendisse painutades mulle näkku, siis ei võinud ma ju enam kahelda.

Inimese olukorda, kes seisab ühel jalal, ei või nimetada magamiseks. Isegi küünik ei teeks seda. Mis siis veel minust rääkida?

Võtnud sisse ekstaatilise asendi, hüüdis proua Merle üle minu: „Me oleme surmas.“

„Oh jää ometi magama,“ ütlesin mina.

„Elusas surmas surnud,“ hüüdis tema.

„Kus sa siis nüüd surid?“

„Kehad all ja üleval,“ deklameeris tema ilmselt surmavalla olukorra kohta.

„Siin on ainult minu keha,“ protesteerisin ma, olles veidi nagu kindel, et me ei asetsenud teineteise peal ja all (veel viivu eest) mitte seepärast, et üks meist oleks nii kiiresti mädanenud, et teine jõuti juba talle peale matta, vaid me olime lihtsalt teineteise peal. Lihtsalt — see tähendab surematult.

„Noormees, milleni te küll oma järel dustes jõuate,“ imestas proua Merle ja ma sain ta sihvakat jäset uuesti oma ninaga puudutada, sest ta loobus graatsiast. Uskusin, et tema, kuidas nüüd öelda, ekstaas on selleks korraks jälle läbi, ja ju tal oli sellega ka mingi tagamõte. Ma arvasin, et ta otsis liigutatavat vahendit, kuidas mind üles äratada. Pärast niisugust etteastet oleks olnud ju võimatu kohe uuesti magama jääda, on ju. Ma pidanuksin talt nüüd küsima, et mis juhtus, ja kus ta oli, ja mis ta nägi, kas oli valgust ka, kas tunnel oli, olid seal tiivad, kas Magdaleena tiivad. Ja et, niisisi, kuna oleks olnud täiesti sobimatu kohe ilma mõningasegi verbaalse verblungita kohe uuesti magama jääda, tulnuks meil teha veel üks heide. Heide? Või mis? Vise, hüpe, jooks? Mille poolest geim või raund on selle asja kohta tabavam nimi?

Ma arvasin, et selline plaan proua Merlel kindlasti oli, ja otsustasin ta üle kavaldada. Ma kirjutasin endist viisi idiootseid filosoofilisi nalju ühele vähetuntud intellektuaalide ajakirjale. Selle viimasele leheküljele. Enamasti panin kuskilt maha. Platoni kohta ja Parmenidese ja. Sellised naljad. Otsustasin nüüd proua Merle jultunud kavalusele vastata ühe eriti jultunud naljaga. Ja veel enne, kui ta naljast aru saab, mina juba norisen, tekk üle pea...

Sestap ma ütlesingi: „Päikest ei või näha keegi, kes ei tunne ema naba. Tead, kelle kuulsaim lause see on?“

Proua Merle potsatas istuli, nagu ei teakski, et olin just silmanud ta erootilist laguuni. „Ei,“ ütles ta.

„Parmenidese,“ sõnasin ma ja keerasin teise külje.

„Pole võimalik,“ vaidles proua Merle. „Parmenides?“ Ehmatuse oli ta ajuveskile kõva kose peale lasknud. Kiiresti jahvatas ta: „Parmenides ütles hoopis, et mitte midagi olemasolematut ei saa mitte keegi sundida olemisele, või midagi taolist, ja miks sa oma nõmeda naljaga ragistad ülepea, sa nangunii arvad, et ma äratasin su selleks, et veel ühte raundi teha, aga tegelikult olin ma ka tegelikult ekstaasis. Surmaekstaasis.“

Surmaekstaas. Ükskord palju hiljem tuli mulle see seik Merlega meelde. Olin siis hoopis teises kohas, teises ajas. Ega mänginud mingit geimi. Ei heitnud, ei ka tõuganud, isegi kerge jooks olnuks mulle siis juba liig. Ma vaid lonkisin, jah, vedasin jalgu järele, oli röske ja kartulkülm oktoober. Päike oli langenud televiisorisse. Taevas oli pahupidi satelliitantenn. Väsimus. Olin maal. Köhisin. Ilmselt tuberkuloos. Tööd mingit ei olnud. Vähetuntud intellektuaalide ajakiri oli ammu hingusel. Ah, see ajakiri, see oli olnud ka ainus, kus mind mõisteti mittemõistmise subliimses vormis. Intellektuaalid ei julgenud välja näidata, et nad ei saa minu naljadest aru. Kõik, kurat, kiitsid. Eriti seda, mis mul oligi seal — Parmenidest. Ai raisk, seljavalu, hingeldan. Tuul tõmbab igast palgist majaseinas lausa läbi. Ja ka minu kehasisestest. Läbi. Topin hagu ahju, kus tikud? Mis nali see mul Parmenideseaga... Ah, jaa! Keegi ei saa näha Päikest, kes pole tundnud enda küljes ema naba. Vaat see on keeruline ja paljutähenduslik mõttemäng. Õieti küll mingi puterdus, olen unustanud naljad. Või pigem olid need mul juba siis segi nagu, või noh, segased nagu astrofüüsika. Kuigi, kui nii võtta, siis... Oi, kurat, kui niiske tekk. Ma suren ära. Tahtsin ennist lakast kuivi heinu külje alla tuua, aga katus katki, kõik läppunud, mäda, hea, kui põlema ei lähe. Olen jälle jooma hakanud. Ilget, kohutavat puskarit. Aga mõnes mõttes see mulle nagu isegi meeldib. Omapärane maitse, aga nüüd tilgatumaks. Köhin, kurat, ähh. Oi, millega tatti pühkida? Tõesti ei tea. Seda ma ikka veel ei tea, kuigi olen nii kaua juba... Veider. Kui linnast ära tulin, läksin kõigepealt prügimäele. Siis oli veel mingisugustki päikest. Ilm oli soegi veidi. Ronisin üle kõrge valli. Enne seda oli kaitsekraav, kuid keegi, kes ei jõua prügimäe maksu maksta, oli selle täis lasknud. Sain üle. Nagu mingi kindlusemägi. Ja siis, näen, seal nad on. Pealikul, arvatavasti pealikul, ilus kollane onn. Ilusast

kollasest kilest. Ainult natukene laperdas. Sain kohe aru, et seal ma ellu ei jää. Seal on, kurat, ühiskond. Tõeline olelusvõitlus. Selle kollase onni ees lehvib päris uus sinimustvalge lipp. See oli jube. Ma ei saanud aru, oli see pealiku vimpel või oli see mõnitus. Igatahes väljendas see üleolekut kõigest, mis jäi prügimäest allapoole. Linnas polnud minu lahkumise päeval mingeid lippe üleval. Kuigi oli ju mingi püha? Aga prügimäel oli. Sain aru, et see on ühiskond, tegin, et sain minema. Hea, et meil on maal nii palju igasuguseid mahajäetud varesid. Et meil on nii suur ja tühi maa. Mis see Parmenides? Ah, jaa. Kelle naba see on, kõha, kurat, mille kaudu sa oma emaga ühendatud oled? On see ema nabanöör või on see sinu oma? Keegi, kes pole ema naba tundnud, ei saa näha Päikest. Aga kuidas sai tulla kuskilt esimene naba, kui enne polnud ühtegi naba? Kas Päike oli seesama juba enne, kui keegi teda nägi? Või on Päike, kui keegi teda kunagi ei koge, mingi muu asi? Ja kas see, et teda kogeb keegi, kes sureb, annab talle erilise varjundi? Kurat, hagu ei võta tuld. Korsten on sisse langenud. Tõmmet ei ole enam mingit. Kõik on märg. Ja ometi ma tilgun higist. Kuigi kõik on ometigi ju ka külm. Tikud... kaks tikku veel. Abi! Ma vajan abi! Ma ei jõua siit omal jalal saja meetri kauguselegi. Ja siin ei ole saja meetri ega ka, ma ei tea, varsti ei ole siit ka sadade tuhandete meetrite. Või ka sadade tuhandete tuhandete tuhandete... Tuleks mõni täht välja. Enne kui. Ma jätan need kaks tikku. Milleks ennast narrida. Miks minna lõpuni? Enesealanduses. Ja kõiges muus, miks on alati vaja minna lõpuni... Kaks kommi ju peavad olema üheskoos, ühel on kõhus igav. Miks tikud kehvemad on ja enne, enne kui... Enne kui nad tülli jõuavad minna, olen mina siit juba läinud. Ma ei narri ennast enam. Kuidas ta ütleski, kuidas ta ütleski, mis tal järsku peale tuli... Surma... Ah, too esimene tüdruk, miks, miks, Jumal küll, ma ei kuulanud teda. Mererannas. Päike oli alles elus. Miks ma ei kuulanud teda siis, kui ta ütles, et ära mine lõpuni. Kurat. Praegu oleks siis mul üks ilus ja erandlik asi elust meenutada. Kuradile need tikud. Rooman välja, peab mingi täht olema, üks täht peab olema.

Ma tean, et ma ei olnud selles asjas originaalne. Et mõtlesin naist orgasmini viies, ma mõtlen. Jaa, jaa, jaa. Ka mina mõtlesin — mis mõtlesin... lausa kujutasin endale ette prügimägesid ja röga ja ideid. Vaid selleks, et temal oleks hea. Võimalikult kaua. Tegelikult minul ka. Aga nüüd.

„Mis on, mis on, ääh, ääh,“ karjus ekstaasis Merle, „tule sisse!“

„Ei, tead,“ ütlesin ma, „teeks nii, et seekord ei lähekski lõpuni.“

„Uuuuuuuuh,“ ütles ta, ja küsis siis kohe: „Aga milles nali oli?“

Alles jupp aega hiljem sain aru, et vahetult pärast katkestust mõtles ta Parmenidesest.

Aga võib-olla oli ta temast mõelnud kogu see aeg, mil mina surin.

Kuidas ta muidu nii kaua vastu pidas?

Kõik telerivaatajad on ilmselt kuulnud seda kahemõttelist nalja, et ei mingit muret: „Mitte keegi ei saa enam aru, üldse kohe ei märka, kui mul on need teatud päevad kuus, võin nüüd teha kõike, ringi tormata, lõpupidu pidada, mida iganes — keegi ei märka midagi!“

Iga inimene, kes lisaks telerivaatamisele on kokku puutunud ka tegeliku eluga (nii-öelda reaalsusega), saab naljast aru. Kokku puutunud kas või õige pisut. Mina olin tol ajal, kui kirjutasin ühele intellektuaalide lehele filosoofilisi nalju, kokku puutunud proua Merlega. Mina sain naljast aru. Ma kahtlesin, kas ka intellektuaalid saaksid.

Helistasin ühel sellisel päeval proua Merlele, tegin ettepaneku, et me võiksim e õhtul tema juures koos suppi süüa. Tema ütles, et tema arvates me võiksim e täna kokku saada küll, aga hoopis, noh, näiteks sellises kohas nagu, ütleme, et kus me veel kunagi pole varem käinud, et mis oleks, kui — ee — näiteks lõbustuspargis!

Kas intellektuaal oleks sellise jutu peale taibanud, mis päevad Merlel on? Kui leidunuks intellektuaal, kes poleks veel aru saanud, siis Merle ehmatusest tõllakil lõug — kui ta lõbustuspargis avastab, et need paganase kiiged käivad ikka igavese vungiga ringi — pidanuks ka kõige intellektuaalsema mehe maa peale tagasi tooma. Aga proua Merle muidugi leidis väljapääsu. Kuradiratas käis aeglaselt ja rahulikult ringi, nii et ilusate valgete pükstega, mis mitte midagi ei võinud välja näidata, võis sellele (nii-öelda kiigele) juba päris rahulikult istuda. Nii tegimegi. Kui olime kõige kõrgemale jõudnud, andis kuradiratas mõista, mis tema peremees niisugusest eputamisest arvab, ja jäi seisma.

Kulus pool tundi, siis märkasime, et all mingi kruvikeerajaga mees karjub: „Muretsege, muretsege!“

Ma ei kavatsenudki proua Merlet sellises olukorras suudelda ega emmata ega, Jumal küll, temaga vahekorda astuda. Ma tahtsin siit rattast kunagi veel puhta poisina välja saada.

Noh, seepärast ma rääkisin igasugustest ratastest ja kuraditest, püüdes jätta muljet, et need huvitavad mind tõsiselt ja et ma ausa teleusklikuna ei kahtlusta üldse mingeid päevi.

Borgesel on üks jutt sellest, kuidas katarid ehk albilased Lõuna-Prantsusmaal meie aastatuhande alguses olid risti asendanud ringiga ja kuidas neid seepärast hakati kuradi käsilasteks pidama. (Gnostikutele sümboliseeris ring end sabast haaranud madu. Madu sümboliseeris omakorda head vaimu, kes päästis Aadama ja Eeva kurja aedniku käest. Aed sümboliseerib jällegi insenergeneetiku katsebaasi.)

Risti ei olnud katarid, muide, nõus kummardama seetõttu, et nad ülepea pidasid rõvedaks kummardada ja pühitseda mis tahes relva, mis on olnud mõne nende isanda surmajaks. Aga Merle arvas, et Isa ja poeg on ometi üks, nii et pidin talle selgitama, et katarid uskusid, et lisaks Heale Jumalale, kes

pojast hoolis, oli ka teine jumal, Vana Testamendi kuri demiurg, kel polnud pojast leigetki ja kes tahtis teda risti abil surmata. Püüdsin talle seda rollijaotust kujundlikumalt selgitada.

„Vaata, proua Merle,“ ütlesin, „katarid uskusid, et on kaks jumalat, üks nukuteatri direktor Vanast Testamendist — see on see jumal, kes lõi kõik selle nähtava lavapildi; ja teine Jumal on see, kes pani käe käpiknuku sisse. Saad aru — vana aednik-demiurgi vastas on neil see Uue Testamendi Jumal, kes lõi nähtamatu, seemise ja varjatu. Meie sinuga, nii nagu ka kõik teised progressiivsed hea tahte inimesed maailmas, tahame üle kõige teada, et kas siis, kui kuri Nukuteatridirektor lasi ühe nuku (Jeesus Kristuse) risti lüüa — sest too nimetas toda, kes kõik looma, lehvitava ja lendama paneb, oma isaks (kuid direktor teadis, et Jeesus on vaid kalts, kalts nagu teisedki kaltsud tema laval) — kas siis, tahame meie, nii nagu teisedki progressiivsed teadusmüüti nautivad inimesed maailmas, teada — kas siis, kui ta risti löödi, oli Hea Jumala käsi tema sees või tõmbas too käe selleks hetkeks Jeesuse seest välja. Tõmbas välja, ja risti löödi vaid Jeesuse kest, kalts, kuid tema seest olemust, Hea Jumala indeksit, pole kunagi naelaga... Saad aru, sellest vahetegemisest oleneb kõik... Gnostikud uskusid, muide, et Hea Jumal...“

Merle segas vahele: „Tõmbas näpu välja, aga kirjas ju seisab: Ela sa nii, ela sa nii, sabata nii! Ela sa nii, ela sa nii, sabata nii!“

„Mis?“

„Jeesus hüüdis ristil nõnda, modernses eesti keeles tähendab see — või vähemalt soovitatatakse nii kirjutada: mu isa, mu isa, meie ei saa ilma sinuta elada, miks oled sa küll mu maha jätnud, aa!“

Sellest jutust sain ma küll aru, mille vääriliseks proua Merle minu targutusi pidas, kuid et ratas ikka veel ei liikunud, jätkasin ometi: „Nojah, gnostikud uskusid ka, ja katarid nende järel, et see, et Jeesus ristil selgitas, et isa on ta maha jätnud, näitab, et tõelist Jeesust pole Pilatus risti löönud, aga mis veider moondsiteerimislaad sul: sabata nii...“

„Sest et katarid jagunesid kaheks, avalikeks ja varjatuteks. Varjatud teadsid ülimalt tõde. Nimelt, et Hea Jumal ei kasutanud nukkudele ilusate liigutuste andmiseks mitte oma kätt, vaid saba. See on Hea Jumala saba...“

„Kuule, jää vait, mis elukas see Hea Jumal siis sinu meelest...“

„Ta on ahv!“

„Ahv?!“ küsisin ma nii valju karjatusega, et mees all kaotas mutrivõtme, jäämegi siia, jõudsin mõelda, kuid jätkasin: „Sa oled evolutsiooniõpetust uurinud või, sa ei tea, et see on keelatud, Jaan Kaplinski ise keelas ära, loe soplehtede pealkirju, beib!“

„See on teatridirektori väike pärdik, kes kord pistis oma saba ühe nuku sisse. Ja inimesed nägid ära — see nukk oli Jumal!“ vastas proua Merle häälele, nagu oleks tal hea olla.

„Kust, kurat, oled sina küll omandanud nii esoteerilise teadmise!“

„Sest mina olengi varjatud katar, üks looritatumatest, muuseas, ja ka üks ilusamatest, muuseas, ilus nagu Karmen Kass, kuid see varjatud albiinne...“

„Valetad, valetad, lühikesed jalad, lühikesed jalad.“

„Ei!“

„Veame kihla!“

„Mille peale? Ah? Kes kaotab, see hüppab alla, nõus?“

„Igatahes,“ nõustusin kohe: „Saaks sust juba lahti!“

„Võta see kinnas! Ma ütlen sulle, mina olingi see, kes tappis Toulouse'i Raimondi!“

„Sina! Kelle rinnal olen ma end soojendanud? Kuidas see sul juhtus?“

„Olgu, ma räägin,“ alustas proua Merle. „Ma olin tol ajal veel, eks ole, kuningatütar ja elasin Pariisis. Keldris töötas meil üks sellise halli punaviirulise põllega mees — raske sammu ja kottis silmadega. Tema ei olnud Genfi konventsioonile alla kirjutanud, niisiis uuris ta käsikirjadest teatava eksegeesi abil, et kuidas seal lõunas, Toulouse'is ja seal, ka ilm on — meie pere kavatses sinna kanti suvitama minna. Käsikirjadena kasutas meie eksegeet keeli, see tähendab, linnast tabatud albilastest luurajaid. Või tegelikult kõiki, kes liha ei söönud, vegetariaane, noh. Ja mina, noor tüdruk, nagu ma olin, armastasin ikka käia keldri võlvide all samba tagant piilumas — kuidas ta seal toimetab ja mis ta tegi. Mitte et see ilm, või meie suvituskoht üldse, oleks mulle erilist huvi pakkunud, vaid lihtsalt need katarid ise, sellised soonilised kehad pingile pandud ja ketid sisse soonitud, siis meie velsker, või mis ta oli, keeras seda ratast ja siis katar tegi suu lahti ja ütles nii: „aa, ää, oo, nüüd, jee“ — või umbes kuidagi nii. Selliseid sõnu kuuldes läksin ma üle keha higiseks ja hakkasin lausa tilkuma, kuigi keldris oli tegelikult külm.“

„See sulle meeldib, jah, see eriline külmus.“

„Ei, aga ükskord, ükskord oli teisiti, siis nad olid kätte saanud ühe tõelise suurmeistri, või kes need suured meistrid katarite seas olid, ikka suurmeistrid, onju. Ja see suurmeister ei ütelnud aa ega ää ega oo ega jee. Ratas jäi seisma, rattamees, eks ta üks timukas vist tegelikult oli, mitte velsker, rattamees ei jaks enam ratast keerata, arvan ma, olles ise imestusest täiesti kuiv — miks too mees, too katar, ei räägi? Siis saan aru, et meie velsker jaksaks veel ratast keerata küll, kuid ka tema on imestusest kaotanud oma vegetatiivse närvisüsteemi. Ja ta laseb ratta lahti, läheb katari juurde ja küsib just seda, mida minagi seal samba taga mõtlen: „Miks te ei räägi?“ Ja siis too suurmeister ütleb: „Hingele on alandav kurta liha pärast.“ Saad aru, ta oli kurb, ta oli nii-nii-nii kurb. Ta tahtis karjuda, kogu hingest tahtis ta karjuda, aga ta, aga ta teadis, et hingele on see alandav — rääkida liha pärast. Seepärast katarid olidki taimetoitlased, et nad ei saanud poest kuidagi liha küsida. Liha ei väärinud nende meelest sõnu, logost. Tol ajal ju selvekauplusi veel ei olnud, kust oleks küsimata saanud võtta.“

„Kus sa omadega õieti oled?“

„Nüüd ma olen trepil, ma jooksen üles, ma katan kätega kõrvad, ma tean, et velsker on uuesti asunud ratast keerama, ja ma tean, et kohe kuulen ma häält, inimese häält, kes kisendab liha pärast. Ja ma ei taha seda, ma ei taha seda kuulda, ma ei taha, et see nii väärikas inimene, nii armas mees, nii

kurb, nii kurb, nii kurb, peab tegema suu lahti, pillama sealt logose lihale... Ei, ei! Ja siis taban ma järsku end mõttelt, et kas ka Toulouse'i Raimond, suurim kõikide suurmeistrite seast, kas ka tema! Ma ei või seda näha, ma ei või seda kuulda, ma ei või kujutledagi, et see võiks juhtuda. Kuid ma tean, et meie pere suvitusprogrammi on see juba planeeritud. Ja ma tean, et ma ei või — et kui ka kogu maailma ajalugu peaks seeläbi muutuma, ei saa mina ometigi mitte midagi teha enam teisiti, ma pean! Ja kõik need vastikud autod nüüd, mis akna taga ringi vurisevad, kogu see närune progress, see kõik on nüüd minu veendumuse pärast, et Raimond ei või niimoodi surra. Raimond ei ütle lihale mitte ühtegi sõna — vannun ma! Ja nüüd me oleme juba teel, saabub öö, jääme mägede jalamil laagrisse, homme jõuab kuninga vägi Toulouse'i alla. Kuningas saabub piirajate juurde ootamatult, sest vaid viiv enne teeasumist hakkas ta kahtlema, ta ei näidanud seda välja, ütles, et ta on haiglane, jääb seekord maha, aga mina tean — ta kahtles.

Kuid mina ei võinud kahelda, ma sundisin teda, ma panin kõik mängu, ma tulin ise kaasa, kuningas imestas, et ma ju ei sobi sellisele reisile (tegelikult me ju ei läinud suvitama, seal olid hoopis tapatalgud) — mina, printsess, neitsi, ei sobivat, aah! Aga ma ütlesin, et pean talle toeks olema, et ta tee peal ümber ei mõtleks. Ja nüüd oleme siin, mägede jalamil. Tean, et mägedes on varjatud katarid. Salamisi lähen neid otsima. Leian kolm karu. Tean, et seal majas ongi siis katarid, sest mittekatarid oleksid majja tulnud karud kohe ära söönud. Teen ukse lahti, karud nuusutavad mind. Kedagi teist ei ole. Söön natuke. Tunnen ennast nii hästi, puder roiutab, jään magama. Siis korraga ta äratab mu — vana naine, toetub endast pikemale kepile. Ta seisab mu ees, karud tema ümber on langetanud pea. Ma ei ütle, kes ma olen, ütlen, et lihtsalt üks eksinud blondiin pealinnast. Ma ei tea, kas tema saab aru, kes ma tegelikult olen. Nüüd ta teatab kohutava uudise. Miks mulle? Aga kellele on tal veel seda öelda? Järgmisel hommikul tormab Raimond kindlusest välja, et piirajad pihtide vahele võtta ja jõkke heita. Pihtide vahele? Raimond teab, et homme peab teiselt poolt tulema abivägi. Ja tulebki, teab vana naine. Kolm rüütlit. Kolm! Mitte kedagi rohkem. Neil, kolmel mehel, ei õnnestunud koguda suuremat väge. Vaid nemad ise. Aga nad ei peta. Nad on lubatud hetkel kohal. Kolmekesi. Vana naine arvab, keegi peab ruttu viima Raimondile teate, et ta hommikul välja ei tuleks. Aga keegi ei jõua seda enam viia. Mitte keegi.

Ja nüüd on järgmine päev, me läheneme Toulouse'ile, juba kaugelt paistavad leegid, siis need kustuvad, jääb vaid suits, mis seguneb uduga. Ei tea, kas suitsust, aga õhtuks on udu juba tapvalt tihe, nii et kui peatume laipade joonel ja kuningas tahab juhtimist üle võtta, ei näe me peaaegu mitte midagi, ainult kuuleme. Siis udu korraga hajub. Ja ma silman üle tandri, et Raimond oma meestega on üsna vee piiril, ja sel viivul, kui udu hajub, näen, et Raimond näeb ka — näeb, et meie suur vägi on saabunud teisele poole tandrit. Astun ühe kuninga kindrali juurde, palun teda valgelt hobuselt maha tulla, et ta saaks osutada mulle ühe teene. Ta tuleb maha. Ma näitan põõsa

poole. Arusaaja mehena läheb ta kohe sinna vajalikku valmis seadma. Samal hetkel olen ma hobuse seljas, mu kleit viskab valusa verise viiru üle albiino laudja ja siis ma sõidan, Raimond jõuab veel märgata, et ma tulen, siis sulgeb udu meievahelise vaate. Ratsutan, kannustan, kiirustan, lendan. Keegi ei saa aru, kes ma olen, keegi ei peata mind, neil pole jaksugi, neil pole midagi, mis minul on. Mul on pistoda. Ja siis ma näen teda jälle. Lähedalt. Raimond! Toulouse'i Raimond on otse minu ees. Olen pärale jõudnud ja hüüan valjemini kui ingliskoor: „Raimond, abiväed on saabunud!“ Nüüd Raimond teab, kelle vägesid on ta sealpool silmanud. Nüüd ta teab, et ta on võitnud, et ring on ristist tugevamaks osutunud, ja ta tõstab pea ja ta vaatab, ja ma näen, et ta näeb midagi, saad sa aru, näeb midagi ses võidus, mis on enam kui liha. Ja sel hetkel libiseb mu pistoda pidemeni tema kaeluse alla. Minu kõrv on vastu tema suud. Taevalik ohe. Ei mingit ägisemist — nii täpne on see torge. Samal hetkel ilmuvad kolm meest. Ma ütlen: „Liha pole väärt sõnu.“ Nad mõistavad. Ja siis vajuvad meie kogud vaikselt jökke ja hääbuvad uttu. Et ujuda kuskil uuesti pinnale, rajada suur salaselts Bulgaarias ja panna veel sajandeid hiljem alus Uku Masingu aatele, kes uskus, et eks me umbes seda teed juba omal ajal Eestisse jõudsime ja eesti muinasusundile gnostilise aluse panime. Tegelikult oli see mõte, mis kohale jõudis. Liha jäi sinna. Või vähemalt sellest ei räägitud.“

Ma vaatasin Merlele otsa, tõusin üles ja hüppasin korvist välja. Järgmisel hetkel aitasin maha ka tema. Mõnes mõttes päästis meie elu Jumala näpp, mõnes mõttes see, et nii pika jutu peale oli Ratas juba ammu kruvid korda saanud ja tiiru lõpetanud.

IVAN VÕI KALEV?

Ütle mulle, rõve kerjus — miks sa istud trepi peal?
 Miks sa minema ei kõnni ja siin minu silma riivad,
 pühid usu kõigest heast?
 Usun inimeste siirust — ilmamaad, kus pole piina,
 kurbust kalkust üksindust,
 vihkan sind, kes võtad viina — nägu pesemata, must,
 varbad räämas sokist väljas,
 äratad vaid põlastust.

Ütle — kas sa oled näljas? Säh, nüüd sulle leiba annan,
 aga palun, kao siit ära, mine juba — ometigi!
 Astu rutem, sulge värav, et ei tilguks sinu higi
 tänaval, kus värsket pigi püüab minejate jalgu.

Kurbust näen ma sinu silmis,
 kui sa Kaubamaja trepil — justkui vanas vene filmis
 heietad siin muinaslugu — lugu vägevast Ivanist,
 sest, kes kaitseb orjasugu
 ning on kangem kalevitest — õilsameelsem üllam ausam,
 kuradile näitab keelt — küsid: „Kas on keegi äkki
 siinmail näinud sellist meest,
 kes viiks oma koju lausa — vägistatud Vassilissa,
 paku Kerberose eest?“

Kurbus nüüd on minu silmis,
 armas kerjus — tahaksin ma
 tema telefoninumbrit, kellest paisund huulil vestsid
 äsja sina minule — keda kiitsid ja siin ootsid
 nagu oma vabastajat — toda, kes kõik röövlid võidab,
 tapab lipsustatud reod. Kulla kerjus — anun, anna
 mulle vägilase aadress — päästa enne viimset päeva
 mindki sellest mudamülkast, milles sipleb Meie Aeg.
 Ära hülga mind sa siia, kui sa õhtul koju lähed,
 anun: „Jutusta veel vähe — pärast las või kukub pähe
 mulle kivi katuselt!“

*Ivan tuleb ratsu seljas — ja näeb klaasist surnukirstu,
 kus ma valge näoga leban — ja veel enne matuseid
 korraks vaid mu nägu puutub, kõrva õrnalt sosistab:
 „Viin sind siit ma hobusega ära sügavasse metsa,
 kus sa hakkad minu naiseks.“*

Küürus kerjus, huulil paised —
hoopis sina, kes sa haised, rapsi liivast puhtaks kints.
Ilus on küll muinaslugu — see, mis nutma paneb taeva,
kuid ei kaitse orjasugu ega tööta valget laeva
meile Ivan ega Kalev —
ainult pimedust ja vaeva.

Katku mullast vaeva võrsed — kukutame roiskund riigi,
ja siis meile jäävas kõrbes
— sina oledki mu prints.

SUL REBIKSIN LIPSU EEST

Elu — see võib persse minna
maal või linnas — kama kõik,
aga teel, mis viib meid sinna,
enne võigast surma veel —
lahingusse sätituna,
pätistunud rahvajõuk
haarab kirve kätte söakalt,
jõuga pressib läbi müüri —
murrab kondid sinul, Saatan,
kes sa võimu poole tüürid.

Sul rebiksin lipsu eest, valitsusjuht
ja hundina pureks su kõri,
ma olen su giljotineerija, sest
ajab oksele mind sinu lõrin.

Miski hunt pole sina, vaid peni,
kes lambaid vaid valvata mõistab —
sind peremees uttesid kaitsma seks pani,
et huntide roaks ei langeks nad seni,
kui tarvilik on nende vill.

No moodusta pealegi ringkaitse koor,
üks oinas su ette, üks taha — trilill —
su mersu taob mõlki nüüd rahvuslik noor
ja õhib su panga, sest jälestab raha,
kui vaiki jääb viimane pill.

Sul rebiksin keele suust, valitsusjuht,
sest revolutsioon tahab liha,
sinu kintsu löön hambad ma kohe, paks koer —
peenem olema peaksid sa pihast.

Hundi seadus siis maksab.
 End päästa, kui saad,
 või päästavad Rootsimaa sõbrad.
 Siin uuesti sündinud huntide maal
 sina armu ei leia eal, tõbras.

Elu — see võib persse minna
 enne veel, kui langeb liisk,
 aga teel, mis viib meid sinna,
 tervitab su võigas kriisk —
 südi surmaelne karje
 väljub isandate suust.
 Leidke enne koitu varjend,
 ärge enam mõelge muust!

Las jääb nüüd vabadus,
 mis sihile viib hundid,
 ja kärva labasus
 sa karjakoerte pundis.

Ei ole lambaid meil tarvis ega oinaid,
 sest nende liha pole ammu enam hää,
 seepärast plaanitseme roiskund riigi roima —
 ta kannab sarvi nagu Saatan lagipääs.

KOLJA

On lumi matnud pruuni prügikastikaane.
 Nüüd Kolja näljasena otsib toitu sealt.
 Kõik hea siin ilmas taevaisalt saame.
 Küll sobrab sügavamalt, katsub alt ja pealt.

On pralle isandatel pöörane öö läbi.
 Kes rohkem purjutab või raha maha prassib?
 Siin ilma püksata ei ole olla häbi,
 sest peagi prostituudi sängi tassib vägi,
 ja suisa koiduni on kuulda voodi kägin.

Kuid Kolja ööselgi, näe, külmetunud käega
 ei väsi kahmamast sealt prügikastist toitu.
 Ta näsib kanakonti nagu teie liha,
 mis sest, et koergi on teil paremini hoitud,
 ei teile ihnsatele iial pea ta viha —
 et laskis kõhul saada täis ka sellel ööl,
 ta lumme unne heites tänab taevaisa.

Ei tunne tema teid ja te ei tunne teda,
ja vaevalt ühisjooi leiaks teie karmast,
kui aga hommikul sa ärkad enda okses,
siis oma hämmelduseks adud teis ka sarnast.

NÄLJASTE HEROODES

Tudub kooljanäoga Kolja
küljetsi kesk valget lund,
miski tal ei anna sooja
ega valva tema und
iial keegi, kes on kallis,
õrn ja lahke, armas hea —
ainult lumetuisus hallis
tantsivad tal ümber pea
lumehelbeneitsikesed, õhulised sulajad,
šampust oksendavad pähe talle purjus jumalad.

Kui see hommik trügib ligi,
küll siis see, kes prügi viib
välja külma lumehange,
leiab kõigi hirmuks siis
Kolja, kes on juba kange.

Pole iial teinud kurja,
aga ikka niitnud maha
oma vikatiga surm ta,
kes on näljaste Heroodes.

JA MITTE MINA POLE SEE, KES ALISTUB

Oh ütle, miks sa läksid täna vara,
ja lahti jätsid värava kui peibutades —
miks lootsid, et su järel siit ma täna
kui hullunu näen oma keha põgenemas?

Miks kadusid kui tuul sa linnaruttu,
miks läksid sa kui varas pärast pidu
loll irve näol sind tulin trepikotta saatma
— üks alles tilkuv ilma riieteta libu.

Sa lahkusid, kui olid maksnud raha,
ent usu — maailm pole enam karistus,
sest hundi naha panen salaja ma selga,
ja mitte mina pole see, kes alistub.

Võid võtta keha sa, kuid hing jääb peitu sinna,
kus kiivalt varjab teda looma läikiv karv —
kord tohib prostituutki paradiisi minna,
mis sest, et hüljand teda jumalate arm.

Ja ükskord seal, kus ripub minu pesunöör,
näen sinu oinasilmi kurvalt imestamas —
just nagu eneselt sa oleks võtnud elu,
sest maailm on vaid võigas kuritöö.

Seepärast lahkugi, kui kunagi sul viipan,
mind usu — maailm pole iial karistus.
Ei ole kusagil mu tarvis tuleriita,
küll näed, et mina pole see, kes alistub.

URMAS

Urmas, oled mulle armas,
kuid ütleva pean siiski ma *farewell*.
Jää terveks, sõber. Siiralt loodan,
et enam kohtuma me sinuga ei pea.
See oli armastus, kui tahad teada tõde,
sul selle kinnituseks raiun maha pea.

Kesk turgu kuulutan, et kui end purju jood,
siis noori poisse ööseks oma koju tood;
et Lady Domina sind piitsutab kui koera,
ja nõnda valusti, et liigud kepi toega.

Sind, Juudas, iialgi ma piinadest ei säästaks,
ja punast krossigi ei annaks sinu eest,
ning kui mu armulikkus kord su elu päästaks,
siis läbi sunniksin sind käima keevast veest.

Priitahtlikult su timukaks end pakun.
Sa parem usu, Urmas, tuleb ükskord tund,
mil seisad õhtu hakul kuristiku serval
ja sinu veri määrib puhast valget lund.

Mul ustav Attila ja hunnid, Tšingis-khaan,
nad millal ründavad, sa kunagi ei tea.
Ma võidu märgiks nõuan endale su pea,
sul nägemata jääb Triumfikaar.

Seepärast, Urmas, usu: oled mulle armas,
mis sest, et ütleva pean sulle ma *farewell* —
ei raue iialgi sind raiuda mu ind,

ma sind ei armasta.
Sind armastanud pole,
ja siiski armastanud
olen ainult sind.

Kusagil on veel kindlasti inimesi.

Võid minna lähima ehitise taha vaatama, võib minna vaatama lähima metsatuka taha.

Kusagil kaldal võib-olla seisab mõni üksik inimene. Jõe kõrge kalda peal... Teine kallas on liialt eemal, allpool, soine, ei tööta midagi head. Aga seal soos võivad olla kuivad saared, nii kõlbulikud... elamiseks.

Kus võib veel olla inimesi?

Lähedki lähima ehitise taha, olgu see kas või rehi: põld, heinamaa, tasane rohi seal, vaibana, niitmata, pleekinud, närbunud. Päike otse su kohal seniidis. Ei varjugi.

Lähed lähema metsatuka taha. Läbi metsatuka enese, mis ainult eemalt näib tihe ja kinnine, aga muidu on täiesti läbipaistev ja hõre nagu park. Üleval on ainult lehestik ja oksastik, liikumatu ja raske.

Siis jõutakse välja mäele, mis nii kaunis, ümar, suursugune, toekas, et seda ei nihuta paigast keski. Kunagi. Sellesse võiks kaevuda. Ja nii edasi.

Tahaks näha nägusid, selgelt sulle otsa vaatavaid silmi, selgelt sulle sõnu seletavaid suid, laupu ja kõrvu, kaelu ja kraesid. Tahaks näha heldelt vehklevaid käsi, mis meile jutustavad rohkem kui huulilt poetunud teadaanded. Võib-olla jalgu, mis seisavad kindlalt maal — kuid ei rõhu seda, vaid mida maa kannab kergelt, rahulolevalt.

Aga kuhu on kadunud inimene?

Alles sa olid inimeste laviinis, lükata-tõugata, inimvool kandis sind — mööda vajalikust väravast, tarvisminevast trepiastmest, uksest, istmest, vaatluspunktist. Lasid sellel sündida.

Alles te keerlesite karussellis.

Aga võib-olla polnudki seda kõike. Sa jäid ise maha. Inimeste tuulispask möödus. Kes on rumal, kes tark?

Aga ega selles pole asi.

Vaata, kui tume on laas ees! Selles laanes on öö. Sinna sisse ei vii ühtegi talletatud rada. Parem sulle juba silmadki, niigi ei näe sa midagi ja mõni oksatüügas võib silma sattuda.

Ei! Silmad suled niikuinii.

Aga inimesi pole. Lõpuks on sul ükskõik. Inimene on juba niigi tuttav. Sa oled inimesi ju näinud. Sa oled ju inimestega suhelnud.

MÕNI...

Mõni on üleliigne. Ammu juba maha kantud, kuid elab ikka edasi, keset maastikke, otsib omasuguseid, võib-olla alateadlikult.

Aga võib-olla ei otsi enam ka — kedagi ega midagi; kõik, mida ta otsida võiks, ei ole ju tema oma ja ei saa temale kuidagimoodi kunagi kuuluda...

Kõigevägevam on ta unustanud, nimekirjades teda enam pole.

Tema tegu pole taganõutav.

Teda pole enam olemas.

Kuigi ta on.

Tema teab, mis on üksindus.

Tema surmgi ei tule õigel ajal. Selles asjas on hiline mine eriti suur.

See, kes on hiline nud, ei jõua enam kunagi teistele järele.

Aga teda pole vaja haletseda. Vales kohas ja vales ajas elamine teeb ta targaks.

Ta on niikuinii pidanud justkui loobuma sellest elust, mida elab.

Vabandage väga, aga ta on sunnitud seda kogu aeg just nagu eemalt vaatama.

NÄGU

Ma ei oska kujutada inimest, nagu ta on. Tervikuna. Enam. Ei oska. Ja ei tahagi.

Loodust, maastikku — kirjeldada. See on teine asi.

Inimese nägu veel muidugi võiks, siiski, ainukesena, viimasena... proovida. Sest...

Inimese nägu on ka nagu maastik, sellel on palju huvitavat, kordumatut, aga korduvgi on huviäratav, sest korduvas võid rohkem kindel olla, korduvas on ühtlasi midagi muutumatut, arusaadavat, pikaajalist...

Võõras näos leiad iseenda, vahest... võib-olla oma parima minagi, kui see sul kaduma on läinud või paigal ei püsi; võõras nägu võib selle tähistada, kinnistada su endagi jaoks...

Aga tegelikult sa ei otsigi ju nägu, otsid rohkem seda, mis näo taga peaks olema, või on. Ei — mis on, seda sa tihti ei otsi. Sa otsid näo taga lootuste, unistuste täitumist, otsid jaatust, õigustust või tuge. Sõprust. Armastust.

Aga näo kui maski taga võib olla tühjus, või siis vaenulik ruum, milles sind hävitatakse.

Nii et ei tasu alati uskuda nägugi.

Kuid see tarkus tuleb alles tagantjärele.

VÕÕRASTE MAJA

Võõrastemaja.
 — Võõraste maja.
 — Võõrastemaja.
 — Võõraste maja!
 — Miks sa ütlesid võõraste maja?
 — Meie ju oleme võõrad.
 — Omavahel?
 — Omavahel.
 — Noh, ja mis siis?
 — Ei midagi. See on võõraste maja. Siin elavad võõrad.
 — Omavahel?
 — Jah.
 — Mul üksjamakõik.
 — Meie oleme omavahel võõrad. Ja elame võõraste majas!
 — Sa mõtled nii?
 — Jah.
 — Mõtle! Ainult mind jäta rahule. Ma tahan puhata. Pealegi tuleb mulle varsti kaugekõne. Ära sega.

— paus —

— Sa ei küsigi?
 — Mida?
 — Kustkohast kaugekõne tuleb?
 — Ma ei sega end võõrastesse asjadesse.
 — Enne... sa ju... rääkisid nii palju.
 — Ma avaldasin oma arvamust selle maja kohta. Selle maja kohta! Ei enam! Mina sinu kaugekõnet ei kavatse segada. Mina ka puhkan. Ei. Ma veel ei puhka. Ma elan. Lihtsalt elan.
 — Kus?
 — Siin. Võõraste majas. Ma elan võõraste majas. Elan lihtsalt.
 — Kaua.
 — Mis?
 — Kaua sa kavatsed siin elada?
 — Niikaua kui ette nähtud. Mulle! Niikaua kui mulle on ette nähtud.
 — Kelle poolt?
 — Niikaua kui kestab minu komandeering. Niikaua! Ja mitte ühtegi tundi... päevagi rohkem.
 — Mina ootan kõnet Venetsueelast.
 — Mina ei oota! Sina oled mulle võõras. Võõras võib kõnet oodata igast kandist. Mina kõnet ei oota, nii et meie vahel on täiesti selge joon. Mina üle selle joone ei astu!

— paus —

— Sa oled kindlasti pärit... mõnest Balti provintsist.

— Ei ole mina pärit mingist Balti provintsist!

— Ei usu!

— paus —

— Aga mis sa arvad, kes mina olen? Mis rahvus...est? Miks sa ei küsi?

— Mina ei küsi iialgi midagi võõra käest. Mina ei esita üleliigseid küsimusi!

— paus —

— Mis sa arvad, kelle näo järgi lõi Jumal neegri? Kas ka oma näo järgi?

Ütle mulle!

— Ei meeldi mulle selline loll jutt!

— Loll jutt! Miks minu jutt tingimata siis loll on? Aga sinu oma ei ole?

— Minu oma on ka. Loll.

— Meie mõlema jutt on loll, jah?

— Jah!

— Mis siis teha küll... Harva näed inimest... ja kui suu lahti teed, öeldakse sulle — loll!

— Loll?

— Loll!

VENDADE KOHTUMINE

Tere, vennas!

— Tere-tere! Ah sina oled minu vennas!

— 40 aastat pole näinud...

— 40 aastat. Tõsi! — Viina tahad?

— Ei.

— Miks?

— Mul hakkavad krambid, kui võtan.

— Langetõbi või?

— Ei. Tea, mis... Küll võetud.

— Istu!

— Mis ma ikka istun. Küll istutud. Ma vaatan parem aknast välja.

— Vaata-vaata. Tunned veel ümbruse ära?

— Ei... eriti. Muutunud kõik... Teisiti... Ja pole meeski midagi. Kask?

— Tuul murdis maha.

— Ah, tuul murdis maha. Pidi ikka kõva tuul olema.

— Ja kask ise oli ka juba väga vana. Vähemalt saja-aastane.

— Nojah. See on alles... vanus.

Ja meie ka... juba mõlemad... üle kuuekümnene. Meie saja-aastaseks ei ela.

— Ei ela.

— Aga puu, tema elab...

— Ega puu pole inimene. Süüa tahad midagi?

— Ei mina... julge küsida.

- Miks sa siis küsida ei julge. Küsi, küsi!
- Tea — kas sul ongi tagavarasid. Ma tulin lihtsalt niisama... et... mööda minnes... kaen... kas on ikka kodu alles... Aga alles muidugi — kui sina elad siin sees... See teeb südame soojaks... Ega mina teadnudki, et sa veel elus oled. Ma mõtlesin — sa oled ammu surnud.
- Mina mõtlesin, eks sa ikka kusagil olemas ole.
- Ah mõtlesid või? See teeb ka südame soojaks.
- Mis sa nüüd... kavatsed tegema... hakata? — Lähed õue vaatama...?
- Mis ma ikka... — Ma hakkan minema.
- Juba?
- Jaa.
- Lahkud?
- Mis seal muud?
- Nii ruttu?
- Vaatasin... kuidas on? Kas on... alles?
- Ei jõudnudki juttu ajada.
- Mis siin ikka... seda tühja juttu ajada.
- Sa oled järsk mineja!
- Vaatasin järele— kas on alles?
- Noh, ja on alles — kodu?
- Vend ei vasta, läheb.
- Tule veel! Pikemaks! Jää!
- Jah! Kui juhtun mööda minema, eks ma siis... astu jälle sisse!
- Esimene vend pühib pisaraid.

GUILLAUME DE MACHAUT

BALLAAD I

Mu pärast nutke, daamid, sest nii ihu
kui aru olen pilland arutumal
moel teie kiituseks. Eks nutta tihu
kõik, kes teid teeninud — teid hoidku Jumal!
Teil rõivas siiski täna olgu must —
ses möönduses ma leian kergendust,
kui ootan juba lendu lastud noolt.
Nüüd, daamid, kandke pisut mu eest hoolt.

Mu pärandus: jääb teie käsutada
mu süda, hing jääb hooleks Jumalale
ning liha läheb kõige liha rada:
on vakladele mõõdetud mu pale.
Mis mulle kuulund kord, nüüd kõigi jagu:
mu maine vara välja jagatagu —
nii igaüks saab midagi mu poolt,
ja Jumal kannab hinge üle hoolt.

Ah daamid: mulle jäänud on vaid usk,
et teie südameid mu saatust siiski rõhub;
ah, nagu loojast hoitud hinge tusk,
surm salamisi haiget ihu lõhub!
Nüüd tasuge kõik kauniduste kiidud:
nüüd palvetage! — õige varsti viidud
on valgus kaua kestnud armuloolt.
Nüüd, daamid, kandke pisut mu eest hoolt.

BALLAAD II

Kui õhtul taevas avab musta süle,
musttuhat tähte, sätendavaid teri...
Kes suudab lugeda neid kõiki üle?
Või kivikesi, mida lihvib meri?
Kes ütleks, palju taevast kahe eri
möötristahaara vahel on? Kes ütleks seda? —
Kes mõõdaks, palju suudan igatseda?

Miks ma ei näe Sind siis? Kes on, kes keelab? —
 Heatahtlik Saatus? Range Kaitselmus?
 Nii leebe ilme varjus ohkeid neelab
 mu haige rind — ja elu kustub mus.
 Mind piinab talumatu igatsus —
 mind vaevab see, see piinab, keda
 on mulle antud aiva igatseda.

Et ilus mälestus võib nukraks teha! —
 Peent nägu leinan — kurvalt kummargil ma —,
 Su suveräänset ilu, õrna keha,
 mis sulatand end kinni sisesilma,
 et vabadusest südant jätta ilma,
 kui sütel praadides ja murdes teda,
 et ta ei suudaks muud kui igatseda.

BALLAAD III

Nii suren, armastuse truu vasall
 või ori, karvadeni pühendund.
 Arm püsib veel mu pilgul hämaral,
 kui kurja tõe toob pähe aru sund.
 On vilets isand arm — ning käes on tund,
 mil lõpeb lihtsameelsus. Tean Te süüd:
 Te kannate ju edevuse rüüd.

Ah, kaunis daam, Teist olen tõesti hoolind,
 end üha hõõgvel hoidnud vaikes kires.
 Too teade Teist on nüüd mu meeli noolind —
 need tuhmistuvad pisarate nires
 ning lootus haihtub. Mälu äkki voolind
 on uue pildi Teist — Teid tunnen nüüd:
 Te kannate ju edevuse rüüd.

Üks tund, üks päev... mu silmad olgu neetud!
 Te vaikne kaunidus... ah kõik on kurjus! —
 kõik voorused, üldiselt kõrgeks peetud...
 Tookord ju olin armastusest purjus.
 Fortuuna läbimõeldud avang niisiis nurjus:
 kui alpus võidab, kaotab õilsam püüd.
 Jah, Teie kandke edevuse rüüd...

Prantsuse keelest INDREK HIRV

Sel ajal kui valmis esimene siinsest kolmest ballaadist, oli Guillaume de Machaut heliloojana juba täie tuntuse saavutanud — kui *ars nova* peamist esindajat, moteti täiuslikkuseni viijat peetakse teda praegugi prantsuse XIV sajandi kõige olulisemaks heliloojaks. 1360. aasta talvel oli ta koos oma metseeni hertsog Jean de Berryga sõjakäigult tulles raskelt haigestunud, aga pödes õuedaamide seltsis lauldes ja luuletades haiguse vanadest kontidest siiski välja. Aasta hiljem armus ta endast 40 või 45 aastat nooremasse neitsisse. Teine ballaad ongi tunnistus selle pika ja sulni armuloo algusest. Ajapikku kujunes noorele lossidaamile saadetud ballaadidest, rondellidest ja värsivormis kirjadest raamat — *Le Livre du Voir Dit* („Tõsilugu“), XIV sajandi prantsuse kirjanduse tähtteos. Kolmas ballaad tähistab pöördepunkti nii vanameistri armuloos kui ka raamatus. Õigupoolest polnudki vist daamil muud süüd kui see, et ta kuulsa truvääri kirjadega õukonnas hooplema kippus. Machaut annab aga ise hea näite keskaegsest truudusest. Edasine ei ole avaldatud ballaadidega otseselt seotud, tihendab aga siiski nende mõistmiseks vajalikku tausta.

Noor *magister artium* sattus pärast Pariisi ülikoolis õppimist sekretäriks suure seiklejana ajalukku läinud kuningas Johanni juurde. Johann, Saksa kuninga Heinrich VII poeg ja nime poolest Böömimaa kuningas, oli selleks ajaks juba valitsemise õigusest ilma jäetud. 1329. aastal rüüstas ta Poolas, Leedus ja Venemaal. Machaut tegi välipreestrina ja sekretärina kõik sõjakäigud kaasa, järgnevatel aastatel ka pikad retked Austriasse ja Itaaliasse. Ta jäi Johanni teenistusse paarikümneks aastaks, nägi pealt tema silmakaotust 1337 ning langemist lihtsa rüütlina prantslaste ridades 1346. Isanda ja sõbra allakäik ning surm masendasid Machaut'd sedavõrd, et paarikümne aasta jooksul ei kirjutanudki ta õieti midagi märkimisväärset. Õnneks võimaldas noorena saavutatud kuulsus tal ka edaspidi kuninglikust soost soosijaid leida. 1361. aastal, katkust ja inglaste rünnakutest inimtühjaks laastatud Põhja-Prantsusmaal tabas aga vananevat laulikut armastus — ja loomepalavik, mis vältas vähemalt kolm aastat ning sünnitas 9094-realise armastuspoeemi, kuulsaima omasuguste seas.

I. H.

Asja hakatuseks tuleb mul võtta mingi positsioon Märt Väljataga ja Rein Veidemann vahelises kukepoxsis kirjanduskriitika kontekstuaalsuse asjus. Väljataga, kes kaldub „üldistusi umbusaldama“ ja eelistab „kirjanduse asemel rääkida teostest“, heidab kontekstualistlikule kriitikale ette, et see näeb iga teost otsekohe rahvuskirjanduse osana, rahvuskirjandust omakorda jälle rahvuskultuuri osana jne. Märt kirjutab: „Kindlasti leidub häid autoreid, kes oma loomingut samamoodi mõistavad. Aga teistel võivad meeles mölkuda teised sihid ja nemad jäävad kontekstualisti teerulli alla.“

Veidemann kinnitab vastu, et „mööda konkreetseid teoseid liikudes võidakse jääda kirjandusmaastikul uitlema“. Ja et „iga teos esindab kirjandust või täpsemalt öeldes seda, mida me kirjanduseks peame või mida üldjuhul on kirjanduseks peetud“. Ning „kirjanduskriitik ei saa kuidagi vältida abstraherimist“.

Ei mina tea, kui lõplikult Väljataga oma väiteid võtab, küllap on ta eesmärgiks ka pisut utreeritud moel pöörata tähelepanu suure osa eesti kriitika puitunud rutiinsusele, fantaasiavaesusele, harjumusele uudisteoseid mehaaniliselt kuhugi kanda, kabuhirmule mittenormatiivse keele ees ja lihtsalt juhmusele. Selge on aga, et kontekstist pole pääsu, et iga end eesti keeles avaldav belletrist asetub aprioorselt siinse kirjanduse taustale. Ka siis, kui ta seda sugugi ei taha, kui tal pole mingit himu kuuluda tema meelest, ütleme, labasesse ja villasesse „rahvuskirjandusse“. Üritus kirjutada eesti keeles, aga mitte suhestuda eesti kirjandusega jääb meie kultuurikitsuses illusoorseks. Väljamurret kontekstist võiks siis juba üritada mõnes muus, inglise, prantsuse, saksa või soome keeles kirjutades, ehkki ka see võimalus ei näi esitsa tulemuslik, sest kohapeal puudub janune lugejaskond, veel vähem oldaks Eestis kirjutatud muukeelsetest tekstidest huvitatud avarilmas. Kodus võid üsna kesise emakeelse trükikatsega ajalehed üles kütta, pulli teha, väljamaal pole ka meie tugevaid tekste kellelegi tarvis.

Eestis on muidugi muukeelset belletristikat harrastatud, Under kirjutas ka saksa, Adams vene, Lättemäe soome keeles, Kaplinski leiab vahel vajaduse keelt vahetada. Ka nüüdsed noored proovivad, Kalju Kruusa esikkogusse on ladestatud ingliskeelne kihistu, ent sellel ei ole eesmärki end eesti kirjanduslikust gravitatsioonist lahti rebida ja ta sulandub seetõttu ikkagi siinse kirjanduse mustrisse.

Mingi liivakastinurk on „võru kirjandusel“ („lõunaeesti ekstremismil“, nagu kadunud Rein Kruus seda liikumist kutsus), sealsed entusiastid kuulusid ju kohaliku keelepruugi suveräänseks, eesti omast irdu seisvaks keeleks. Üht-teist kirjanduslikult huvitavat võrukad omakeelselt toodavadki. Ent ometi, võru keeles loodav literatuur suudab püsida ikkagi vaid eesti kirjanduse

sees või vähemasti taustal, sootuks eraldi neelaks maailma paabel selle silmapilkselt.

Püüded kirjandusteaduslikus mõtlemises ümber struktureerida kategooriaid nagu rahvuskirjandus, saksakeelne kirjandus *etc.* on ehk mingil määral mõttekad suurkeelsetes areaalides. Sageli on seesugustes ümbermängimise katsetes kunstlikkust ja teoreetilistust, kõneldakse ju vahel ka ühest suurest euroopa kirjandusest, ehkki säherdune staatus oleks arusaamatu geograafiliselt, kultuuriliselt, religiooselt jne. Ja samavõrra tuumatu nagu mõiste „eurokirjanik“, mida meie ajakirjandus siin vahepeal peamiselt Tode puhul pruukis.

Niisiis — kui keegi söandab Eestis trükitud tekstiga avalikkuse silma alla ilmuda, peavad talle olema selged ka sellega kaasnevad riskid, oht jääda ükskõik kumma kriitikatiiva teerulli alla. Liberaal Väljataga sõnavõtt panid mind pisut imestama instruktiivsed intonatsioonid, ehkki ta ise pole kontekstuaalse kriitika pahedest prii. Ta ei suru vaadeldavaid autoreid küll eesti tausta, kuid muljub neid briti mallidesse, arvates näiteks Mats Traadi mõningad novellid ajaloolisteks „kostüümidraamadeks“ või pidades Baturini romaane postkolonialistliku proosa „kaugeks vasteks“. Aga äkki olid Traadil või Baturinil „teised sihid“?

Täiesti päri olen aga Märdi etteheitega kriitikuile, et tihti ei ole need meie kirjanduses toimuvaga kursis: „Kui teoseid pole loetud, siis ongi muga-vam rääkida üldistuste ja trendide keeles.“ Või ajada üldse mingit uigu-muigut. Nagu siinsegi mõttevahetuse raamides on teinud Teet Kallas. Pardon, Teet, aga tõepoolest, mis kuramuse näu-näu see on: „Hella hingega kirjandushuligaan Kivirähk. [---] Kivastik, kohmakas, aga südamlük mängur. — Õunapuu, karm ja tundeline korruga.“ Jne. Läbi kogu oma kirjutise annab Kallas märku, et tema veel mäletab, „mis on kirjanduse tegelik ülesanne“. Peale Teedu teadvat seda ka tema „paratamatult väsiv põlvkond“ ning Aleksejev ja Tätte, teised ei tea. Kallas ei ütle ka, alles päris lõpulauseis prahvatab ta tõe välja: „Aitab keerukujumängust, tuleb tööle hakata. Kirjandus on kirjanikule ennekõike ränk töö.“ Vaat sihuke kirjanduskriitika siis.

2

Kui on selge, et me kontseptualismist ei pääse, ja kui me ihkame olla demokraadid ning tunnistame, et kultuur ei ole hierarhiline, vaid panoraamne ja paljuaspektiline nähtus, siis võiksime silme ees lahti rullida 90-ndate eesti belletristilise proosa peisaaži. Kõndisin oma raamaturiivulite vahel ja tähendasin paberile selles ajavahes end ilmutanud kirjanikke. Ei pannud sihitsi neid tugevusritta või alfabeeti, ei eraldanud perifeeriat tsentrumist, vaid säilitasin meelega loomuliku konfusiooni. Mõnele üksikule lisasin märksõnana ta töö sulgudesse, muidu ei uskunudki, et ka tema on selles ajavahemikus kaasa kõnelnud. Välja tuli sihuke joru: Önnepalu, Sergo, Kross, Pöder, Park, Raudam, Remsu, Alavainu, Lattik, Vetemaa, Vetemaa, Tootma, A. Beekman („Hundimurdja“, 1994), Paju, Mänd, Kender, Sauter, Raun, Raun, Teder,

Kallas, Kruus, Gross, Berg, Ehin, Nõu, Nõu, Raitar, Kaplinski, Kivirähk, Saat, Valton, Promet („Isabel“, 1992), Langemets, Laipaik, Saaber, Ellen, Hainsalu, Erich, Kauksi Ülle, Antsu, Vint, Unt, Kõiv, Puhvel, Toomet, Mikelsaar, Mikelsaar, Nirk, Vanapa, Ehlvest, Matteus, Biin, Kivi, Saar, N. Pino, Käsper, Uustulnd, Uustulnd, Traat, Öunapuu, Kivastik, Hiram, Kudu, Kuik, Uring, Põldmäe, Murutar, Kaugver, Kiho, Hainsalu, Kruusvall („Nokturn järve ääres“, 1991), Raud, Luik, Trubetsky & Pathique, Männis, Pukk („Suvest suveni“, 1994), Hirv, Mihkelson, Baturin, Mutt, Urm, Hellerma.

Muidugi pole need kaugeltki kõik end 90-ndail trükkida lasknud proosaautorid, see-eest on neil kõigil kirjanduse lõhn man, kel tugevalt, kel napimalt. Kirjanduspildi päris ääremaa võsaaladele minu pilk ei küündinud, selleks pole põhjust ka, piisab teadmisest, et nüüdne eesti kirjandus on horisontaalses mõõtnes hõlmatu. Selles nimerivis peaks aga kriitik suutma orienteeruda.

Tiit Hennoste kirjutab oma 90-ndate ülevaates: „Uue kirjandussituatsiooni keskne tunnus on — analoogiliselt näiteks muusikasituatsiooniga — piir süvakirjanduse ja levikirjanduse vahel, kirjanduse kui kunsti ja kirjanduse kui kauba vahel (kuigi eesti kultuuris ei markeeri seda tiraazide selge erinevus). Ja süvakirjandus astub kultuuris marginaalsele positsioonile, mis ei asetse levikirjanduse kohal, vaid tema kõrval, eraldi.“

Tegelikult ei tööta „uue kirjandussituatsiooni keskne tunnus“ eesti kirjanduse sees sugugi, ei mingit piiri kunsti ja kauba vahel — kirjanduslikku kaupa eesti literatuuris lihtsalt ei toodeta. Selgeltmärgatav piir jookseb siinsetes kirjanduslikes ponnistustes nagu ka nõukogude päevil ikkagi originaalse ja epigoonliku, professionaalse ja katsetusliku vahel. Kõik punnitavad endiselt teha „kunsti“. Ka siis, kui tulemuseks on keskmine „naistekas“, on kirjutaja püha eesmärk olnud tõusta kõrgkunstipilvedesse (Kärt Hellerma jmt.), ainult et välja kukkus nagu kukkus. Ja ka süvakirjandus lehvib endisel leviliteratuuri kohal, mitte vaguralt selle kõrval. Sest milliste autorite ümber on käinud 90-ndatel ühiskondlik trall (arvustuslik, žurnalistiline, seltskondlik, olupoliitilinegi)? Tode, Sauter, Kender, Vint, Unt jne., kõiki neid seostatakse meie tõsikirjandusega. Pieteetsema, kuid pideva tähelepanu osaline on olnud Kross. Isegi meie kõrgelitaarse moodsa mõtte edendajate Krulli, Väljataga jt. nimed kaiguvad aina spetsiifilisest kirjasõnast väljaspool, on saanud kohalikeks kultusmärkideks. Tode, Krossi jt. raamatud ei seisa poelettidel, minu teada on „Piiririigist“, „Paigallennust“ ja mitmest teisest tulnud trükkida kordustiraaze.

Jah, tiraazid on sovetipäevadega võrreldes järsult kukkunud. On muutunud reaalseks. Nüüd ostavad vaid need, kes loevad. Ometi riskin kinnitada, et elitaarkirjanduse tegelike lugejate arv pole seejuures oluliselt vähenenud. Kui näiteks Ene Mihkelsoni romaani „Korter“ trükiti 1985. aastal 32 000 eksemplari ja tema nüüdseid raamatuid (pakun umbes) 25 korda vähem, ei tähenda see mõistagi, et Mihkelsoni lugejaskond oluaks toona 25 korda suurem. Kui trükkikoda oleks tookord lasknud „Korteri“ müügile lahtilõikamata lehekülgedega, nii nagu seda pärast sõda tehti, siis vähemalt 20 000 raamatut jäänukski umbe. Jaan Kross nimetas juba 1962. aastal Goethe

„Wilhelm Meisteri õpiaastate“ väljaandmist 30 000 eksemplaris snobismiks.

Langemistendents võib tegelik olla hoopis levikirjanduse loetavuses — ma pean siin taas silmas ainuüksi Eestis kirjutavat, meil on laiatarbelektüüril omad rahvuslikud jooned, siia kuuluvad traditsioonilised külameeleolud ja -seigad, rannalood, küüditamised, metsavendlus, naisüksindus. Just seesuguste kirjatööde publik võib olla kokku kuivanud, üheks põhjuseks vaesus. Siinses viitekirjanduses on toimunud vaid üks žanriliselt ja kvaliteedilt tähelepanuvääriv sündmus — Lembit Uustulndi romaan „Kiikhobune Antverpenist“. See peaks justkui töötama elavnemist edaspidigi, ehkki ma eriti ei usu, olen skeptiline eestlase vaba fantaasia asjus, meie narratiivne lennujulgus pole kunagi olnud eriti uljas, ikka takerdutakse nostalgitsemissse. Konkurentsis tõlgitava massikirjandusliku vooga ei ole näiteks meie krimikal erilisi võimalusi.

Printsiibilt pole eesti kirjanduses võrreldes sovetiajaga muutunud midagi. Isegi poliitilise formatsiooni vahetumisega kaasnevad nähtused — tsensuuri, tühitiraažide ja enam-vähem ka honoraride kadu — pole üldpilti põhimõtetelisel muutnud. Modernistlik eliit on asendunud mõnes mõttes postmodernistlikumaga, ent täidab sama kohta ja temaga tegeleb kogu mobiilsem osa kriitikast, Kross on Kross, visad ja omas laadis kvaliteetsed arhaistid (Traat jt.) jätkavad künnitööd, Aimée Beekmani nimeline naisliin on endiselt kuum, ometi sihikindlaks feminismiks sirgumata, poliitiline joon läbib nüüdki suurt hulka raamatuid, toonasega võrreldes muidugi vastupidise märgiga, on kuusbergilicku sõduriroomaanigi (Pukk), ainult et Kuusberg oli parem, on novellitreialeid, endiste tegijate kramplikku rivispüsimishimu, mitmeid andekavõitu iseärakuid, leebelt opositsioonilist noorust ja taidlevat ääremaad. Ning rõhuv üldmulje — ikka see „armetu kirjelduskirjandus“ (P. Handke). Eesti kirjandus ei muutu eal.

Ma ei näe ka, et meie kirjandust üldplaanis annaks struktureerida postmodernistlikult, nii nagu Veidemann on kindel: „Ühe suure ja ühtse kirjanduse asemel on meil nüüd palju väikesi“. Kus, pagan võtaks, nad on? See, et meil leidub „nagu briti kirjanduses“ ka „traditsiooniliselt tahemat või peent realismi“ (Väljataga) ja et Baturini „maagilise realismi“ annab pika puhkimise peale kuidagiviisi teoreetiliselt sinna postkolonialistliku kraami sekka soku-tada, ei konstitueeri mingit tähenduslike pisikirjanduste olemasolu. Kross, Saat, Baturin olid ka selle „suure ja ühtse“ sees olemas. Nagu peaaegu kõik muugi.

Küll on postmodernistlikke märke kahtlemata küljes üksikuil teostel. Nii tajun ma Remsu mitmetes töedes vene postmodernismile iseloomulikke, näiteks sots-arti laadis võtteid. „Haapsalu tragöödia“ esimeses köites manipuleerib Remsu osavalt ja ilmekalt sovetliku režiimi retoorikaga, ideoloogiliste stereotüüpidega, sotsrealismi stilistikaga, asetades neid nihestatud valgusse ja luues nõnda kunstiliselt mõjuvat, löövet absurdi. Remsu mäng nõukogulike sümbolite, kultuurimärkide ja olmesituatsioonidega jõuab mõnes ta töös nn. omaenese mälu dekonstruktsioonini. Valitsevas kirjandusteaduses peaks nüüd juba lõplikult möödama ahistorismi-krampp, seetõttu võiks huvi pakkuda Remsu „Haapsalu tragöödias“ ilmnev erakordselt põnev ja meie kirjanduses

harukordne ajalootunnetus. Elliott Mossman on omavahel võrrelnud metafoorset ajalookäsitlust Tolstoi „Sõjas ja rahu“ ning Pasternaki „Doktor Živagos“ ning järeldanud, et Tolstoi ajaloometafoorika toetub mehaanikale, seostudes Newtoni füüsikaga, Pasternaki oma aga on bioloogiline ja lähtub Darwini loomulikust valikust. Remsu romaani kannab just jõuliselt bioloogiline ajaloometafoorika. Tahaksin vihjata ka Remsu näidendi „Elii!“ võrdlusvõimalusele vene postmodernismi kolmanda laine ühe tähtse, Ljudmila Petruševskaja näitemänguga „Meeste tsoon“, kus mõlemad kirjanikud dekonstrueerivad ajalooliste suuruste imidžeid. Petruševskajal on tegelasteks Hitler, Beethoven, Einstein, Lenin, Remsul omakorda Lenin, Jeesus Kristus, Juudas Iskariot, Dostojevski, Freud jmt. Petruševskaja pealkiri „Meeste tsoon“ kätkeb endas Dovlatovi jutustuse nimetuse „Tsoon“ ja näidend sisaldab jutustusega ühiseid märke ja situatsioone, Remsu pealkirjaks (terviknimetusega „Elii! Elii! Lema Sabahtani!“) on tsitaat piiblist („Mu Jumal! Mu Jumal! Miks sa mind oled maha jätnud?“), kodeerides endasse Jumala-mõiste kui poliitilise, totalitaarse kultusobjekti, näidendis lisanduvad veel dostojevskilik kannatuskultus, freudistlik oidipusekultus jne. Nii Petruševskaja kui ka Remsu näidendist jookseb ohtu kuulutades läbi antisemiitlikke noote jne.

Peatusin Remsu-võrdlusel pikemalt seetõttu, et tahtsin toonitada veidi ka vene-võimalust. Märt peatus oma kirjutises briti, napilt ka tšehhi ja ukraina kirjandusseisul, kuid vene täiel vaardil keevast kirjanduskatlast ei sõanda me kuidagi lusikatäit mekkida. Aga asjata: kui nõukogude-aegu olime impeeriumis moemehed ja modernismiga-uhkeldajad, siis 90-ndail on venelaste kirjandus meie omast hoogsam, mitmekesisem ja põnevam.

Muide, pisut ootamatult võib sots-arti ilminguid trehvata meie kõige nooremate prosaistide puhul, keda Mihkel Samarüütel (vt. „Vikerkaar“ 2000, nr. 1, lk. 105–108) on ligikaudse sünniaja järgi nimetanud „1977-lasteks“ ja kelle lapsepõlv jäi vene aega. Mõnda neist „iseloostab ka teatud nostalgia. Justkui nõukogude multikate, filmide või raamatute teatud absurdsete olukordade/teemade jätkamine, eks paljudel teki mingi oma soe tunne hetki või olukordi meenutades, omamoodi nihkes nõukogude *camp*-elu.“ Nende noorte seas on hinnas Kivirähk. Samarüütel: „Üldse võiks Tartu NAK-i ja teisi prosaistikesi näha Kiviräha omamoodi jäljendajaina, kahjuks palju lahjemas soustis.“ Kivirähk ongi jäljendamatu, ma pean silmas tema Ivan Orava antimütoloogiat, mida võiks nimetada meie „rahvusliku postmodernismi“ tipuks. Tegelikult on tegu ka „rahvaliku postmodernismiga“, sest ta on üldarusaadav ja kuratlikult naljakas. Hennosteale meenub Kivirähki absurdiga seoses vaid üks analoog, Harms, tegelikult annaks kõrvutusi otsida ka praegusest vene postmodernismist, kus samuti natsionaalsete pühade kaanonitega uperpallitatakse. Iseäraliselt rahvuslikuks muudab Kivirähki asjaolu, et Ivan Oraval puudub tee teiste rahvaste manu, tõlkimisest ei tule midagi välja, Pätsu ja tiblade tants on kõnekas vaid Peipsi ja Läänemere vahel.

Kivirähki populaarsusel noorte seas on omad ajendid, mul on tunne, et tänapäeval, lapsepõlvest väga varakult lahkuval noorel tekib nostalgia möödunu suhtes hirmus varakult, võib-olla juba paarikümneaastaselt vaadatakse peidetud igatsusega tagasi. Sealt ka teatud infantiilsus, Kivirähki Orava-

lugudest aimub samuti mingit multifilmilikkust, muinasjutu-mõõdet, neis on kõik võimalik.

Ma ei hakkaks pikemalt peatuma Todel, Sauteril, Krossil, Kenderil *etc.*, nendest on lõputult kõneldud, olen seda ka ise teinud. Vihjan vaid vilkalt, et Tode proosat ja luulet, näiteks romaane ja poemi „Mõõt“, tuleks vaadelda koos, tema on ikkagi poeet, hinge eritleja, nagu Pasternak on oma poeesia ja romaaniga ühtne. Ehlvest on minugi meelest pisut sõlme jooksnud, tal tuleb end jännist välja mängida. Sauteri järgmist tegu ei oska aimata, temagi võib olla senisel liinil ammendunud, võib-olla libiseb ta ligimest käsitlema läbi vene vähemuse, sellesuunalist publitsistilist huvi on ta juba näidanud. Kross pidavat tegema romaani lausa tänapäevast, mine tea, kas see läbi tema kabinetiakna kuigi tõepärane paistab. Mind huvitab väga ka, kuhu jõuab oma Kopli-naturalismis Tarmo Teder, mees, kelle looming on liiga vähe tähelepanu köitnud, tal pole ilmselt omaenda ihukriitikut, ilma aga tänapäeval ei saa.

Üldplani mõttes minu proosapingerida Väljataga omast sisuliselt hargu ei kisu, mõned kohavahetused muidugi, lisaks veel nimed-teosed, millest vaikida ei saa. Remsu „Haapsalu tragöödia“ I jagu, Mattheuse „Läheb ega peatu“, Öunapuu „Olivia. Meistriklass“. Veidemanniga solidariseerun Undi „Tere, kollane kass“ asjus. Tammsaare keelt kasutades võib öelda, et eesti tippkirjanduses on vurled peaaegu absoluutselt võimul, matsikirjandust ajab vaid Mats Traat. Tema Palanumäe epopöa esimeste köidete aegu suhtusin asjasse umbusuga, olles nüüd aga lugenud ka viimast osa „Muld lõhneb“, tahaksin sellegi 90-ndate esikümne ligidusse seada.

Meil on mitmeid prosaiste, kes vajaksid tõsisemat kriitilist süvenemist. Ükskõik siis, kas kontekstuaalse haardega või Väljataga meetodil — eesti kriitikul olgu üks raamat korraga. Iga asjalik käsitlus toob midagi ilmsiks. Näiteks teema — Toomas Raudam ja nabokovism. Või Asta Põldmäe subtiilsus „Viini plikas“. Arvan samuti kui Väljataga: „Niihästi moejoont jälgiv kui ka alalhoidlik kirjandus võib olla hea või halb.“ Ja huvitav või mitte.

Veidemannil on mõningaid kahtlusi Tode, Sauteri ja Kenderi 90-ndatel kirjutatud teoste tuleviku suhtes, ta mõönab, et need võivad olla küll „teatud tähendusega sellele kümnendile“, ent pole sugugi kindel „kas see jääb nii ka edasivaates“. Seda tõepoolest ei tea. Kuid kas kirjanik peabki kestma üle oma aja? Võib-olla oli teda või ta teost hädasti tarvis just teatud ajahetkeks ja tulevikul pole tähtsust. Kunagi tekitas pööraseid kirgi Undi „Võlg“, omas ajas oli see vajalik töö. Kuid mida on sel öelda meile täna?

3

Viimase kümnendi poeesiat hinnates võtab Hennoste kasutusele vaid ühe kriteeriumi — „arbujalikkuse“ koefitsiendi. Mida enam „arbujalikkust“, seda halvem. Ja vastupidi. Hennoste järgi saab eesmärk olla vaid üks — surm „arbujatele“! Ka talle muidu sümpaatsetele Krullile ja Keskülale on tal ideoloogilisi etteheiteid: „Kui Krull kirjutab Kesküla luulest või oma luule teooriatest, siis paistab asi väga radikaalne. Kui lugeda aga mõlema tekste,

siis näed, et arbujalik maailm kumab ikka keset luuletust läbi. Ja mitte teadliku mänguna.“

See on Hennoste suust ränk etteheide, sest teda ei huvitagi kunstiline resultaat, vaid revolutsiooni lõplik võit: „Minu arust pole oluline, et suur osa sellest uuest luulest on kesine. Kui ma midagi ette heidaksin, siis mitte seda, et mõnikord ei tule välja, on igav ja kistud [---]. Hoopis olulisem etteheide on see, et murrang pole piisavalt sügav.“

Kohati annab Hennoste teksti tõepoolest lugeda kui mässupalavikust haaratud revolutsioonääri märkmeid: „Oluline küsimus on, kas murrangu tulemused jäävad püsima või mitte. Sest see pole esimene kord, kui üritatakse end lahti murda vanast traditsioonist. Arvan, et jäävad. See luule on ikkagi modernistliku põhjaga ja tegelikult modernismi kaanonites liikuv luule. Ja esimest korda võime nüüd leida, et ka Eestimaal on kinnistunud modernism.“ Jne.

„Arbujalikkuse“ koefitsienti mõõtvat Hennoste käes muutub luule statistiliseks kategooriaks. Pealegi ei taju ma, et mingid kaanonid eesti luuletamistes oleks 90-ndatel raginal ja lõplikult murtud. Näiteks Krull on pigem just traditsioonilisele liginemas. Ja „Erakkonna“ laialivalguvas, aga produktiivses seltskonnas on „arbujalikkust“, nii et tapab. Mis ei tee seda kampa mulle aga üldsegi ebasümpaatseks.

Luule üldpilt on kontuuritu ja sültjas. Kirjutajaid on ilmpalju, neid, kes teavad, mida tahavad, aga napilt. Udust, luules kobajaist eendub eliit, luuletajad. Pean ma neid nimetama? Olgu siis, ehkki originaalne olla on siin võimatu: Mihkelson, Krull, Suuman, Contra, Andres Ehin, Soomets, Tode, Kaplinski, Hirv, Kareva, Kesküla, Beier, Kivisildnik, Lepik. Nõustun Veidemanniga Räniku suhtes, aga tahaksin tema luulesse veel süveneda. Tegelikult lisaksin ma rivvi ka P.-E. Rummo, juba selle ühe vapustavalt küpse teksti eest, mis oli „Arkaadia“ avanumbris ja mille eest Väljataga on kusagil oma tunnustuse jõudnud välja öelda. Käsi südamele, enam ma nagu Paul-Eerikult ei oodanudki. Ent Rummo nime teeb kaalukaks veel tema vahendatud T. S. Eliot. Olen väga nõus — kellegi, vist Hasso — kinnitusega, et iga eesti keelde tõlgitud tekst on ühtpidi ka otsekohe eesti kirjandus. Eliot peaks meile jätkuvalt ja elementaarselt tähtis olema ka seetõttu, et just tema kandis aktsendi poeetilise loome subjektile objektile, poeedilt luuletusele, selle teo murdelisust mõistetakse meie luulekirjutajate seas veel liiga vähe.

Hennoste peab kümnendi luules rõhutatult tähtsaks muutuseks sedagi, et „luuletajad ei aja enam isamaa asja“. Noh, praegu veel õhata või vastu rinda taguda mõjuks patoloogiliselt. Isamaa on omas täies relatiivsuses nüüd meil käes ja tuleb vaid vaadata, kuidas temaga hakkama saada. Ilmselt on kirjandusse peagi oodata vasakpoolsete eluläheduslaste lärmakust, haavade lahtirebijaid ja sotsiaalses soolvees ligunejaid. Neid juba nõutaksegi.

Ent isamaalist või poliitilist värssi on 90-ndad pakkunud ka, meenutame või Ott Rauna luuletust „kõik väravad võltsina võlutult vakka“:

kuhu viid sa meid lõplikkuse kaar
vali vali kas savi- või alliksaar

kas joodud või joomata konjakigramm
 või sina viimane eestlane isotamm
 voodikõlbulikud tüdrukud palvetavad sääl
 on matslik savisaar neitsiliku kelami pääl
 Jne.

Ka Kesküla-moodi tulemist oli oodata, eestiekspressilikku, kidaga, osatavat, karumõmmi kääridega lahkavat, samas ajastut kahe kopsupoolega sisseahmivat ja margiveinihõngu väljahingeldavat. Olen ühel meel el Hennostega, et „Vabariigi laulud“ mõjuvad just oma massiga, tegemist on ju teema ja variatsioonidega. Kesküla pahempidine apostrofeeritus, pamfletilisus ei ole antiisamaaline riigipöörjalikus tähenduses, vaid kipsistunud müüte purustav nagu Kivirähki Ivan Orav. Tõsi, paiguti veab artistivaim Kesküla alt.

Aga see klassikaline, valuga läbisegi ja ihukarvaga tunnetatud isamaaluule läks koos Kalju Lepikuga. Tema valdavalt meisterliku poeesia märkamatajätmine eelmiste käsitlejate poolt on üllatav. Seda enam, et Lepiku luules on kohati tajuda sugulusühendust Sass Suumaniga, keda ju hinnatakse. Sassi juures hakkab ilmne teatud stagnatsiooni tundemärke, ma ei taha öelda, et luuletaja peaks mingis suunas „arenema“, aga kõrvu ulatub juba mõningaid tühikäigu-kolksatusi.

Huvitavalt on luulesse naasmas Toomas Liiv, reljееfsemalt saab sellest kõnelda muidugi pärast ta uudiskogu ilmumist. Aga luuletamine on Toomasele mõjunud nii, et ka tema publitsistikeel mässub kujundite ähmasusse, igatahes ta sõnavõtt siinses mõttevahetuse sarjas jäi mulle avanematult krüptiliseks tekstiks.

Krulli kultiveeritud luules oponeerivad poeet ja teoreetik, kirjutaja katsetab omamoodi „sundluulet“, „Jazzis“ sulgeb ta end džässmuusikutega ükshaaval auditiivsesse ruumi, on nendega vahekorras ja see peab andma improvisatsioonilise luuletulemuse.

Kareva üle tahaks juurelda, ikka pole mahti olnud, tahaks mõelda, miks ta ühte või teist autorit eesti keelde on pannud. Dickinsoniga on selge pilt, aga miks Kahlil Gibran? Kus lõpeb Dorise luules Mees ja kus hakatub Jumal? Ja hulk teisi naiivseid küsimisi. Siis võiks ehk kõnelda. Uurimisaega on jäänud napiks teistegi meie luuletajate puhul.

Mis veel? Hämmastab meie noorluule vähene maailmakontaktsus, nad väidavad küll uhkelt, et on peaaegu esimene eesti põlvkond, kel võimalik maailmaga sünkroonis areneda, aga luulemõtjutajad paistavad ikka rohkem meie endi ennesõja-ajast olema. Või tehakse Contrat. Ega ma ütle, et see on paha või keelatud, aga üksluine. Ei mingit müriinat, raevu, ahastust, pommi-panekut. Noorus läheb aga mööda.

Jean Baudrillard on nimetanud XX sajandi lõpupoolt „orgiaks“, pidades selle all silmas seksuaalsuse, poliitika, naise, lapse, kunsti, rasside, instinktide ja muu vabastamist. Küsides aga seejärel — MIDA TEHA PÄRAST ORGIAT?

Eestlased orgiaid ei pea. Ehkki kõigis asjades tõmmatakse muule maailmale tasapisi järele. Tõmmatakse edaspidigi. Mis aga maailmas ikkagi pärast orgiat saab? Küll nemad seal otsustavad.

PROLOOG. ÜLDIST

Möödunud aastal ilmunud uudisluulekogud:

- Piret Bristol. Murdumismärk. Tallinn, Ambra
 Contra. Naine on mees (lauluraamat). Urvaste, Mina Ise
 Rinchen Dordže. Potala katusel. Tallinn
 Elle Eha. Tuli tulest. Viljandi, Talisman
 Hilda Esko. Popurrii. Tallinn
 Miina Hint. Kadunud. Luuletused. Tallinn, MR
 Miina Hint. Millenniumi matk. Tallinn, MR
 Heljo Jaik-Corradi. Mõtteid ei saa pidada. Teine kogu luuletusi. Tallinn
 Tiina Jakobson. Mängutoos. Valga, Litero
 Maire Jürima. Ühe järve kord sinule kingin. Tallinn
 Jüri Jürist. Luulekogu I. Tallinn
 Ain Kaalep. Haukamaa laulu'. Võru, Võro Instituut
 Anne Kahro. Viie kella tee. Tallinn, Talmar & Põhi
 Ado Kisand. Tõsimeeli ja naerusui. Võru
 Mandel Koch. Sahtlisse kirjutatud luulet II. Tallinn
 Uno Kreen. Kollegiaalne kimbuke. Tallinn, Estonia Selts
 Hasso Krull. Jazz. Nelikümmend luuletust. Tallinn, Vagabund [1998]
 Kalju Kruusa. Meeleolu. Tsitre, Erakkond
 Ester Kõrvits. Lihtsad salmid. Tallinn, Huma
 Siim Kärner. Urikivi. Kolmas kanne mulgi murden. Viljandi, Talisman
 Ilona Laaman. Mulle ei meeldinud su nimi... Tallinn, Huma
 Leonhard Lapin. Poeem häälele. Tallinn
 Kalju Lepik. Priiuse sinepiiva kasvamisest. Stockholm
 Luule Luuse. Silmapilkude sinisel jõel. Tallinn
 Madli Meos. Süda tilgub verd. Rápina
 Neeme Mets. Suure Tõllu tanumal. Luulet aastaist 1988—1999. Saaremaa
 Matti Mõguči. Mina — Eiffeli torn. Tartu
 Jüri Männiste. Arsti arvates II. Millenniumi väravas. Tallinn
 Enda Naaber-Nipsust. Enda naer. Värsse kurbadeks hetkedeks. Saaremaa
 Enda Naaber-Nipsust. Mälestuste hellus. Kuressaare
 Virve Osila. Aeg enne Linnuteed. Jõhvi
 Jüri Paet. Jonkadi-jonkadi jõulud tulevad. Lustakaid jõulusalme ja muud
 lõbusat lugemist pikkadeks pühadeks. Tallinn, Maalehe Raamat
 Peeter Piirisild. Karm tegelikkus. Luulepõimik. Narva
 Aare Pilv. Tema nimi on kohus. Tartu-Tallinn, Erakkond
 Pilu-kelluke 13-14-15 imelehv. Laste-lühis. Tallinn, Eesti Luuleliit
 Anne Prangel. Sinas. Tallinn

Luule- ja proosaülevaade on valminud Eesti Rahvuskultuuri Fondi toetusel.

Ants Pärna. Poeem laevast „Estonia“. Tallinn
 Juku-Kalle Raid. Hõikelein. Tallinn, Markleis
 Marko Raudsepp. Sina ja elu. Luulet. Kuressaare
 Jürgen Rooste. Sonetid. Taanilinn, Huma
 Anne Roovere. Lennukatse. Haapsalu
 Ruitlane. Kaera Jaan ja mister Proper. Tallinn, Võro Selts' VKKF
 Aili Rüütli-Naruski. Eluheideid. Valga, Litero
 Silvia Siigart (Põder). Lihtsad laulud. Paide, Kuma kirjastus
 KM Sinijärv. Towntown & 28. Viies rühm poeese. Tallinn, Varrak
 Karl Martin Sinijärv. Sobimus. Tallinn, Artmikš
 Triin Soomets. Pidurdusjalg. Tallinn, Tuum
 Paul Tagel. Retsitaal. Luuletused 1996—1999. Virumaa
 Erich Toming. Oo ajad, oo päevad. Tallinn
 Olev Toomet. Sahtlisse kirjutatud värsid ehk Teelise laulud. Põlva—Tallinn
 Jaan Tooming. Rist on kasvanud kõiksusest läbi. Tallinn, Logos
 Hannes Varblane. Letaalse lõpuni. Tallinn, Umara
 Katrin Väli. Taim kasvab kell käib. Tartu, Elmatar
 Märt Väljataga. Sada tuhat miljardit millenniumisonetti. Tallinn, Vagabund
 [2000]
 Adne v. Zoel. Käggo-Kell elik mitto õppetlichod Luggo-Laulud, moistlikulle
 ülles arwata. Perno, Anamnesia

Valimikud ja kogumikud:

Aastaajad eesti luules. Koostaja Doris Kareva. Tallinn, Huma
 Emakeeles laulan oma laulu. Sonda
 Harakkiri. Tallinn—Tartu—Viljandi, Erakkond
 Jaan Isotamm. Mina Johnny B. Tekste aastaist 1967—1974. Tartu, Ilmamaa
 Juhan Jaik. Nõiutud Tuks. Tallinn, Steamark
 Juhan Jaik. Valgõ kivi. Valit luulõtuuis ja juttõ. Võru, Võro Instituut'
 Kuldne Kaseleht '99. Tallinn, Eesti Luuleliit
 Luulekevad '99. Tallinn, Eesti Luuleliit
 Põlvamaa luule. Koostaja Sirje Vill. Põlva
 Paul-Eerik Rummo. Luuletused. Tallinn, Kupar
 Juhan Saar. Elu ikka ühekordne. Seitsekümmend valitud luuletust iseendale
 ja sõpradele rõõmuks ja lohutuseks. Tallinn, Faatum
 Juhan Sütiste. Kui tõmbetuul on luuletaja saatus. Tallinn, Eesti Raamat
 Urdu. Rewal
 Hannes Varblane. Avalikult halb. Valik. Tartu, Ilmamaa
 Väike sõnarine I—III. Koostaja Karl Muru. Tallinn, Koolibri
 Tulge kuulma muhulast. Koostaja Enda Naaber-Nipsust. Saaremaa

Luuleraamatud lastele:

(Anonüümne autor) Aasal (4 raamatut: Lepatriinu, Liblikas, Mesilased,
 Ritsikas). Tõlkinud Vladimir Beekman. Tallinn, Sinisukk

- Artur Erich. Hallikirju karvakera. Kuressaare, Tormikiri
 Artur Erich. Kurri-Nurri läheb kooli. Kuressaare, Tormikiri
 Jilly Macleod, Moira Butterfield. Kollide liikuvad pildid (4 raamatut:
 Numbrid, Tunded, Vastandid, Värvid). Tõlkinud Kaisa Kaer. Tallinn,
 Varrak
 Kalju Lepik. Aabits Entsüklopeedia. Koostanud Illimarile Teadlane Toktor
 Tasuja Triibuline. Stokholmis, 27. jaanuaril 1990. Stockholm
 Ellen Niit. Pikk päkapikupäev. Tallinn, Tiritamm
 Ellen Niit. Ühel viivul vikervalgel. Tallinn, Tiritamm
 Päikeseratas — 1. Luuletusi lastele. Koostaja Boriss Baljasnõi (Ellen Niidu
 luuletused koos Boriss Baljasnõi tõlgetega ning Emma Moškovskaja
 luuletused koos Maimu Linnamäe tõlgetega). Tallinn, BRI & Ko
 Pöialpoiss ja päkapikk. Luuleraamat. Koostanud Mailis Salvet. Tallinn, Huma

Tõkeluule raamatud:

- János Arany. Ballaade. Tõlkinud Sander Alfred Liivak. Tartu, Bibliotheca
 studiorum hungaricorum in Estonia
 Achim Fritzsche. Sina, mina ise ja kõik need teised. Tõlkinud Linda Raunet.
 Saksamaa
 T. S. Eliot. Ahermaa ja teisi luuletusi. Tõlkinud Paul-Eerik Rummo. Tallinn,
 Hortus Litterarum
 P. Mustapää. Linnupüüdja. Valik luuletusi. Tõlkinud Ly Seppel ja Andres
 Ehin. Tallinn, Huma

Eestikeelset luulet on päris palju, kui seda määratleda puhtväliste tunnuste järgi; eesti keele sõnadega kirjutatud ja murtud ridadega tekste ilmus nii raamatutena, võrgulehekülgedena kui ka muul kujul nii suurel hulgal, et täit pilt sellest saada on omaette pingutus. Siinkirjutajal süveneb mulje, et täielik ülevaade on üsna mõttetu, üldpilt murendab ettekujutust ühtse väärtuskeskme olemasolust, selle poole püüdlisestki. Eesti luule hetkeseis on kirev, kas ka tasemel, on eri küsimus; siin on olemas nii põlisaadel, tõusikud kui ka proletariaat, ja teatavasti on käsitöölisi raske aadlimatriklisse kanda, samuti ei saa vabahärrasid paigutada tükitöölise palgalehele.

Möödunud aasta luulemaastiku võiks liigendada järgnevateks osadeks: mingi intuiitiivselt äratuntav kese, mis tundub eesti luule senise käigu normaalse edasiarendusena; teiseks hulk tagasivaatelisi valimikke ja kogumikke, mis loovad mõjuka tausta — siia liigitaksin ka tõkeluule; noorte luuletajate rühmitused, mis mõjuvad omamoodi pimedate toanurkadena, millele saab reageerida kas keskpõranda poole pagedes või toanurki valgustama hakates; omaette keskme moodustavad regionaalsed luuleilmad, millest tõsiseltvõetavaim on muidugi võro kirjandus (teatavasti oli ametlikult ka võro kirjanduse aasta), kuid näiteks ka Põlva kohalikud luuletajad annavad endast päris jõudsasti märku; eelmise keskmega kohati kattuv harrastusluule väli; ja *last but not least* lasteluule (mis möödunud aastal tähendas suuresti Ellen Niidu kohalolekut). Kõiki nimekirjas olevaid üllitisi ma käsitlema ei hakka; kuivõrd

„Looming“ usaldab ekspertide kogu asemel aastaülevaate tegemise ühele suvalugejale, keda „keskmisest“ eristab vaid veidi suurem kretiniseerumise aste, siis loodetavasti on lubatud ka selektsiooni subjektiivsus ja ehk isegi käsitluse ebaproportsionaalsus.

ORNAMENT

Siinset ülevaatlikku juttu sobiks alustama read Katrin Väli kevadel ilmunud raamatust „Taim kasvab kell käib“: *ainus tunne mis on mulle tuttav / on olemasolemisornament*. Kui rääkida mingist alusest, millelt võrsub luule kirjutamine ja luule lugemine, nii nagu see mingist tõsiseltvõetavuse astmest alates toimib, siis oleks ehk ornamendi-metafoor üks adekvaatsemad. Kunst on inimkogemusele oluline just seetõttu, et ta võimaldab tavakasutusest erinevate tähistusviiside kaudu — seega siis eriliselt aktsentueerituna — väljendada ja vahendada toda olemiskogemust, mis inimest kui teatud tunnetavat sõlmpunkti loob. Tunnetus tema sügavamas põhjas pole ju kogetava sõnasatav korrastamine, vaid pigem teatud mustri, figuuri, ornamendi teostamine. See ornament iseenesest on väljendamatü ühe kindla märgisüsteemi kaudu, kuid ta on teatavaks maatriksiks sellele, kuidas me kogemust märgiliselt korrastame; teisisõnu võiks ütelda, et see on stiili aluspõhi, aga stiili ei tuleks siin mõista retoorilise iseloomuga asjana — stiili orgaanilisuse puhul on stiil tunnetusmeetod, veelgi enam, ta on tunnetuse võimalikkus üldse. Ma ei kõnele siin kirjanduslikust stiilist — see on vaid nähtumus —, vaid olemuslikust süvaornamendi stiilist, mis tuleneb sellest, et ornament on olemuselt stiliseering.

See süvaornament ei koosne keelest, vaid mingitest algsematest figuurilistest ühikutest; kui soovite — kompositsioonireeglitest kui niisugustest. Need on ühikud, mis on ühised loogilise arutluse ülesehitamiseks, igasugustele keelelistele metafoorsustele kõige laiemas mõttes, muusika komponeerimisele, vormi- ja värvikompositsioonile jne. Need on teatud algsed vahekorrad ja algühikute suhted, eelsemantilised tähendusühikuid eraldavad relatsiooniope ratsioonid. Seejuures ei kõnele ma siin mingitest aluniversaalidest, millele kõik saab taandada. Nood algühikutest moodustuvad süvaornamendid on samuti sügavalt individuaalsed ja originaalsed, kuna kogemused, mis tekitavad inimeses mehhanisme järgnevate kogemuste korrastamiseks, on väga individuaalsed. Nende algühikute peenuse aste on väga erinev, sestap on ka ornamendid erineva stiliseeritusastmega.

Iga kunst tegeleb selle ornamendiga, ja iga kunsti põhiliseks käivitavaks jõuks on püüe leida mingid vastavused individuaalse ornamendi ja üldkasutatavate kommunikatsioonisüsteemide vahel. Sel moel tekivad n.-ö. pealisornamendid; luule on üks neid pealisornamendi moodustamise vahendeid. See, mida me luules tähenduslikuna tajume, on teatav ruumiline suhe süva- ja pealisornamendi vahel. See ruumilisus sisaldab endas vahemaad, eraldatust algmuustritest; me seisame kirjutades/lugeses ühes kohas, tekstis, ja tajume seda ruumi, mis meid eraldab päris-ornamendist. See ruum ongi tähendus,

mille loomine on kunstilise teksti pärisosa. Me võime seda ruumi erinevalt nimetada; Eliot näiteks tajub seda tähenduslikku ruumi liikumise ja kuju (mida võiks spekuloida süva- ja pealisornamendiks) koostoimel tekkiva „vaikimisrahuna“: *Ainult kuju ja mustri läbi / saavad sõnad või muusika vaikimisrahuni küündida, / otsekui hiina vaas / üha liigub oma liikumatus vaikuses* („Burnt Norton“, V).

Ja sõltub juba luuletaja isikupärast, kuidas ta selles ruumis liigub — kas ta püüab seda võimalikult täienisti haarata või keskendub rohkem süva- või pealisornamendi läbivalgustamisele. Iga luuletus jääb paratamatult katseks keelilise olevuse maailmataju tervikut peegeldada.

Kõrvutuseks sobib hästi Kabakovi Soosteri-tõlgendus (I. Kabakov, Ülo Soosteri piltidest. Subjektiivseid märkmeid. Tallinn, 1996, lk. 45—46), kus ta muuhulgas räägib ka sellest, kuidas pildi visuaalses väljas tekib teatud kontuur, mida mööda voolates formeerub lõpuks figuur.

Ma ei kavatsen nüüd hakata seda poetoloogiat rakendama kogu läbiloetud tekstihulga suhtes. Olgu see lihtsalt taustaks, mille poole pöördutagu siis, kui tekib küsimusi siinkirjutaja hinnangualuste suhtes.

„NORMAALKESE“

Olen subjektiivselt mingiks normaalkeskme esindajaks valinud neliku Väli—Krull—Bristol—Soomets. See kooslus esindab laadi, mis ühendab endas ühelt poolt tavapärased ootused luule suhtes — isikliku kogemuse lähivaatlused sujuva endassepöörduv monoloogina —, pakkudes mõõdukal kujul ka kindla-peale-luulena mõjuvaid võtteid (Soometsal näiteks Alveri ja Vallisoo intonatsioonid), teisalt aga mõjub värskena, s. t. kasutab normaalparadigma piiresse jäädes tollesama paradigma seniammendamata võimalusi. Kaks äärmist, Väli ja Soomets, teevad ühendusi juba normaalsusest välja, Väli sürrealismi poole (tegu on äratuntavalt feminiinse sürrealismiga, ja tundub, et just naiselikkus toobki Väli sellesse normaalkeskmesse), Soomets mingi arbujaliku ülipoeetilise poole, millest toitub ka eesti normaal-harrastusluule ja kus peitub ilmselt ka hapraim poeetilise tõsiseltvõetavuse piir.

Katrin Väli luulet võiks nimetada populaarsürrealismiks; loomult sürreaalne maailm on siin esitatud kohatult suurel määral seostatuna, ebateadlikud seosed on leidnud endale seletaja, kes nad luuletuse parema jälgitavuse huvides ära stiliseerib. Tulemuseks on tihe hingepildistus ja mitteteadvuse inimesestamine, milles ei puudu ka sürrealismis üldiselt haruldased isiklikud emotsionaalsed hoiakud. Teksti tekkimist võib kujutleda hommikuse poolune kujutusvoolu ülekirjutamisena pärastlõunase siesta ajal.

Hasso Krulli „Jazz“ on midagi samalaadset. Siinset teadvusevoolu ei julgeks küll sürrealistlikuks nimetada, selleks on improvisatsiooni aluspõhimõtte liiga erinev. Improviseerimist juhib siin ettekirjutavalt asjaolu, et tegu on pühendusluuletustega, mis on eelkõige pühendatud jazzilikule vabale instrumentikasutusele. Väljaga võrreldes ongi Krulli kogu pigem vahendi- kui tuumakeskne; olulisem on väljenduse tasandil toimuv voolamine, mitte nii-

võrd selle seostatus teatava tuumse hingeseisundiga. See on luulelaad, kus vabavärss õigustab adekvaatsemalt oma nime kui vastandatust rangele vormile — just värsside erilisest vooluvabadusest tuleneb tervikteksti loov pingestatus. See on luulekogu, kus teostatakse segamatut nimetamisrõõmu; võetakse muusikat katvad isikunimed ja lisatakse sinna oma sõnastused, mis on vabad selgest tähistussunnist. Et tegu on lavastusega, on enesestmõistetav.

Piret Bristol luuletab maailmast, kus *KUI OLI SOE / siis sellepärast / et keeles puudus sõna / millega külmast rääkida*. Väli ja Krulliga sarnase lausungiloometehnika abil liigutakse piiratumas ruumis. Selle ruumi piiritleb teatav kogemus, mida tajutakse mingisuguse öeldavuse ja öeldamatuse skisofreeniana; kahestumise motiive leidub raamatus mitmes kohas. Too kahestumine põhjustab taju, et miski on pidevalt valesti, kuskil on toimunud murdumine, mis eraldab öeldamatu „minu“ seda kompenseerivast „sinust“. „Minu“ valesti olek vastamisi „sinu“ kui üldkasutatava keelega sunnibki sukelduma nimetamise-lavastusse. „Murdumismärk“ on kirjeldus kahtlusetkest enne seda sukeldumist.

Triin Soometsa „Pidurdusjalg“ aga on tolle teekonna teine ots, (vahe)kokkuvõtte lausa karnevalilikust lavastusest, kus too skisofreenia on meeleheitliku hooga juba läbi mängitud. „Pidurdusjalg“ näitab punkti, kus müstika väsis maagiaks — kuid see väsimine pole väeti, vaid suurejooneliselt tark —, kus võib lausuda: *ainus su surmahaigus — / sinise öötuule sahin, / keerutus, ymber mille / kiliseb vaikus*, nii et ühtviisi olulised on nii müstiline kilin kui ka maagiline tuule sinisus. Soomets viitab oma luulekoguga sellele tunnetuspunktile, mille kümnend tagasi võisime leida Doris Kareva raamatust „Maailma asemel“.

Soometsa ja Bristoliga astub seosesse Anne Prangeli „Sinast“. Oma parimail hetkil suudab Prangel Bristoliga sarnaselt väljendada teatud öeldamatuse nüansse; siiski jääb ta veel napilt teispoole seda piiri, kus öeldamatusse suunatud küsimist enam ei kirjeldata ega jutustata ümber, vaid kirjutatakse tolle küsimise läbielamist. Sel piiril hakkab sündima viimselt tõsine luule, ornamendi ümberjutustamine muutub ornamentide pidi liikumiseks, luuletus saab kirjelduse asemel kehastuseks.

„VARJULISED“

Prangel asub — kuigi osalt juba ka välja küünitades — selles alas, mis üldises luulepildis jääb alati pisut varju. See on ala, kus figureerivad luuletajaid harilikult nimetatakse harrastusluuletajateks, kuid keda ei saa ka diletantideks pidada. Kohati on põhjused, miks neid niinimetatud pärisluulesse ei arvata, puhtalt kirjanduspoliitilised (kui kunstiniimete isiksuste mõjumänge nii nimetada): nad kas elavad liiga perifeerias või kirjutavad laadis, mille keegi teine on juba läbi kirjutanud. Seejuures ei pruugi nad mingist progressistlikust kirjanduspildist lahus vaadatuna sugugi „kehvad“ olla. Nii näiteks on minu silmis selle kihi staarideks Luule Luuse Pärnust või Elle Eha Viljandist või

Maire Jürima oma uusromantilise värsikoguga „Ühe järve kord sinule kingin“. Veel paarkümmend aastat tagasi oleks mõni neist võinud olla kas või kassetipõlvkonna normaalkeskme tegija.

Kirjanduslike ideede turul on aga teine nõudlus. Päris- ja harrastusluule piire hägustava ja selles mõttes päris armsa teona andis Põlva luuleklubi „Helem“ välja „Põlvamaa luule“ antoloogia, kus luuleklubi tekstidele eelneb Põlvamaa aladelt pärit luuletajate valim, kõrvuti Jakob Hurt ja Aapo Ilves, Tuglas ja Marko Kompus.

Puutumatud on muidugi igasugused elutöö kokkuvõtted, need on liiga auväärased asjad, et sõandada kuidagi norida. Mingis inimlik-sotsioloogilises mõttes on seesugused valimikud väga huvitavad; oleks omaette väärtuslik uurimistöök, kui keegi võtaks sellised raamatud, loeks mõttega läbi ja teeks üldistused, millised luulelaadid ja võttestikud on nn. püüdapäevaluuletajaid enim mõjutanud; see oleks vahetu retseptisioonilugu. Siin on kõrvuti laskurkorpuslane Erich Toming ja Siberi-meese Olev Toomet, pagulane Hilda Esko ja Tarvastu valla kohalik kultuuritegelane Silvia Siigart.

Sellest väljapoole jääb diletantide ala, mis jaguneb kaheks; üks osa kui lumme mähkunud, sumbunud linn, mille elanikud suudavad tuisuse lumeilma kohta parimal juhul luulendada, et linn on „lumme mähkunud“, ja teine osa, mis koosneb pargis üksteise seltsis lobisevatest õllenoorukitest ja -noorikutest. Seda on ka päris palju, eriti muidugi internetis.

Üldiselt peetakse eesti diletantismi kantsiks Luhaääre Luuleliitu. Siiski on ka selles ringis liikumas mitmesuguseid asju, mis nii lihtsalt ennast määratleda ei lase. Pärnus tegutseb Urmas Tigane, kes järkjärgulise omamütoloogia — kosmilise pilukellukese budismi — arenedes on lõpuks jõudnud nimeni *Pilu-kelluke 13-14-15 imelehu*. Sellele luuleilmale enam permanentse algajalikkuse pitsit ei löö, sedavõrd välja arendatud on teoreetiline ja stilistiline süsteem, mis koondab endas ufonduse, lastearmastuse (mis tavalugejale võib näida nilbena, pole aga sellisena mõeldud), androgüünsuse, kinnissümbolid ja kummalise lastekraani-imagoloogia. Tigase raamatu enesetõlgenduslike saatesõnade kõrvale võib lugeda katkendeid ühe teise suvaliselt valitud raamatu saatesõnast: „Keerulisemad on lood kasega. Ka kask on naiselik. Kask on [---] raske saatusega maa ja rahva võrdkuju. Kask on jõudnud mõrsojaka, ta on valmis vilja kandma, aga siis tuleb välja, et ainus kosilane on pakane. Kirjandusteadlased teevad järelduse, et see pakane, see jõhker kosilane on Vene riik.“ Et tsitaat pärineb P. Mustapää „Linnupüüdja“ lõpust ja Andres Ehini sulest, pole oluline; sama hästi võiksin tsiteerida mõnda kohta siinsest ülevaatest. Oluline on, et Tigase tõlgenduslik maailm pole vähem mõjukalt üles ehitatud kui teaduslik pakase ja Vene riigi võrdlus. Vahe on selles, et Tigase maailmas elab tema üks, mitte terve „maa ja rahvas“.

Luhaäär ise *alias* Rinchen Dordže sellist mõjukust ei saavuta, vaid jääb oma tekstides, mis seekord on erootiliste elamustega seotud reisimuljed, oma ihade sakraliseerimispuuetes saamatuks. Ropp ta ei ole, küll aga nilbevõitu. Sauteri ja Samarüütli söimajad lugegu Luhaäärt, kui tahavad leiba asja eest teenida.

Luhaääre kõrval nimetan üht omapärast netiautorit Samuel Bengtssoni,

kes on üles riputanud mahuka luulekogu „Eluvale(m)“ (*web.ee/samuel.bengtsson*). Kogu koosneb kolmest osast, raamatuna annaks ta 300 lehekülge kindlasti välja. Esimene osa sisaldab paari aastakümne taguseid üsna tavalisi riimilisi luuletusi, kaks järgmist osa („Bengtssoniana“ ja „Lossivein '99“) aga on kirjutatud viimase kahe aasta jooksul ning sisaldavad vabavärssi. Autor annab ise võtme kätte, tunnistades Saarikoski pöördelist mõju, teisel üteldes, et *Bengtssoni luulekogud on kui Rohulehed — igavesed väljavõtted igavesest*. Valdav temaatika muu kõrval on seks, millest Bengtsson kirjutab küll roppusi kasutades, kuid oskab hoiduda rõvedusest. Mind huvitaks, kas eesti kirjanduselu arvamusekujundajate silmis oleks Bengtsson teine Dordže/Luhaäär või põhjamaine versioon brasiilia poeetist Carlos Drummond de Andradest; selle piiri peal Bengtsson balansseerib.

Internet ongi raamatute kõrval kujunenud teiseks oluliseks kanaliks. Püüdsin läbi kammida nii palju luulelehekülgi, kui ma Eesti otsimootorite abil leida suutsin. Üldpilt pole eriti kiita, aga see pole luule, vaid interneti probleem: teatavasti on võrk palju odavam ja lihtsam viis ennast avalikustada; teiseks on interneti suhtlusmallid hoopis teised kui raamatukultuuri piires — erinevus on umbes sama kui kirja ja meili stiilidel —, s. t. see on võrratult lõdvem ja enesetsensuurivabam kommunikatsioon.

Kui minna sellesse võrgustikku üsna süütuna, nagu minagi seda tegin, võib paaritunnise surfamise järel tunda kurbust, et Eestisse on koos tiigrihüpega saabunud ka uus Õielate ja Lennulate aeg, kus ilmub ohjeldamatult klišeelikkude ja iivelduseni isikupäratut luulet. Kui olin esialgselt süütusest ülesaanud, tuli teine kurbus — tiigrihüpe piirdub paljudel juhtudel vaid oma luuletuste ülesriputamisega, hüperteksti spetsiifikat on kasutatud väga vähe.

Lisaks aadressidele, mida siin ülevaates mujal ära toon, mainin siinkohal veel kahte netiaadressi, mis pikale tuimale surfamisele meeldivamaid vahepeatusi pakkusid. Esiteks tundus päris leiuna (heas mõttes) Raivo Naela luuletuste kogumik (*www.spam.ee/~raivo/luulet.htm*); nagu kriitikuil on vahel kombeks ütelda, on tegu „kirjaoskajaga“. Teiseks varjunime Axel Pään all ilmutatud luulekogu „Kägu ei kuku kannust kaugele“ (*www.tud.ttu.ee/~991478/poesia.htm*), mis näiteks naklaste Märka ja Ruitlase seltskonna taustal on üsna korralik üritus.

MURDELUULE

Murre on popiks saamas, isegi Tallinna noorte hulgas on neid, kes võrokestega kokkupuutunult on murdeluulega katsetanud; kohalike, eriti Lõuna-Eesti luuletajate värsiraamatuis leidub sageli mõni kodukandi murdes tekst. Murdeluule ilmumiseks andis hea võimaluse võru kirjanduse aasta; Võro institutsioonid kirjastasid kolm luuleraamatut: Jaik, Kaalep ja Ruitlane.

Juhan Jaik pidi möödunud aastal kindlasti meelde jääma kui ainulaadne eesti kirjanik ja võru kirjanduse suurkuju, tema loomingut ilmus mitme raamatuna ja ajakirjades päris hulgaliselt. Jaigi võrukeelne valimik „Valgõ kivi“

koondab ka proosat. Jaigi luule liigub kahe pooluse vahel — tume, depressiivne müstitsism ja lahe, isegi helge loovestmine. Mõlemas laadis on ta huviga loetav, esimeses aga üllatavalt jõuline ja stiilipuhas. Nii on võru kirjandusel olemas oma tugev sümbolistlik luuletaja. Raamatus on tõeliselt peene vormikultuuriga tekste; pisukeseks pettumuseks oli, kui lugesin saatesõnast, et kaks septiimides kirjutatud luuletust on mugandused eesti keelest võru keelde — oleksin lootnud, et sellised tekstid on olemas algupäraselt võru keeles looduna.

Ain Kaalepi „Haukamaa laulu“ on avaldatud võru „vanas kirjaviisis“, mis *q*-häälikut märgib ülakomaga ja häälikukõrgendust punktiga tähe all. Tegu on omaette huvitava kultuuridevahelise projektiga, kus Kaalep kirjutab keeles, mis talle on tegelikult õpitud võõrkeel, ja kannab võru keeleruumi üle luulevorme mujalt kultuuridest ning isegi tõlgib muukeelseid tekste võru keelde. Sümpaatne kogumik tõlkevanameistrilt.

Ruitlase raamat „Kaera Jaan ja mister Proper“ on küll võro atribuutidega välja antud, kuid enamik tekste on eestikeelsed. Ruitlane esindab NAK-i seda poolt, mis kirjutab vemmälvärssi, kohati vägisõnalist, ja on selle laadi ehk rustikaalseim luuletaja. Võib kujutleda, kuidas Ruitlane kuskil külakõrtsis meeste rämiseva naeru saatel etleb. Ei taha hinnanguliseks minna, kuid aja-pikku hakkab tunduma, et Contra eeskuju kirjanduse rahvale lähendamises ja ratsa luuletajaks saamises osutub mõnelegi noorpoeedile komistuskiviks — publiku silmad lähevad teinekord üsna ühtmoodi särama nii sellise luule kui ka praetud põrsa peale.

Lahe lugemine on seesugune muidugi, Contra andis välja juba kaheksanda luulekogu „Naine on mees“, mis sisaldab teiste laulude viisidele kirjutatud paroodiaid, ja kes soovib järjekordset Contra-annust, saab selle siit suurepäraselt kätte. Contra rahvalauliku-staatust ja veel vähem tema helget inimlikkust ei taha ma kuidagi rünnata, ometi kardan, et võib tulla aeg, kus Contra on oma uudsuse tühjaks kirjutatud ja elab vaid oma staarirasvast; mu kartus on tõsine, sest sellest oleks mul kahju.

Murdeluulest tahan ära mainida veel Siim Kärneri mulgimurdelise raamatu „Urikivi“, mille esialgse väheütlevuse tagant hakkas mitmekordse lugemise järel end ilmutama askeetliku sõnakasutuse jõud, tuues esile murdekeele sisemise argipoetika.

Omaette klass nüüdishetke murdeluules aga on Andreas Kalkun, kelle tekstid ilmusid Erakkonna „Harakkirjas“. Kalkun pole isegi enam võroke mitte, ta kirjutab setu keeles. Kalkuni senigi lihvitud kõrgstiilis luule on setu keele poole pöördunult saanud juurde „inimtulnukalikku“ münti. Asja teeb väärtuslikuks see, et setu keel on Kalkuni esimene emakeel, mistõttu ta võib loomulikult jäädes kirjutada murdelisi rubaiisid ja Sappho stroofe; kummatigi näib, et just perifeerses keeles rakendatud kõrgkultuuri vormid on Kalkuni päriselement, mitte lihtsalt eksperiment. Võib-olla ma liialdan, aga mulle meeldib sellest mõelda kui etnofuturismi-järgsest tulevikust võro-seto kirjandusruumis. Kui keel kannatab võõra vormi pealepanekut, ilma et peaks loobuma oma orgaanilisusest, on see kultuurkeel.

Kalkuni ja „Harakkirja“ juurest jõuan ka selleni, et noorem luuletajate seltskond on jätkuvalt kampadesse koondunud. Berk Vaheri räägitud jutule kambavaimu puudumisest praegusajal on mitmel pool juba viidatud; kui ma alapealkirjaks siiski kiuslikult *kambad* panen, tahan motoks suvaliselt ja irooniliselt võtta Marko Kompuse read „Harakkirjast“: *Mägi, mäel hauakambad vihma pakituna, / kuldkitsad kammitsused julma kohesust*. Haudademotiiv jäägu siin lahtiseks, sellest kõneleme siis, kui üheksakümnendaist on saanud helge kirjanduslooline mälestus. Aga julm kohesus on vahest tõesti üks olulisi ajendeid, miks koondumine on uute tulijate seas populaarne; praeguses turunduslikus/turulikus olukorras, kus kohesuse sohu uppumine on igapäevane nähtus, on ehk loomulik rõhuda bändi-imagole, olgu see siis rõhutatult kambavaimulik nagu „A-Rühm“ (muidugi teen ma nalja) või isikuseti harali kiskuv nagu „Ruja“. Kokku on neid kampu teada kuus: Erakond (mis ei tea, kas teda võib rühmituseks nimetada, kuid ei avalda ka protesti selle vastu), Noorte Autorite Koondis, Tallinna Noored Tegijad (mõlemad üsna sarnase põhimõtte järgi komplekteerunud), ÕigemValem (mis määratleb end *luulekooslusena*), People&Poetry (mis määratleb end *sündikaadina*) ja Mustrid.

Mustritest pole mul õnnestunud kirjasõnas midagi leida, nad on teinud Tallinnas paar avalikku esinemist.

People&Poetry on peaaegu puhtalt internetikooslus, neil on korralik kodulehekülg (*moritz.botany.ut.eel~wizard*), mida pidevalt uuendatakse. Tegemist on Tartust pärit üsna hiljuti kooli lõpetanud noortega, kes tutvustavad end varjunimede all: Leone, Ellom, Jack, Sanctus, Marlene ja Martinez. Nad deklareerivad, et luule puhul on oluline kõla, mistõttu kirjutavad rüünilist ja rangema vormiga luulet (tegelikult siiski ka vabavärssi). Nende laad on tasane, noortepärane (mida see ka ei tähendaks) ja intelligentne. Minu põgusa mulje järgi on enim edaspidist ootama sundivad Ellom ja Martinez. Martinezil on ka oma lehekülg (*www.ut.eel~martino*), millelt selgub, et tema nimi on Martin Oja, keda eesti kirjanduselus tuntakse tegelikult ühe kolmanda nime all. See lehekülg kujutab endast pikemat luuletsükli, mis on kaunilt kujundatud ja kus hüpertexti võimalusi on kasutatud diskreetselt ja mõtestatult.

Tallinna Noored Tegijad asuvad internetis aadressil *www.hot.ee/muku*, kus eri liikmeil on eri määral loomingut, nullist kuni päris korralike tekstikogumiteni. Staarideks on Jürgen Rooste, Ivar Sild ja Wimberg, kuid on ka teisi, kes võiksid kunagi veenvana mõjule pääseda; Hedda Maureril on olemas päris korralik kirjanduslik eneseteadvus, mis võiks tal aidata Liisi Ojamaa stiili matkimisest vabaneda; ka Mihkel Bravatil ja Neeme Põdral on sügavalt läbitunnetatud värse. Pole päris selge, mida TNT endast tervikuna kujutab; ühelt poolt on tegu üsna koolinoorteliku üritusega, teisalt on just TNT esimest korda pärast Hirohalli välja tulnud mingite kirjandusideoloogiliste mõtetega. Nendeks on Ivar Silla poolt lansseeritud intermodernism ja Wimbergi ning vähem silmatorkavalt ka Rooste poolt kuulutatav etnofuturism. Intermodernismi manifest ilmus 5. märtsi „Sirbis“ ja selle nähtuse tun-

nusjoonteks on konteksti- ja didaktilisusevaba muljepiltide voog, poeedi mina nõrk positsioon, teksti dünaamilisus, disharmoonilisus ja eklektilisus, intertekstuaalsus, ekspressiivsus kuni automaatkirjutuseni; ühesõnaga, see on teatavalt intellektuaalsensuaalset laadi luule, mis ühendab endas modernismi erinevaist vooludest pärit võtteid. Arvan end mõistvat, mida Sild kõige sellega mõtleb, kuid ilmselt ei kirjeldaks ega nimetaks ma seda luulelaadi nii viisi; modernismi eklektilise läbikirjutuse asemel kõneleksin modernistliku ja post-modernistliku poeetika vastandamise ületamisest. Muuseas, Jüri Talvet on kõnelnud transmodernismi mõistest, mis võiks Silda teooriaarendustes edasi aidata.

Etnofuturism on Võrumaa küngaste vahelt jõudnud Tallinnasse. Sellest annab tunnistust põrandaalune almanahh „Urdu“, mille on toimetanud Wimberg. Kuigi maailmavaatelist sidet TNT-ga eitatakse, on tegu siiski sellest seltskonnast välja kasvanud ja pealinna noorte puhul pisut üllatava nähtusega. Põhja-Eesti Contraks (minu meelest põhjendamatult) tituleeritud Wimberg on ise selle kogumiku vingeim etnofuturist. Otse öeldes — tegu on ikka väga andeka mehega, kui võtta arvesse ka tema jutud (Kruogani-legendid on „Urdus“ sees, muid jutte võib lugeda tema võrguküljelt www.eau.ee/~valdrel/maarahvas.html). Wimberg on aastataguse muljega võrreldes arenenud, ja ma ootan himuga seda, mis edasi tuleb.

Tartu NAK pidas pärast noorte geeniume sarja möödunud aastal pausi; ainsa naklasena ilmutas oma raamatu eelmainitud Ruitlane. NAK-i luuletajate tekste koondab netis aadress www.eau.ee/~valdrel/nak.htm.

ÕigemValem (Fagira D. Morti, Kalju Kruusa, Juku-Kalle Raid ja Jan Kaus) esines valimikega 5. veebruari „Sirbis“ ja „Loomingus“ nr. 9. Morti ja Kaus kui ekstraverdid ning Kruusa ja Raid kui introverdid — kokku ilmselt üksteist hästi tasakaalustav seltskond, ja teistpidi, nagu näib, on ÖV oma sordiini ja läbimõeldusega Tallinna noores luules hea tasakaalustaja TNT laadile, nii nagu on arvatud Tartus olevat Erakkonda NAK-i tasakaalustajaks ja vastupidi. Mingit kambapilti on ilmunu põhjal raske luua, tegu on üsna väljakujunenud isiksustega, kes tegelikult ühekaupa pakuvad rohkem huvi.

Kalju Kruusa on inimene, kes ühendab ÕigemValemat Erakkonnaga ja on seega võetav teatava noorte luuleelu omaette keskmene. Aga temast kõnelen edaspidi eraldi. Erakkond on vanamoeliselt internetindusest kõrvale jäänud (kui mitte arvesse võtta aastanumbris 1999 üles riputatud Timo Marani luuletuste valikut www.ut.ee/~timo_m/aa.htm ning ilmselt juba ülemineval aastal võrku tekkinud Margus Lattiku „nelja südame“ tsükli www.hot.ee/mathura) ja andis möödunud aastal välja kolm raamatut: ühiskogu „Harakkiri“, Kalju Kruusa debüüdi „Meeleolu“ ja Aare Pilve luulekogu „Tema nimi on kohus“. (Viimatimainitu kohta võin vaid öelda, et tegu on triloogia kolmanda liikmega, teesile ja antiteesile järgneva sünteesiga.) „Harakkirja“ autoreid tunnen liiga hästi, et raamatut vajalikult distantsilt vaagida; soovitan siinkohal kimbu arvustusi: näitena kahest vastandlikust retseptisioonist Jüri Kaldmaa ja Kirsti Oidekivi kirjutised 6. augusti „Sirbis“, Janek Kraavi sümfaatne lugemisjuhend 15. oktoobri „Sirbis“ ning meeldivalt aus retsensioon François Serpent'ilt novembrikuu „Loomingus“. Serpent'iga tahaksin põhja-

likumalt vaielda vaid Marko Kompuse puhul, kelle „Koirohuseina“ ta on kritiseerinud ka „Loomingus“ nr. 7; saan tegelikult väga hästi aru Serpent'i hinnangute aluspõhjast, mis teeb vaidluse sihiks kohe pelga maitseküsimuse. Kuid see, mis Serpent'ile tundub maneeritsemisena, peidab endas minu meelest tegelikult Kompuse luule üht põhiväärtust — sõna ja tema algtähdenduse vaheline risoom on kohati katki rebitud (nagu Serpent ütleb), kuid rebenemise kohad on kaootilised ja ettearvamatud, nii tekib pinge puhtkeelelise ja meelelise sfääri vahel, pidev hägus kõikumine täiesti mitteosutusliku keelematerjali ja vahetu kogemusliku osutuse vahel; niiviisi sihib Kompuse luuleilm luuletusliku keelekasutuse ontoloogia poole.

Kolm inimest neist kampadest andsid välja oma esikkogud. Kalju Kruusa „Meeleolu“ pälvis Alveri preemia, põhjuseks ilmselt reljeefselt esiletungiv omapära keelekasutuses ja põhjalikult läbitunnetatud ilmatajutervik. „Meeleolu“ tekstid on mõnes mõttes juba minevik, kirjutatud ajal, mis osalt kattus ka Erakkonna sisemise õitseajaga 1997. aastal; nüüdne Kruusa, kelle tekste võib lugeda „Harakkirjast“ ning ÕigemaValema kimpudest, on napim, vahetum, täpsem, pigem mõtte- ja tundeluule kui taju- ja keeleluule. „Meeleolu“ põhijooneks on mingisugune asu-andmine; Kruusa otsekui jäädvustab aegluubis kirjeldatava ja samas kirjeldamise enda, võib-olla oleks õigemgi võrrelda seda pildistamisega, foto vaikiva dünaamikaga. Kruusa ehitab teksti näol akna, kus siis nähtav-tajutav leiab asu, sel kõigel on aega lasta oma sisemisel olemise vaikusel lõpuni võrsuda, kusjuures sellest kõnelemine ise osutub loomuselt samasuguseks. Kalju Kruusale on omane iselAADne taimelikkus. Üks võrdpilt tema tekstide sisevoolamiste kohta on selline — taim tuleb mullast välja, paneb pidevalt päev päeva haaval tähele ilma ja päikest ning ehitab vastavalt looduse voolamismustrile valmis oma sisestruktuuri (*resp.* ornamenti), ja see ehitamine ise on põhjalik ja aeglane, seetõttu ka täpne. Täpne aeglus on Kruusa põhiolek ja tema luulekeele olemisviis.

Kohati näis Kruusa uuemate tekstidega haakuvat Juku-Kalle Raidi „Hõikelein“. Kuna Raid on üsna ilmsete Viidingu-joontega, siis ei oskagi selgelt vahet teha, kas on Kruusa luulest välja puhastunud mingi toon, mis lähendab teda Viidingu traagilise muigega, või on see lihtsalt Kruusa ja Raidi tiheda suhtlemise kõrvalsaadus. Igatahes mõnede lihtsate peapööritusvõtete poolest on Kruusa ja Raid väga sarnased.

Viiding on Juku-Kalle Raidi luuletustes ülitugevalt sees, esmahetkel ei oskagi ütelda, kas niivõrd täielik kummardus on ikka päris kohane; igatahes on Raidil õnnestunud viidingulikku vahedat igapäevakurbust väljendada väga ehedal kujul. Põhjalikumal lugemisel tuleb muidugi ilmsiks, et see n.-ö. kopeerimine on ise Raidi luules toimivate mängude osa: *Ja ma aiman: / Olen varastanud mõtte / varastada vennalt sullepa, / et panna kirja / varastatud mõte*. See on Raidi luule üks põhiteemasid ja samuti selle poetika põhimootoreid: elada isiklikult läbi seda, et isiklikud läbielamised on juba ette kuskil kirja pandud. See on seotud mingi ülimala lähedustundega inimeste suhtes, kes kogevad sama olemasolemist, kuigi on samas viimseni ligipääsmatud (*Võõras inimene astub tee pääl // ma tean, et ta teab, / kes astub*). Raid ja Bristol on põhimõtteliselt sama tugevad debüüdid kui Kruusa.

Kui ma ei ütle sedasama TNT mehe Jürgen Rooste „Sonettide“ kohta, võib see tuleneda puhtalt allergiast luule suhtes, mis peab inspiratsiooniräbu sissejätmist lõppteksti mingiks spontaanse dünaamika signaaliks. See on taas maitseküsimus. Rooste näol on tegu väga jõulise luuletajaga, kuid selle tekstikogumi hulgast ei selgu seesugust tundlikkust, mis tema jõulisusele õige põhjenduse annaks. Roostest võib edaspidi saada võimas ornamendiluuletaja, kui ta oma keelevoolu sisemisi lähtepunkte selgemini teadvustama hakkab. Aga Rooste võib muutuda ka pisut teisiti, arendades tugevamaks ja selgepiiriliseks oma luule lüürilist mina — sel juhul saaksime ehk uue sajandi Johnny B. Ilmselt ma ei eksinudki, pidades Roostet Sinijärve luules kehtestatud tormilise vabavoolu liini jätkajaks; Sinijärv ise ütleb vaimustatult („Arkaadia“ 29. I 2000): „Jürgen Rooste on punkt (aga mitte kärbsenust) Tartu Naki, Õigema Valemi ja Erakkonna poolt kosmosesse kiljutud i peal.“ See on luule, mida kuidagi häguselt võiksid iseloomustada sotsiaalsus, hoogsus, pillerkaar (karnevali asemel) ja vihjed Siuru ja orbiitluse vahelise aja luulelaadile, pisut varjatult ka kuuekümnendate vabavärsibuumile. Kui soovite, nimetage seda intermodernismiks; mina ei soovi — metaline paikapanelek oleks ülekohune selle suhtes, mis Roostest veel saada võib.

Sinijärv ise andis möödunud aastal välja raamatu „Towntown & 28“, mida on nimetatud tema küpsemaks koguks. Tegu on tõesti raamatuga, mis koondab Sinijärve senised voorused — loomuliku voolavuse nii erinevate luulelaadide kui ka erinevate tundetoonide vahel — maitsekal viisil ühte ja on kõrvale (või siis lihtsalt kirjutamata) jätnud kõrvalproduktid, mida leidis näiteks kogus „Neli sada keelt“. Minu meelest on Sinijärv praegu parim ühiskondliku närviga eesti luuletaja; tal on oskust liita kirjandustraditsiooni käesoleva aja aktuaalsustega, ja seda peenemal tasemel, kui näiteks Keskküla oma raamatus suutis. Sinijärve kirjutatud kindlustusfirma avamiskutse „Sobimus“, mis ilmselt laiema lugejaskonnani ei jõuagi, jääb rohkem bibliofiilide huvivalda, kuigi ka siin ei lasku autor oma keskmisest tasemest allapoole (õigupoolest tundub, et Sinijärve laad kannataks üsna kergesti välja sellised „laskumised“, ilma et kaoks teatav andeka spontaansuse võlu).

LASTERAAMATUD

Lasteluules oli möödunud aasta Ellen Niidu aasta — ilmus kolm raamatut tema värssidega, üks neist suur kogumik. Ei mäleta oma lapsepõlvest eredaid luuleelamusi (vahest ehk Runneli lasteraamatud ja Juhan Liivi lasteväljaanded), sestap ei ole mul lihtne neid ilmunud raamatuid kuhugi konteksti paigutada. Niit, kelle tekstide hulgas on ka mitmeid laululaste hitte, on ikka pigem tüdrukute värk. Peale Ellen Niidu ilmus veel kaks raamatut, mis tavapärasest mänguasjalikust juhukirjandusest üle ulatuvad. Juhan Jaigi „Nõiutud Tuks“ on mõeldud kogu perele, ja selline koguperekirjandus võiks minu arust lastele ehk huvitavamgi olla. Tõeline kompvek on aga Mailis Salveti koostatud ja illustreeritud „Pöialpoiss ja päkapikk“, jõulu- ja talveluuletuste antoloogia eesti luuletajatelt läbi aegade, kusjuures lasteluule

mõistet on siin käsitatud väga avaralt. Laste-analoog Kareva tehtud „Aasta-
aegadele“.

TAGASIVAATED

Ei oska arvata, kas millenniumiootuse aasta annab ilmunud valimikele ja kogumikele mingi erilisel tähendusliku konteksti. Oleks ju üsnagi sümboolne näha sajandi lõpujoone-eelsete kokkuvõtetenähtetena Paul-Eerik Rummo „Luuletusi“ (koos tema tõlgitud Eliotiga), Johnny B Isotamme ja Juhan Sütiste kogumikke, mis kunstiliselt kõrgel tasemel esindavad selle sajandi eestlaste kaht vastandlikku ideoloogiat, ning aastaaegade-kogumikku koos kooli- „Sõnarisega“ kui eesti luulelooo põhjalikke destillaate.

„Väike sõnarine“ hakkab nüüdsest ilmselt asendama toda rohelist värvi raamatut pealkirjaga „Luulet“, mida seni keskkoolis kasutati. Igati sümpaatne valimik. Tegin proovi ja koostas in tema põhjal sellise raamatu sisukorra, mis kannaks nime „Väike eesti luulelugu tekstides“ ja võiks toimida päris pedagoogiliselt. Reastasin luuletused ilmumisaastate (mitte kirjutamisaastate) järgi ja sain kompositsiooni, mis päris ilusasti kajastab üht võimalikku narratiivi eesti luule arengust. Täiesti ootuspäraselt hakkab pidev joon peale Faehlmanni „Piibu jutuga“, muutudes Koidulast alates tihedamaks, nii et peaaegu iga aasta kohta tuleb mõni luuletus. „Noor-Eestiga“ saabuvat pööret kajastavad omapäraselt ka Kristjan Jaagu ja Käsü Hansu esmatrükid 1901. ja 1902. aastal, samuti muutuvad nähtavaks kaks jõulist Juhan Liivi sisestamist eesti luulesse 1909. ja 1926. aastal ning Alverile kuuluv 1936. Sõjajärgse kümnendi lahknemine tuleb võib-olla liiga pagulusekeskne, aga nii see olukord kunstilise taseme poolest ka ilmselt oli; ometi on päris huvitav kõrvuti lugeda Smuuli luuletust „Mu noorim õde“ ja Alveri „Leiba“ (1943) või Suitsu „Üle rusu“ ja Vaarandi „Tallinna lävel“ (1944). Kuuekümnendad ei tule esile mitte lihtsalt kuldsetena, vaid ajana, mil kodu- ja pagulaseesti luule kvaliteet oli summaarselt suurim. Umbes 1980. aastate keskelt ei peegelda „Väikese sõnarise“ tekstivalik pilti enam sellisena, nagu seda praegu üldiselt võiks ette kujutada. Sealtmaalt pole luule enam ajalugu, s. t. meie „luuleolevik“ on kestnud umbes 10–15 aastat. Selle esitamine polegi kooliantoloogia ülesanne, aga loodetavasti annab sellest pildi uuema luule antoloogia, mis kuuldavasti on käsil Kajar Pruulil.

Siia vahele mainin Pärnus avaldatud Adne v. Zoeli (ehk Venda Sõelsepa) kogu „Käggo-kell“, mida ajakajalisusele vaatamata võib vaadelda omapärase kirjandusloolise mänguna; vanas kirjaviisis ja gooti šriftis esitatud tekstede lugedes meenus Maie Kalda arutlus novembris Underi ja Tuqlase Kirjanduskeskuse ja Tartu semiootikute ühisseminaril, et võib-olla tuleks vanas kirjaviisis kirjutatud kirjandus praegu sellisena ka avaldada, et nood tekstid ei kaotaks tähenduslikke nüansse, mis neil oma ilmumise ajal olid („Sõnaris“ on teatavasti vana kirjaviisi uuemaks redigeeritud). Teisalt haakub Zoeli raamat praegu käiva eesti kirjanduse baltisaksa juurte elustamisega; sel taustal omandab „Käggo-kell“ iselaadse, kirjanduslooo tagantjärele

konstrueerimise mündi — küll humoorika, ent siiski päris mõlgutusväärse.

„Aastaajad eesti luules“ on muidugi möödunud aasta ilusaim raamat. Peale selle, et raamat on suurepärase antoloogia, leiab siin kajastust üks arhetüüpsemaid „ornamente“, mis luules sageli toimib — aastaring kui ringikujulise neljase, s. t. täiusliku ehitusega küllasuse väljendus. Mulle tundub, et looduluule on tegelikult üks uusaegne edasiarendus religioosse luule valdkonnas, mis ju tegeleb sisemiste seadumuste nähtumuslikult kogetava kirjeldamisega. See raamat on kuninganna.

Panin ka Matti Moguči kogu „Mina — Eiffeli torn“ kogumike hulka, kuivõrd tegu on tagasivaatelse raamatuga. Siin on tekstid, mis ilmselt 1980. aastate Tartu *underground*'is olid olulised ja vajavad luuleloos fikseerimist. Osa praegusest NAK-ist tulnud autoreid võib kõhklemata Moguči-koolkonda paigutada; jääb kummitama mõte, kas praegu oleks meil sellist plejaadi vägisõnalisi vemmälvärsistajaid, kui Mogučil oleks õnnestunud pisut põrandapealsem olla ja müüdi asemel meelelahutuse osaks saada. Selles mõttes on Moguči üsna tugevasti mõjutanud praegust luuleolukorda (kui arvesse võtta, et tema mõjud ei ulatu ainult näiteks Contra ja Ruitlaseni, vaid pulbitsevad ka netis pesitseva suure hulga loominguliste koolinoorte soos). Tervikteosena on „Mina — Eiffeli torn“ aga ebaõnnestunud, põhjuseks see, et Priidu Beier on kitsi müüti enda käest ära laskma. Beieri seletav ja ennastõigustav saatesõna koos albumifotodega muudab tegelikult mõttetuks raamatu ilmutamise Moguči nime all; kahju, et niivõrd suure jäämurdjaliku jõuga legend mandub sellisel väikekoodanlikul viisil. Anarhistlik märk maetakse autoriõiguse kirstus.

Aga Moguči ise on Tartu põrandaalususe mandumise ilming, kui teda võrrelda kümnend varem möllanud Johnny B-ga. Raamatu „Mina Johnny B“ autorina on kirjas Jaan Isotamm ilma igasuguste saatesõnadeta, ja see märgib lihtsamat ja uhkemat hoiakut — olin, kes olen, ja olen, kes olen, ja olen nüüdki veel see, kes olen, kuigi teistmoodi. Isotamme raamat on peaaegu kogutud luuletused (kuulu järgi on välja jäänud ainult üks luuletus ja kimp epigramme). Tänavuses „Vikerkaares“ nr. 1 võtavad Isotamme kohta sõna kaks TNT meest (Jaak Urmet, „Johnny B — Führer“, ja Jürgen Rooste, „Kõigi maade jõnglased, ühinege!“) ja nende arvamused näivad vägagi poolehoidvad. Oleks üsna ilus, kui eesti noore luule eluläheduslikuma tiiva senise heidikliku Moguči-järgsuse asendaks nüüd järsku veel uuem põlvkond, kes on Johnny B laadselt tervema tungielu ja minapildiga. See tähendab, oleks tervitatav, kui Isotamme raamatut ei loetaks kapsaks mitte selle dekadentluse pärast, millest vapustuti parkümmend aastat tagasi, vaid just tänapäeva taustal lausa harmoonilisena mõjuva anarhismi pärast. Niikuinii on möödunud kümnendi alguse ja keskpäiga vaimupreesterliku ning erudeeritult vihjelise luule kõrgaeg mööda saamas ja orbiitlik luule üha peale pressimas; järgmise kümnendi jooksul saabumas uus *great depression*, mida kannaarilinnud endalegi teadmata juba ennustavad; olgu see luule siis vähemalt isotammelik-whitmanlik.

Hannes Varblane esindab Tartu *underground*'i seda järku, mida päriselt enam põranda alla jääda ei lastud. Varblane andis välja kogu „Letaalse

lõpuni“ ja valimiku „Avalikult halb“; viimane on riietatud kotiriidesse, et näidata poeedi loobumust. Varblane on tegelikult intellektuaalse luule mees, kuigi võib paista teisiti. Tema tekstid kogust „Mäel, mis mureneb“ on kohati hirvelikult peeneluulelised, ja tagantjärele vaadates oleks sellele raamatule võinud tulla hoopis teistsugune jätk. Kui Varblane oleks tahtnud, oleks temast võinud saada arbujaliku haprajoonelisuse ja isotammeliku jõu kummaline ühendaja; kuid tundub, et just *luuletajaks* (selle sõna panetunud tähenduses) Varblane saada ei tahtnud, tema sihiks osutus hoopis oma tekstide puhastamine puhtkirjanduslikust esteetikast, nii et järele jääks vaid karje, mis poleks stiili, vaid elukogemuse tulemus. Ometi ei saa Varblane sellest kirjanduslikkusest päris lahti, ja nähtavasti ilmneb minusuguse kirjaroti meelest just selles Varblase hilisemate kogude teatav valulise poolelioleku mulje; mitte poeedi võitlus jumala ja ühiskonnaga, vaid inimese võitlus kirjanduslikkusega on see nõks, mille kaudu Varblase luule minu silmis oma tähendusliku terikkuju võtab. Raamatu „Avalikult halb“ luuletustevalik toob selle ilmekalt esile.

Juhan Sütiste mahukas valimik „Kui tõmbetuul on luuletaja saatus“ on sümpaatne kas või selle poolest, et tegu on teatava rehabilitatsiooniga; kirjaniku vasakpoolsus näis vahepeal muutuvat tõkkeks tema loomingu ausale lugemisele. Sütiste on õnnetul kombel sattunud kaassüüdlaseks arbutate põlustamisel pärast sõda, mil ta ise oli juba lahkunud. Ometi on tegu sotsiaalse luule kunstiliselt ehk ühe kõrgetasemelisema kirjutajaga, keda oleks patt lugeda puhtalt läbi ideoloogilise prisma. See on üks eesti luule õnnetusi, et tegemist tuleb teha sõna otseses mõttes relvastatud retseptisiooniga, mis ei võimalda hiljemgi vaba lugemist. Ei julge ütelda, kas Sütiste võiks leida mingit põhjalikumalt edasilugemist kohe saabuvas elulähedusluse suuraines, selleks on ta ehk liiga hillitsetud.

Valimike hulgas on kindlasti olulisemaid ka Juhan Saare „Elu ikka üksainus“, rahvaliku ja lüürilise mere-mehe rõõmu- ja lohutusvärsid endale ja sõpradele. Vanemale põlvkonnale on Juhan Saar kindlasti tähtis kui laulu „Mu kodu“ sõnade autor.

Eeposte tõlkijal Rein Sepal on olemas austajate poolt tehtud korralik kodulehekülg (*my.tele2.ee/rein_sepp*), mis sisaldab ka luuletusi. Sepa omalaadne luulepärand (pool sellest pärineb tema kirjavahetusest) on mitmetel põhjustel aastaid välja andmata jäänud, kuid selline kogumik oleks vajalik.

Mälestusraamatutena ilmusid Kalju Lepiku surma järel Stockholmis kaks bibliofiilset väljaannet, mõlemad Otto Paju kujundatud. Iseäranis „Aabits Entsüklopeedia“, mille lapselik lõbusus mõjub nüüd nukrana, seostub Ilona Laamani koguga „Mulle ei meeldinud su nimi“ — laamanlikule „naiivsele“ teravusele lisandub traagiline pehmus.

Paul-Eerik Rummo „Luuletused“ on luuleprotsessile niihästi sümboolselt kui ka otseselt oluline poeetiline akt. Sellest olen varem põhjalikumalt kirjutanud 27. novembri „Arteris“ („Paul-Eeriku jätkuv kohalolu“) ja oskamata

midagi väga olulist lisada, osundan: „Paul-Eerik kehastab ehk kokkuvõtlikuimalt seda tagantvalgust, mis eesti praeguse luule põhisuundumuste mingi ruumilisust loova varju tekitab; olles küll kõrval praegusaegsest luulevoolust, on ta lähim ja mõistetavaim kõrvalolija, andes praegusele vastuvõtavaima sügavusmõõtmega. Seda niikaua, kui seitsmekümnendail tekkinu hakkab tunduma seesugusena, nagu kahekümnendad tunduvad meile praegu.“ Ülivõrded on läbi kaalutud ja pateetikavabad.

TÖLKED

Rummo „Luuletuste“ ilmumise kõrval on T. S. Elioti „Ahermaa ja teisi luuletusi“ samavõrra oluline, kui pidada silmas mingit mõju kirjandusruumile kui kirjutamisvõimaluste kogumile. Jaak Rähesoo raamatu saatesõnas sekundeerib tõlkija Paul-Eerik Rummo enda kahetsusele, et Eliot pole enam ajavaimuline ega suuda siinse luule arengut otseselt enam mõjutada, ja sellega võib ehk nõustudagi juba kas või seepärast, et tegemist ei ole enam spontaanse välisimpulsiga, „Ahermaa“ on meile juba aastaid oluline olnud ümberräägituna, mitte loetuna. Ometi võimendavad minu silmis Rummo ja Elioti tulekud möödunud aastal üksteist tugevalt, luues olulise traditsioonitausta, kehastades seda, mis pole enam otseselt aktuaalne, kuid mis on seda otsest aktuaalsust vahetult tekitav. Ehk siis äraseletatult, noor luuletaja, kes suudab praegu tõsiseltvõetavana avalikkuse ette tõusta, saab oma koorumiseelset ajal toitu just nimelt sellisel distantsil asuvast luulest, mitte hilisemast. Ja kui Rummo võiks olla too eestikeelse luule möödunud põlvkonna kese, siis Eliot on oluline taust tolle keskmeni jõudmise mõistmiseks; on ju Eliot üks olulisi tõlkenähtusi, mis püsib eestikeelse luule taustal pidevalt alates kolmekümnendatest aastatest, mil Ants Oras ühendas oma isikus Elioti-impordijat ja arbutate lansseerijat, kuni Paul-Eerik Rummoni nüüd, kelle tõlked ilmuvad tervikuna alles siis, kui eliotlik luuletamisviis polegi siinmail enam väga uudne, pigem juba mitmel moel läbiproovitud asi. Loomulikult on Eliot mingis mõttes raamistik, millest eesti luules miski tähelepanuväärselt välja ei ulatu (välismaisest ma ei kõnele): aistingulisuse, loomuliku mõtlemise voolavuse, väga laia viitelise ruumi ning range läbikomponeerituse suurejooneline ühendus on kui sõrestik, mille eri punktidesse võib elama paigutada suure osa viimase neljakümne aasta luuletajaist.

János Arany'i ballaadide kogumik (tõlkija Sander Alfred Liivak) on rangelt akadeemiline väljaanne. Nagu saatetekstidest teada saame, on tegu Petőfi kaasaegse ja samavõrd olulise eepilise luuletajaga, keda eesti keeles kummatigi varem tutvustatud pole. Kultuurilooliselt ja ilmselt ka soomeugriliselt on see oluline tõlge, rohkemat ta vahest ei taotlegi.

P. Mustapää *alias* Martti Haavio valimik „Linnupüüdja“ (tõlkijaks Ly Seppel ja Andres Ehin) annab ülevaate ühe olulise soome luuletaja luulest umbes poole sajandi jooksul. Oma häbiks pean tunnistama, et soome luulelugu tunnen väga vähe ja ei oska seepärast Mustapää olulisust hinnata. Usaldan saatesõna, mis nimetab Mustapääd tähtsaks kas või selles mõttes,

et ta muutis vabamaks soome luule rütmikat, olles niisiis üks praegu Soomes valitseva vabavärsikaanoni eelkäijaid.

P. Mustapää tõlgetest ilmusid eelnevalt ka „Loomingus“. Et luua ülevaatlikku pilti eesti luuletõlkimise olukorrast, olgu neljale tõkeluule- raamatule lisaks (neljas on Achim Fritzsche kogu) loetletud kirjandusaja- kirjades avaldatud tõlkijad ja tõlgitavad: Ott Arder — Joseph Brodsky, Paul Bock — Boriss Žavoronkov, Ain Kaalep — Voltaire, Hasso Krull — Claes Andersson ja Sujata Bhatt, Ilmar Laaban — Jean Cocteau, Mari Murdvee — Horatius, Ellen Niit — Kirsi Kunnas, Aare Pilv — Juri Vella, Lauri Pilter — Fjodor Tjutšev, Mati Sirkel — Ylva Eggehorn, Jaanus Vaiksoo — Ernst Jandl, Valeria Villandi — Boriss Baljasnõi, Märt Väljataga — William Blake, John Blight, Ted Hughes, Harry Mathews ja Alexander Pope. Eraldi kimpudena veel Goethe „Fausti“ vaimude koori paralleeltõlkes Anton Jürgensteini, August Sangalt ja Ants Oraselt, põlisameerika poeetide valimik Kadri Tüüri tõlkes ja soome luulerühmituse NihilInterit esinduslik tutvustus, tõlkijaiks Hasso Krull, Kalju Kruusa, Martin Sermat ja Elo Viiding. Lisaks „Akadeemias“ ilmunud Puškini „Gabrieliad“ Juhan Jaigi tõlkes. Pole paha.

TULEVIKULUULET MINEVIKUST

Tõkeluule alla võiks kiuslikult paigutada ka Märt Väljataga valmistatud ja Tallinna žurnalistlikuma kirjandusseltskonna poolt üles haibitud sonetimängu „Sada tuhat miljardit millenniumisonetti“, mille ilmumine toimus küll uue aasta alguses, kuid mis oli põhimõtteliselt valmis juba juunikuus, kui Väljataga oma teose mõtte Nüpli kevadkoolis ära seletas. Tegu on muidugi kontseptuaalselt huvitava nähtusega, kas või selle poolest, et on võimalik kahelda projekti pealkirjas — kui ma kujuteldavalt mängiksin läbi kõik võimalused Väljataga raamatu mõlemas pooles, internetileheküljel (*sonett.tm.ee*) ja galeriisaali seinal ning kuulaksin läbi kõik Rauno Remme loodud laulud, siis peaks sonette saama kokku triljoneid; mis saab veel siis, kui ma üht sonetti mitu korda loen? Ometi on tegu kummalise ettevõtmisega. Väljataga arvab, et ühe neljakümne aasta taguse projekti neljakordne kooperimine on millegi poolest põhjendatud, veel enam, et selline asi toidab pärast Kivisildniku telliskivitäit palju peenemat kombinatoorikat. Teostusele ja üleseletamisele kulutatud energia ei ole sugugi proportsioonis sisulise kõnekusega. Ma südamest ei taha isiklikult solvata suure vaeva nägijaid, kuid kunstis pole eksperimendi kordamine mingiks tõe tagatiseks nagu teaduses. Ei tasu segi ajada luule läbimise ja luulest möödumise vaimustust. Kümne algsoneti vastu ei ütle ma midagi, need on päris vaimukad.

EI OLE KIRJANDUS

Mõned aastad tagasi tituleeris Udo Uibo oma kirjandusülevaates niimoodi Kivisildniku teost „Nagu isane kass ümber isase pudru“. Nüüd kasutan neid

sõnu Jaan Toominga raamatu „Rist on kasvanud läbi kõiksuse“ kohta, aga vastandmärgiga. Oma algsihilt polegi see palvete kogu luulekoguna mõeldud, ometi ei saa keegi sundida tõmbama selget piiri palve ja luuletuse vahele. Toominga raamatus seda piiri polegi. Ma ei julge öelda, kas Toominga kogu vastuvõtu eelduseks peaks olema lugeja enda religioosus, ise aga pean seda kirjanduselus ja -loos ilmselt märkamatuks jäävat raamatut möödunud aasta vaimset kõige jõulisemaks luulekoguks. Toominga sõnum on leidnud kohati vapustavalt tugeva väljendusvormi, on üllatavgi, kui suurt mõjuvõimu sõnale võib anda. Kirjanduse seisukohalt on eriti huvitav, et see mõjuvõim tuleneb kohati puhtesteetilistest asjaoludest, mitte ainult religioosest kontekstist. Tähelepanuväärne meeldetuletus ajast, mil kunst ja jumalateenimine olid ühe asja kaks lahutamatu osa.

EPILOOG. ISIKLIKKU

Mu isiklik olulisim möödunudaastane luuleelamus pole aga seotud raamatutega. Selleks on hoopis üks unenägu juulikuust. Õieti ei näinudki ma midagi, mulle ei üteldud midagi, see oli abstraktne mõtte- ja tundeunenägu. Ma kogesin üht keelt. See oli mingi tähendus- ja tähistussüsteem, kuhu kuulusid sõnad nii kirja pandud kui kõneldud kujul, muusikalised ja muud helid, samas ka noodid, värvid koos vormidega, aga ka abstraktsed loogilised suhted. Kuid nad ei kuulunud oma olemuselt erinevatesse liikidesse, nad moodustasid ühtse pideva tähendussüsteemi, nende omavahelised suhted olid umbes nagu loomuliku keele sünonüümsus-, homonüümsus- ja antonüümsussuhted. Põhimõtteliselt oleks võinud koostada lause, mis koosneb läbisegi verbaalsetest, helilistest, visuaalsetest ja muudest struktureeritavatest üksustest. Need erinevad elemendid olid üksteise tähistajad, samas ka tähistatavad. Kõige olulisemad jooned selle asja juures olid — esiteks —, et nende elementide tähendamismodaalsused olid samaväärsed, muusika ei olnud tähenduslikult udusem kui sõna, loogiline suhe polnud vähem ekspressiivne kui värv jne. — ja teiseks —, et kogu see tähistussüsteem oli maagiliselt küllastatud, tähistusakt polnud selles süsteemis puuduvate tähenduste jälgede tähistamise akt — tähendused viibisid neis vaieldamatult kohal. Selles keeles suhtlemine või teksti loomine või lugemine oli samaväärne kogemus kui vahetud elamused, samas säilis tegelikkuse ja keele eristus. Maailm oli paljukordsem, kui me ärkvel olles suudame kogeda, samas säilitades oma ühtsuse; keeleline metafoor võis ilmuda värvilise heli kujul ja oli sama reaalne kui sulav lumi peopesal.

Ehk ongi see luuletajate ja lugejate lõppsoov, jõuda maailma, kus kehalisruumilise olekuga piiratud kogemused kompenseeritakse abstraktse, mõttelise kogemusega, kuid nende vahel pole piiri, üleminek reaalse ja semiootilise vahel on kontinuaalne, tõlkimise asemel pole tarvis muud kui vaid voolamist ühest valdkonnast teise. Sellise olemasolu filosoofia ei vaja argumenteerimist, selle aluslauseks on *fluo ergo sum*.

Elmine proosaülevaade lõppes Stalini parafraaseerimisega. Nüüd on aeg sellelt ohtlikult teetsalt tagasi pöörata, on aeg meenutada Tammsaaret. On üldtuntud tõsiasi, et tänases eesti kirjanduses pole uut Tammsaaret, arvatakse koguni, et selline kirjanik pole uuemal ajal enam võimalik. 1990. aastatel on mõnele proosaülevaatajale siiski Tammsaare kangastunud, aga vist mitte eriti veenvalt. Muidugi võib küsida, kas Tammsaare kohalolek peabki väljenduma otseses taaskehastumises või on see hoopis abstraktsem nähtus. Kuidas kujutledagi hõlmavat kohal-olekut teisiti kui teatava üldistava tuletisena, n.-ö. oleku struktuurina. Küsimus on järelikult selles, kas eesti kirjandusel on, kas tema kohal hõljub tammsaarelik struktuur. Ja missugune paistaks kirjandus sealtkaudu vaadatuna. Võtame selle küsimuse lähtekohaks ja asume teele, seades aluseks proosa aastaläbilõike, olles teadlikud paratamatutest lihtsustustest ja kohendades tammsaarelikku struktuuri vajaduse korral natuke käepärasemaks. Teine lähtekoht on kirjandusnimemiste üha sagedasemad kurtmised, et tänapäeva infouputuses ei suudeta enam algupäraste teostega kursis olla. Seetõttu olgu aastaülevaade ka väike teejuht eesti kirjanduse tutvustamiseks kodumaal.

Niisiis —

I. MAA

Mats Traat on eesti kirjanduses üks viimaseid, kes programmiselt hoiab kõrgel matsi lippu. Ja tema lõppematu romaanisari „Minge üles mägedele“ on tõenäoliselt viimane suurteos (vähemalt mahu poolest), mis enam-vähem traditsiooniliselt käsitleb meie uuema ajaloo talupoeglikku järku. Romaniga „Muld lõhnab“ (sarja VIII osa) jõuab XIX sajandi hämarusest alanud Palanumäe talupoegade elu kujutamine rahukevadesse 1920. Vabadussõjast naasvad mehed on mitmeti kannatada saanud, naised aga kodus elutahtelised, muld lõhnab, käsil on maareform, asunikutalude rajamine ja kalli vabaduse omaksvõtt. Traadi lühilausestega pikitud kirjeldus visandab hõlpsalt inimsuhteid, libiseb üle talutalituste, poliitika, sündide ja surmade, tusamõtete ja iluhetkede. Kõik on triviaalne, aga vahel oleks nagu tunda kerget poeetilist hingeõhku. Räägitakse oma jutte (Traadi murdekõnet on hea lugeda), tehakse tööd, sebitakse ringi, mõnikord käiakse mäe peal, küsitakse elu mõtte järele.

Niisiis, tegemist on rustikaalsete žanripiltide jadaga. Traat ei loo monumentaalseid tegelaskujusid ega saatuslikult kummitama jäävaid sündmusi. Selles mõttes erineb Traadi kujutusviis täielikult Tammsaare omast. Tammsaare aga on osa meie identideedist, meie ühisteadvusest. Seal, kus Tammsaare

pakub võimaluse samastuda Andrese ja Pearu mütoloogiliste kujudega, tajuda nende eksalteeritud tegude erilist tähendust, kirjutab Traat lihtsalt: „Palanumäe rahvas läks juba hämaruses Saare nurme kartuleid võtma. [...] Üks harilik päev oli jälle alanud.“ Niisama lihtsalt ja rustikaalselt kirjutabki. Aga missugune on Traadi koht ühisteadvuses? Ehk teisisõnu, kuidas saaksime heatahtlikult kaasa aidata kirjaniku missioonile — igavikustada Palanumäe rahva kartulivõtmist?

Tundub, et selle eelduseks on romaanisarja haaramine mingisse kujundisse. Üks võimalus oleks laenata kujund vastse romaani algusest. Kaks sõjasangarit tulevad koju, ussaiaas aga komberdab vanainimene. See „jäi neile tõntsil pilgul järele vaatama, roheline villase rätiku alt lahtipääsenud hallid juuksed ahava käes lendlema, pea kohal ruttamas rünkpilved“. Sellel pildil on noorus, vanadus ja vingekavatuul. Tuul ajab pilvi, aga paistab, et ta ajab ka noori mehi, edasi, eemale tarduvast minevikust. Teisal puhub vaibumatuult „olematuse virgats“, „soe tuul, püüdes meenutada elu, aegu ja sündmusi...“ Sel-line tuul (eriti „tuuline“ on romaani algus) ei saa olla muud kui Ajaloo Tuul. See veeretabki Traadi väikesi eestlasi koos kõige nende koduarmastuse ja eluvõitlusega läbi aja ja ümber Palanumäe. Tammsaare talupoeg-eurooplase — Fausti ja Mefistofeelse kõrval on Traadi talupojad paljad liivaterad. Võib-olla me ei tunnegi nende vastu erilist huvi. Aga ütleme siiski nii: kõik, mida nad ette võtavad — kartulivõtmine kaasa arvatud — teeb nähtavaks Ajaloo Tuule. Teeb „olematuse virgatsi“ olevaks. Nad eksisteerivad — juba kaheksas jagu!

Selle tagasihoidliku kummardusega ajaloo, ühe kahaneva kirjandusliigi ja talupoeglike traditsioonide ees siirdugem järgmise, sootuks mahukama peatüki juurde.

II. JUMAL

Kaur Kenderi „Yuppiejumal“ oli tema „Iseseisvuspäevaga“ kujunenud *macho*-imago taustal ilmne üllatus. Allmaailmast on Kenderi tegelased tõusnud paradiisi, glamuursesse raha- ja reklaamimaailma, mida maa ja taeva vahel hõljuvatele kirjandussõpradele näitlikustati raamatu esitlemisega Ühispanga kõrgeimal korrusel. Tõepoolest. Eri vaatepunktidelt jutustatud kiiresammuline lühromaani ongi teljestatud piiblimüüdi sõlmsündmustele: maailma (reklaamifirma) loomisele ja paradiisist väljaajamisele. Tegelasteks on kaasaegses vormikujunduses Jahve (Jaffa), Lutsifer (L. Siffer), Adam (Mada) ja Eva. Mõned Kenderi romaanikujud pole muutunud, „Iseseisvuspäeva“ kantpeadeilmaga ühendab neid rahakirg, kõledad inimsuhted ja küünilised võtted eesmärkide saavutamisel. Kender hoiab oma kätt uue aja pahede ja ihade pulsil. „Yuppiejumal“ on „Eesti Ekspressi“ (ja veelgi kollasema ajakirjanduse) primitiivmütoloogiate kriitiliselt mõtestatud edasiarendus. Ja kui on mängus Piibel, siis on liikvel ka kosmiline sõnum. Kenderi romaan sisendab peaaegu igal leheküljel: maailm on langemas (reklaami)kuradi küüsi, inimtõug bambistub ja bimbostub (vähese kõnevõimega olendid romaanis), kultuur käib alla

(vanadest pühatekstidest tänapäevaste reklaamtekstideni), jumal on inimese maha jätnud ja viibib naudisklevas letargias. Lutsifer lööb oma variserlikud reklaamiteesid „Timesi“ kaanele nagu uus Luther.

Kuni Kenderi väikesele žanriuuendusele otsitakse õiget nime, öelgem lihtsalt, et „Yuppiejumal“ on *cool* äratusraamat, moderniseeritud piiblitu-gemine. See vihjab, et tõusev eestlus võib olla ligidases kokkupuutes saata-naga, ja juhatab oma vahedate mõttekäikudega „algallika“ juurde. Autori jumalasuhe pakub mitmeid tõlgendusvõimalusi (nende õhutuseks on raamatu lõppu lisatud Heiti Talviku luuletus „Orjad“ I), siinkohal sai viidatud kõige nähtavamale sõnumile. Selle võtab kokku ka Kenderi hiljuti ilmnenud jutlus-tajahoiak: „Ma vaatasin seda rahvast ja see, mida ma nägin, ei meeldinud mulle.“ („Postimees“ 31. XII 1999.) Aga mida öelda järgmise romaani hulluks aetud rahva kohta?

Olev Remsu „Ungern-Sternberg — sõjajumal“ kujutab Eestist pärineva Vene kindralleitnandi sõjakäiku Mongooliasse aastail 1920—1921. Lugu on esitatud kindrali eestlasest tentsiku ja Aasia Esimese Ratsaarmee nuhi Artur Otsa päevikuna. Romaan paistab silma eksootilise aine poolest ja mäh-gib veel kord läbi XX sajandi tragöödia. Pööraste maailmapäästmise ideede all kannatavat Ungern-Sternbergi on Remsu võrrelnud Stalini ja Hitleriga. Fanaatiliselt jumaldatud juht — Jumalkurat — osutub kõikehävitatavaks jõuks.

Ometi võib karta, et Remsu „Titanic“ (ikkagi kahes köites ja 750 lehekülge) ei jõua sadamasse, kus teda ootab näiteks Karl Rumori „Krutsifiks“ (niisamuti eksootiline ja religioosel fanatismil mängiv massiromaan). Ja siin on just Artur Ots kõigi hädade algus ja ots. Õieti näib ta olevat Remsu „Haapsalu tragöödia“ päevikupidaja Erik Norrmani kloon. Kolkasaarelt pärit rannarootslase primitiivne teadvus on haaranud oma hõlma kogu „Sõja-jumala“ uskude, kultuuride ja hulluste paabeli. Ots/Norrman paneb järje-kindlalt kirja oma sõjakaaslaste repliike, kes pidevalt seletavad, mida nad teevad, nagu mingid militaarsed teletupsud. Kahe käe sõrmedel ülesloetavad stiilifiguurid korduvad lõputult, tekst on staatiline ja retsiteeriv. Pidades silmas autori pikaajalist viibimist Ungern-Sternbergi pahelise fluidumi kütkeis (on avaldanud selleteemalise näidendi, lühikese eluloo, kindlasti midagi veel), öelgem leplikult: vägeva ajaloolise aine ja sõnumi kohta on romaani kujut-suvõttet vaesevõitu. Ainult ühes asjas valitseb harmoonia: raske oli Ungern-Sternbergil, kerge pole ka Remsu lugejal.

Ervin Õunapuu on eesti kunstnovelli (Vilde, Vallak, Rumor jt.) parimate traditsioonide jätkaja. Tal on omapärane fantaasia ja tugev nägemuslik lause, mis visandab täisverelisi tüüpe ja olukordi. Küllap hakatakse tema taidurli-kumaid palu hoiustama traditsiooni kullafondis. „Eesti gootika“ lood kes-kenduvad kokkupuutele Autoriteediga, kelleks on jumalamees (vahel Jumal ise), ema, isa, kooliõpetaja, mõni isehakanud füürerike jne. („Vaikiv neiu“, „Koolmeister“, „Ühe küla mehed“ jt.) Nende tagant kumavad inimteadvuse stambid (ja nendel töötavad kirjanduslikud klišeed), mida Õunapuu novel-lide välkvalgus paljastab. Autoriteet on absurdne, vägivaldne ja ahistab kõiki, eriti lapsi, kellele kuulub autori poolehoid. Näiteks tunneb väike Priidu, et

„inimeste maailm oli talle arusaamatu ja võõras, kohutav ja solvav“ („Õitsvas rukkis“).

„Eesti gootika“ (eesti õudus) pealkirjana viitab ühtlasi kirikuarhitektuurile, kirik Autoriteedi kehastusena aga on Õunapuu õvade allikas. „Ma paneksin heameelega piibli põlema,“ hüüatab Õunapuu ühes intervjuus („Eesti Päevaleht“ 9. III 1999). Novellis „Golf“ süütab väike Eesav oma juuksed, et preester näeks pimedas sihitult golfipalli taguda. Sünnib pühalik vaatepilt: „Tema pea põles tasase leegiga. Kui puude otsast kukkus mõni veetlik tulle, oli kuulda praginat. Siis aga põles Eesav ühtlase leegiga rahulikult edasi.“ Eks ole — võitlev ateism Õunapuu novellides kannab kauneid vilju, on Vildega võrreldes täiesti uus tase.

Ervin Õunapuu romaan „Teie mälestuseks, kes iganes te olete ja kus asute“ on üsna piiripealne nähtus (seda on nimetatud ka „sürrealismiks“): „nihestatus“ on siin sellises staadiumis, et „lugu“, „tervik“ ja „sõnum“ muutuvad segaseks. Õunapuu on pannud meid samasugusesse olukorda, milles viibib peategelane, mäemeister Keller. Temagi otsib tagajärjetult seoseid ja püüab maailmast (või Õunapuu romaanist, mida ta osalt ise, aga mitte päris omal tahtel kirjutab) aru saada. Mõned asjad näivad siiski olevat selged. Tegevus toimub Sankt Gotthardi mäel, kus asuvad nii hullumaja kui ka spionaažikeskus. Tegelased vaevlevad arutute kinnisideede ja ülesannete küüsis, esitavad ahastavaid küsimusi (miks ma siin olen, kes mind sünnitas, jne.). Keegi (võimalik, et Jumal) mängib nendega või kirjutab neid. Sageli nad karjatavad, löövad pea vastu lauda või kukuvad pikali, nagu viibiksid mõne eksalteeritud sekti koosolekul. Romaani viimane sõna Maa osutab, et tegu on hõlmava metafooriga, globaalse gootikaga. Teost lõpetav kõrbes hukkunud lennuki pilt, mille tiibadel keegi (Maailmavaim?) sõnatult jalutab, on üks läinud aasta meeldejäävamaid lehekülgi. Autor vihjab, et tegelikult oleme kõik juba surnud, vähemalt ülekantud mõttes (vt. romaani pealkiri). Vana hea Õunapuu!

Sankt Gotthard seostub muide igale eurooplasele kuulsa Alpitunneliga, see omakorda samas mäestik asuva Simploni tunneliga, kust pärineb Tuglase novelli „Viimne tervitus“ käsikiri. Nendes euroopalikes katastroofinägemustes on midagi olemuslikult ühist, sellest hoolimata, et Tuglase teoses valitseb lõpujärgne rahu, Õunapuul aga sellele eelnev hüsteeria.

Õunapuu on lisanud romaanile Sankt Gotthardi väikese kaardi. Samasuguse topograafilise täpsusega kirjeldab Henn Mikelsaar romaani „Ristiratast“ mänguplatsi. Tegu on kujutlusliku Jooru valla kaardiga, mida ristikujuliselt läbivad jõgi ja automagistraal. Sellel laval toimub ökokatastroofi tundest kantud eestipärane maailmalõpudraama. Nauditava aiastilisusega kirjeldatud ürgsest looduskeskkonnast ja elulaadist sõidab hävitavalt üle autodeks maskeerunud tsivilisatsioon. Romaani kolmest tragikoomilisest maailmalõpuveidrikust vahendab üks (Aalon) lõpuõuduse esteetikat, teine (Singa) sümboliseerib avariasse sattunud inimkonna mälu katkemist ja pidurdamatut tungi-elu ning kolmas (Tehvan) esindab uusi religioosseid otsinguid. Et olen teosest „Loomingus“ pikemalt kirjutanud (1999, nr. 12), siis toonitaksin praegu vaid romaani nägemuslikku, Johannese Ilmutusraamatuga seonduvat

mõõdet. Kiriku alla rajatav kaubamaja kinnitab, et Jooru vallas toimuva kurbmängu taga on taeva- ja põrguvägede jõukatsumine.

„Ristiratast“ on täiuslikult viimistletud ja „semiootiliselt läbitöötatud“ sümbolormaan, mis mõjub nagu ratasrist „vana aja“ kääpal. Automagistraalil hukkunute teeäärset mälestuskivid oma lihtsameelsete luuleridadega leinavad hävinguteele asunud inimlapsi (ja võib-olla ka kadunud kirjandust). Nii et mõnes mõttes on ka Mikelsaare romaan kirjutatud „teie mälestuseks, kes te iganes olete“.

Andrus Kivirähki romaan „Liblikas“ on hoopis helgem, aga niisamuti täiuslik stiili-instrument, timmis kannel, mille peal võib kauneid kõlasid helistada. Romaan pajatab surnud näitleja August Michelsoni suu läbi Esimese maailmasõja aegse „Estonia“ suurkujudest (Pinna, Altermann, Jungholz, Vilmer jt.) ja äratav unustusest n.-ö. „Estonia“ hinge, Erika Tetzky. „Liblikast“ vaatab meile vastu mõnevõrra uus Kivirähk. Ivanoravlikult groteskne ajaloo mütológiseerimine on saanud romaanis tugeva lüürilis-metafüüsilise rõhuasetuse. Kivirähki „Estonia“ on loova ja vaba vaimu Olümpos, jumalate ja igavese elu vald, mida piirab põrgukoer (surm). Romaan on üles ehitatud binaarsetele opositsioonidele (vaim—keha, tempel—turg, liblikas—hall koer, igavik—kaduvik jne.), selles on kaotatud paradiisi nostalgiat, ärkamisaeget romantikat ja „Siuru“ aegu meenutatavat kompromissitut kunstijüngerlust. Erinevaid stiililaade segades (jämekoomilisest sentimentalseni) on autor saavutanud harukordselt tervikliku, „õhulise“ tulemuse. Kivirähki suhe ainega on nii paroodiline kui ka ihalev, jant seguneb kurbmänguga, jumalavallatud ülesastumised piiblliallusioonidega (näiteks vihje „maailma loomisele“ uue „Estonia“ avamisõhtul). Aga kõige tähtsam on ikkagi „Estonia“ mütológiseerimine. Näiteks ühenduses Eesti iseseisvuse väljakuulutamisega ütleb teatrijumalate hulka pühitsetud Michelson: „Meie kuningriik ei olnud ju siit ilmast.“ Niisiis on võimalik, et „Liblikas“ kujutab „Estoniat“ kui Eesti Vabariigi taevast. Mõistagi on see ainult üks Kivirähki müüdimängu tõlgen-dusi.

Püsime edasi müüdi rüpes, aga paneme kandle käest ja võtame ette luuleantoloogia. Lehte Hainsalu „Kukelokuti“ on silmapaistva ladususega kirjutatud romaan Tartu filoloogiaüliõpilasest Retist, keda on jõhkralt vägistatud. Reti üritab sellest vabaneda, ennast puhastada või lunastada ja läheb lõpuks surma — Emajõkke, emaüska tagasi, nagu vihjatakse. Romaanil ilmumisel arutati, kas Reti ikka on 90-ndate tudengineiu või on tunda hoopis 60-ndate hõngu. Mulle ei paista see küsimus eriti oluline. Ühelt poolt on „Kukelokuti“ tõesti olustikuline romaan, mis protesteerib lajutava kuritegevuse vastu (tegevusaastana on mainitud 1998, tuuakse näiteid üldtuntud kuriteojuhtumitest). Tähtsam on teine plaan. Reti maniakaal-depressiivses teadvuses kajavad vahetpidamata eesti luule tsitaadid ja Wiedemanni sõnad ning nende sekka vägistaja ropendused. Tegelikult ongi romaanil peategelaseks Retit vägistanud SEE, aga niisamuti Eesti Luuletajad, kes saavad ja kommenteerivad tudengineiu kõiki samme. Luuletajad on kaitsevaimud, maanid, kelle peajumalaks on Keeleisa Wiedemann. Romaan kirjeldab hea ja kurja võitlust, mis toimub SELLE ja Wiedemanni Panteoni vahel Reti teadvuses, n.-ö. filoloogilise ajus.

Tõsi küll, luuletajad ei suuda Retit lõpuni kaitsta, võib-olla isegi tõukavad teda hukatuse poole. Reti peab tegema suitsiidikonverentsil ettekande uppumismotiividest eesti luules, mis ennustab lõpplahendust. Nii et romaan pakub luulefilosoofilise järelduse: luule on ettevalmistus surmaks. Ta võib ehk päästa hinge, aga mitte keha, mis asub SELLE haardes. Aga Hainsalu tekst meelitab siit veelgi edasi minema. Reti puhul pole ju tegu tavalise uppumise, vaid lunastusliku ohvrisurmaga. Kas Hainsalu ohverdab ainuüksi luule-ridadest kubiseva filoloogineiu või toimub midagi hoopis maagilisemat: ohverdatakse Eesti Luule, et lunastada allakäivat, „kehalikku“ tõugu?

See on siiski väga radikaalne järeldus. Selle võime ka tegemata jätta. Ütleme lihtsamalt: „Kukelokuti“ on kujutlust liigutav romaan Tartust, luulest ja lunastusest.

Hainsalu teine möödunud aastal ilmunud romaan nii huvitav ei ole. „Viis minutit pärast vihma“, järg vanadekodu-romaanile „Viis minutit enne vihma“ (1997), on piiblikestiga läbipõimitud unenäoline kirjutus 93-aastase tädi Juuli neljakümnest surmajärgsest päevast. Kehast eraldunud hing vaatab tagasi Juuli (ja ühtlasi Eesti) vintsutusterohkele minevikule. Piibelliku eufooriaga üleküllastatud teksti kannab leppimise ja andestamise paatos. Et vapper Julia Ivanovna on kannatanud elu Venemaal, siis sugeneb koos tema paradiisiminekuuga veel mingi taevaliku Tartu rahu motiiv. „Viis minutit pärast vihma“ on Ülo Mattheuse budismivaimulise „Läheb ega peatu“ väike luterlik variant, seega sügavalt ebaesoteeriline teos.

Vahepeal võtkem kõneks kaks maagiaga seotud raamatut. Mart Kivastiku „Varblane“ on realistlike tüüpide ning žanripiltide looja katse sümbolromaanis vallas. Kivastik belletriseerib Luuletaja Üksildust. Prügimäele tööle asunud sõnaahtra luuletaja Varblase ümber koguneb iseäralike tüüpide seltskond (ropendav, tulnukatega seotud töödejuhataja, Teise maailmasõja aegsed kisklevad koolnud, süütu tütarlaps jt.), on kummalisi sündmusi, mängus on maagiline sõrmus, võti ja pilt, aga kõik kokku mõjub üsna kunstlikult ega kutsu tähendusi mõistatama. „Varblast“ on võrreldud multifilmi stsenaariumiga, mis on üks võimalus suhtuda teosesse konstruktiivselt. On viidatud ka romaani-Varblase (kelle luukere vaatab vastu kaanelt) ja lihast ning luust Hannes Varblase välisele sarnasusele. Kivastiku raamatut võibki käsitleda kinkeesemena luuletaja 50. sünnipäevaks (ka romaanis on Varblase sünnipäev kesksel kohal), milles on ehk kõrvalseisjale hoomamatuid sõnumeid.

Mõneti maagiline „esemelisus“ iseloomustab ka Herta Laipaiga romaani „Ood litrilisele õhtukleidile“. Hummuli mõisapreili Lotte ja talupoja Matu romantiline armastusromaan areneb XIX sajandi lõpul ja kirjeldab suuremas osas Lotte koduõpetajapõlve Peterburi kõrgseltskonnas. Lotte on Päikesenaine *non plus ultra*: ta vaated on euroopalikult vabameelsed, armastus truu, hing avatud ilule. Oma Nataša Rostova esimesel ballil on ta „hõbedane haldjas“, aga kui on vaja kaitsta oma au riivatu abielumehe ees, siis viikinginaine (ja üldiselt veel nõid). Matu kuju vahendab eesti ülikonna ideoloogiat: ta on rahvavalgustajate suguvõsast, loeb Thomas More'i, ehitab maja ja kuulub n.-ö. isamaa eestseisusesse. Mõisniku vastupanust hoolimata ühinevad

noorte hinged hiitamikus; järgneb Matu surmaga lõppev kiire ja lühike kurbmäng kümme aastat hiljem.

Stiilivõtete ja süžeestampide poolest kuulub Laipaiga romaan minevikulisse tekstimaailma. Läänud aasta kirjanduspildis mõjub ta nagu suhkrustatud, ehkki suurejooneline kummitus. Et teos on pühendatud autori „rohkem kui kolmesaja viiekümne aasta vanusele suguvõsale“, siis võib „Oodis“ näha esivanemate vaimudele määratud maagilist eset. (Vannet ja järjepidevust kehastavatel esemetel — noal, sõrmusel ja sõlөл — on romaanis mängida oluline roll.)

Andrus Kivirähkilt ilmus lisaks romaanile ka novellikogu „Pagari piparkook“. Mihkel Nummert on täheldanud („Looming“ 1999, nr. 4), et Kivirähki humoorikad palad pakuvad hulgaliselt tõlgendusvariante (seiklusjutud, müüdiaroodiad, moraalijutlused, metafoorid, arengunovellid jne.), tegu võib olla tõeliselt postmodernistliku loominguga. Tõepoolest. Avaloos tegutseb näiteks kummaline pagar. Kes ta niisugune on? Võimalusi on tohutul! hüüatab autor. Aga lõpuks tundub, et kõik need võimalused taanduvad ühele nimetajale ja see on — ime. Kivirähk kirjutab imejutte. Need algavad tihti tavaliselt, kohe tuleb mängu hüperbool, grotesk, „reaalsus“ venitatakse välja, kuni ta muutub muinasjutuliselt, müütiliselt, absurdelt imelikuks. Umbes sama toimub siis, kui häädame novellikogu pealkirja: algul see õnnestub, siis läheb keel sõlme, kostab imelikke sõnu, häälitsemise lõpp kisub jumal teab kuhu. „Pagari piparkook“ võtab kokku Kivirähki esteetilise programmi.

Olgu lisatud, et jumala(te)ga on Kivirähki tegelastel enamasti inimlik vahetõrge nagu antiiksetel paganatel. Ka Taara tares, Kreutzwaldi ja Jaigi tuhades, ollakse tema tegevusega ilmselt rahul.

Selle struktuuriosa lõpetuseks mainitagu kahte teost, millel on üks ühine tunnus: mõlemas käsitletakse küsimuste ja vastuste vormis sügavalt metafüüsilisi teemasid.

Veiko Beliali/Marek Simpsoni romaanis „Existerion“ seletab Unisversumi Mõistus üksteise otsa kuhjuvate ulmelugude kaudu kellelegi Olemise Mõtet. Raamatus on palju kosmilist hüsteeriat ja banaalsevõitu filosoferimist. Pean tunnistama, et mul oli raske näha ultratuglaslike fantaasiapiltide ja neid saatvate sügavmõtteliste kommentaaride seost. Asja tuleks uurida sedalaadi kunstmuinasjuttude sihtgrupi liikmete käest.

Jaan Kaplinski romaan „Silm“ („Looming“ 1999, nr. 1—3) on üleni pühendatud jumalaküsimusele. Muu hulgas püütakse leida seletust maailmale, „kus kõik söövad kõiki ja mida tema looja millegipärast ometi heaks nimetab“. Tegemist on loodusteadlase ja metafüüsiku põlise vastuoluga, mis Kaplinski käsituses lähtub maailma loojast enesest. Romaani teises, muinasjutulises ja „hiinamüstilises“ pooles, mis on omaette tervik, projitseeritakse see paradoks n.-õ. lõpmatusse. Vestlused paljuneva ja vastuse eest äralibiseva jumalaga viivad tegelase mingi uue, hämara tunnetuse lävele. „Silma“ mõt-teharjutused sarnastavad Kaplinski võluva esseeromaani Jostein Gaardneri „Sophie maailmaga“ (kuigi noorsookirjanduse pitsere mõjub meil vist alaväärivalt).

Vaatlesime põgusalt mütologiseerivat kirjanduslikku stiihiat, kus muu hulgas leidub silmapaistvalt palju piibliallusioone. Kultuuris ja kirjanduses, kus igaüks teab, et Piibli lugemine tegi Vargamäe Andrese kurjaks, on see mõneti uudne nähtus. Vahekorrad Jumalaga on väga erinevad, alates Öunapuu protestist ja lõpetades Hainsalu hardusega. Ka Jumal võtab väga erinevaid poeetilisi vorme: kord on ta Paul Pinna või Jaffa, kord Ungern-Sternberg või Wiedemann, kord lihtsalt kuri pereisa. Siin on raske midagi üldistada. Igatahes on peaaegu kõik vaadeldud tekstid infiltreeritud piibellik/metafüüsilise ollusega. Nendes avaneb dualistlik ilmapilt, hea ja kurja võitluse areen, mitmesugused katastroofi- ja lõpunägemused, aga ka paradiisivisioonid.

Jah, maarahva jutukirjandus on muutunud sakraalsemaks. Vahel ei teagi, kes seda kirjutab. Näiteks Öunapuu romaanis piitsutab kirjutaja kätt mingi kategooriline kõrgem jõud, Remsu romaan-päevikusse aga ilmuvad jumalikud sõnumid Artur Otsa kuuletava käe vahendusel.

Ja veel — Koidukuulutaja ise avaldas möödunud aastal raamatu „Kahe tulega rahvas“, mis sisaldab Eesti minevikku, olevikku ja tulevikku käsitleva täieliku piiblisitaatide kogu. Kasulik abivahend selle kirjandussuuna edendajatele.

Loomulikult on palju avastamata võimalusi. Näiteks serveerib Jüri Ehlvest oma novellikogu „Elumask“ etnofuturismi varjatud piiblina. Autori sõnul selguvat novellist „Põuahing“, et „kõigepealt tunnistab etnofuturism õigeks õpetuse predikaadi lõputust peegeldusest iseendas“ („Sirp“ 28. V 1999). Tundub, et selle postulaadi rütm ja meloodia seostuvad Kaplinski „Silma“ lõpmatusse paljuneva jumalapildiga. Ühesõnaga, võime aimata teisigi varjatusi. Kindel on, et kirjandus rühub Kenderi kirjeldatud allakäigutrepist üles — vanade ja pühade tekstide suunas. See on kahtlemata üks võimalus, see on ülestõus, aga mõistagi ei ole see —

III. REVOLUTSIOON

Selle pealkirja alla sobib rivistada uuemad nimed, keda ikka silmitsetakse muutuste vaatenurgast. Tõsi küll: revolutsiooni noores kirjanduses ei ole, nagu nendib vastne romaanikirjanik Hiram („Arkaadia“ 29. I 2000). Mis siis ikka, ka Tammsaare suhtus revolutsiooni ja selle viljadesse skeptiliselt. Küll aga üritas ta revolutsiooniliselt uuendada algupärast õuduskirjandust.

Matt Barkeri õuduskogumiku „Sarah' jalad“ lood mängivad ingliskeelses keskkonnas. See on igati põhjendatud: nii palju õudust ei kannataks Eesti väike maalapp välja, ilma et see hakkaks mõjuma koomiliselt. Kõik ju teavad, et meil niisuguseid asju ei juhtu. Muidu aga võib Barkerile rahuliku südamega üle anda AS „Stephen King Eesti“ juhtimise. Kusjuures tundub, et King õilistab oma teoseid rahvaliku freudismi ja lapsepõlvkompleksidega, Barker aga toodab „puhast“ õudust. Ta haarab jutul sarvist ja arendab seda peadpööritava tempoga. Valitseb morbiidne, nägemuslik *dirty*-õudus (äralõigatud jäsemed, maharaiutud pead, nülitud elukad, elavalt mädanevad kehad), leidub fantastikat (tappev plasma, elav saar), mütoloogilisi sugemeid, vaime,

arhetüüpsset õudusloomet (hiigelämblikud!), hullumeelsust jne. („Fantaasia läks alati liiale, kui sündis hea jutt.“) Barkeri *horror* töötab tõsiasjal, et lugeja kipub ikka mõne tegelasega samastuma. Barkeri juttudes aga hüppab see tegelane üllatuste karussellile. Sündmused väljuvad kontrolli alt, ta ei saa enam aru, kes on tõeliselt hull, kes elus, kes surnud, mis sünnib unes, mis ilmsi, kas tavapäraselt ilmsi-reaalsust üldse eksisteeribki. Tundub, et Barkeri tegelastele järgnedes võib õudusteenuse tarbija kergesti sattuda nauditavasse lõksu.

Barkeri sabas sobiks mainida Urmas Vadi väikest novellikogu „Suur sekund“, mida autor on nimetanud painajate väljaajamiseks ja tabavalt kommenteerinud: „Lugude jooksmiseks on vaja tempot, on vaja rütmi. [...] Jalg peab tatumata, kui kirjutad.“ („Arter“ 15. I 2000.) Ja seda on ka tunda. Vadi verbaliseerib oma tegelaste kehalist rahutust ja vaimset treemorit. Vahel on rahutuse sõnalis-rütmiline ekvivalent täpne ja lõpetatud („Leib“, „Suur sekund“), enamasti on siiski tegu segasema tõmblemisega. Muusikalise proosa taotlus on muidu väga nooreestilik. Tuglas ütles kohe, et Vadi tööd väljendavad ajavaimu *tomber dans l'enfance*'i ja amokilist elurütmi.

Lembit Uustulndi spiooniromaan „Kiikhobune Antverpenist“ on pooletuhandleheküljeline uhke rahvuslik telliskivi, mille sisututvustuseks pole siinkohal mahti. Õelgem vaid niipalju, et Uustulnd lavastab N. Liidu (tegevus on aastal 1983) ja USA luuretalituste duelli fiktiivses Aafrika riigis, sekka lööb ka kohalik salateenistus. Kaks superagenti, venelane Leonid Tamov ja ameeriklane Thomas Thamerick osutuvad Saaremaalt pärit sugulasteks Leo ja Toomas Tammeks. Nii et rahvusvaheline spioonilugu omandab ajapikku täiesti isamaalise värvingu (see lõpebki Molotovi-Ribbentropi pakti paljastamisega Moskvas 1989. aastal). „Kiikhobusel“ on keeruline ja põnev süžee, mille käigus autor ilmutab suurt asjatundmist konspiratsiooni, võitluskunstide, rahvusvaheliste salasuhte jm. alal. Lisaks keeb romaanis eesti kirjanduses harvanähtav *action*-inspiratsioon, ajades üle ääre. Ma ei ole küll spetsialist, aga mulle tundub, et Uustulndi romaanis käsutatakse asjaosalisi natuke liiga tihti selja tagant käsi üles tõstma, et samal ajal võiks toimuda tõsiseltvõetav luuretegevus. Aga muidu — „Kiikhobuse“ parematel lehekülgedel ei ole Fredrick Forsythy meenutamine sugugi liiast.

Hirami „Mõru maik“ on noore autori hästi kirjutatud debüütromaan. Kahekümne ühe aastane Alex jutustab oma allakäiguspiraalist noorte muusikute ja boheemlashingede eskapistlikus ringis, nn. subkultuuris. (Ta on ansambli Z juhi Carli tüdruksõber ning tal on ühtlasi armupinev vahekord Carli luuletajast venna Caliga. Nende juurde tuleme veel tagasi.) Aga ennekõike käib jutt keha ja vaimu vaevadest.

Alexi „keha“ on pidevalt esiplaanil: kiusab, nõuab narkootilisi mõnuaineid, „mürki“, valutab, oksendab, tõmbub krampi, peab lesbilisi suhteid; teda riietatakse (erinevatesse rollidesse), värvitakse, lakitakse, joodetakse värskendava mahlaga, viiakse tihti duši alla, treenitakse — ja kõik algab otsast peale. Alexi allakäiku kirjeldatakse lausa kliinilise täpsusega (ja romaanis on ligi 400 lehekülge). Alex on andekas, aga pidetu, esindab „mõtestatud eksistentsi haprust“. Keha valitseb ja piirab vaimu, mida haarab

hirm hullumeelsuse ees. Järgneb vaimu heitlus hullumeelsusega, mille järgmine aste oleks ilmselt surm.

Siin toob Hiram mängu Lääne kirjanduse ühe tuntuima arhetüübi — Ophelia. Kogu pikk lugu tiheneb järsku ühte väga intensiivsesse episoodi (lk. 277—300), kus Alex etendab „Hamleti“ lavastuses Opheliat. Selle käigus hakkab märatsema „keha“ ja vaimu haarab tõeline hullumishirm: Alex oksendab vaheajal verd, kaotab teadvuse, võtab tablette, aga mängib siiski lõpuni, s. t. Ophelia surmani. Minakartlik, identiteetide vahetamisest unistav Alex mängib lõpuks iseennast, ta on Ophelia saatuse vang. Veel enamgi. Ophelia on „süütuse“ sümbol, ja kuigi Alex jagab tema saatust, ei pääse ta oma „riivatusest“, nii et tragöödia muutub kahekordseks. (Ei maksa unustada, et ka „Hamletis“ on võtmeponentsioonil hullus, saatustlik teatrimäng ja „mürk“, nii nagu Hirami teoses.)

See on „Mõru maigu“ tegelik lugu, mis esitatakse heas, väljapeetud stiilis. Ja muide — ehkki romaan keskendub „keha“ elu kirjeldamisele, ei leidu seal „roppe“ sõnu. Hiram mõjub aristokraatlikult, kui pidada silmas hiljutist tabude kukutamise proletaarset revolutsiooni.

Mõned on kahtlustanud, et „Mõru maik“ pole algupärane, vaid mingi kahtlane angloameerika produkt. On vihjatud võimalikele eeskujudele. Aga Hiram pole ju eesti kirjanduses sugugi nii võõras: ta esiemad on 20-ndate aastate „andekad parasiidid“, ta vanem õde on Elin Toona romaani „Puuingel“ (1964) peategelane. (Alexit kutsutakse jääkuningannaks.) Tegu on tüpoloogiliselt samasuguse romaaniga kui „Mõru maik“, ainult tegevuspaik on täpsustatud Londoniks.

Hirami jutustuse „kehaline“ konkreetsus ja aja ning ruumi määratlematus sünnitavad pinget — tekib tahtmine konkretiseerida ka aeg ja ruum. Ja siis võib juhtuda igasuguseid asju, sest „Mõru maik“ töötab kahtlemata „rahvusvahelistel“ stsenaariumidel. Ansamblist Z saab näiteks „Rolling Stones“ (oleme 60-ndate Londonis), Carlist solist Mick Jagger, Calist kitarrimängija Brian Jones (kes hukkus samuti salapäraselt narkootikumide liigtarvitamise tõttu), Alexist aga Jaggeri tüdruksõber, nooruke laulja Marianne Faithfull, kes jõudis — enne kui narkootikumid ta reanimatsiooni-osakonda viisid, millega lõpeb ka Hirami romaan — saada tuntuks Ophelia kehastajana Shakespeare'i tragöödias. Jah, ka niisugune võib olla algupärane kirjandus — Puuingel ja Jääkuninganna Londonis...

Aga nüüd — tagasi koju.

IV. VABARIIK

Ajateljel vaadelduna on Vabariik enamasti okupeeritud Vabariik, millel on kaks erikuju: Eesti NSV ja pagulas-Eesti.

Tasub meenutada sedagi, et Tammsaare on Vabariigi sügavama sisuna näinud inimese heitlust oma isikliku elu ja hüvedega, mis iseloomustab ka järgnevalt käsitletavaid teoseid.

Ustav Mikelsaare „Sind ei iial“ on tsaaririigi languse ja Vabariigi sünniaega

käsitleva triloogia („Kallis Mari“, „Kannata“) viimane osa. Arstiteaduse tudeng Jaagup Vokk töötab velskrina Vabadussõja-aegses Võrus. Kesksed märksõnad on Tartu Ülikool (avamine 1. detsembril 1919), sõjasünnimused, Poska ja Tartu rahuläbirääkimised. Mikelsaare tekst jättis juba varem mulje, nagu oleks tegu autentsete ajalooallikate (päevikud, kirjavahetus, leheartiklid vms.) romaanipärastatud töölusega. Nüüdse köite lõpus ongi napp viide prof. Herbert Normanni fondile Tartu Ülikooli raamatukogus. Jaagup Voki rahvusliku õhina kirjeldamisel (mida toetavad teksti põimitud M. Veske, J. Lõo jt. luuleread, Tamula-müstika ja ülikooli-romantika) on Mikelsaar ilmselt allikatruu. Naiivses romaanis on ajaloolist ehtsust.

Küllap ütleb „Sind ei iial“ midagi ka arstinduse ajaloo huvilistele. See vaatenurk tuleb esile näiteks Vabadussõja-aegsete haiguste või kirurgiaprofessor Konstantin Koniku töö kirjeldamises: „Mingi iseteadvuse, eneseuhkuse, suursugususega opereerib [---]. Tõesti, kõige õigem mees Eesti iseseisvust välja kuulutama!“ Niisugune on siis sajandilõpu „Nimed marmortahvilil“.

Juhan Paju „Vanaema mõis“ lööb lahti Vabariigi saatusaastate teemakataloogi. Siin on kõike: küüditamist, Siberit, eestlasi kahel pool rinnet, metsavendlust, põgenemist üle mere jm. Peategelasega juhtub peaaegu kõik, mis võib eesti mehega nendes oludes juhtuda. Seejuures on tal kirglikke naissuhteid ja hulk järeltulijaid. Ladusalt üles ehitatud romaani suurim panus on Mati, „pillimehe ja natsionalisti“, ja lisaks veel külatänava Vilja-Isa kuju. „Vanaema mõis“ markeeribki ajaloo hammasrataste vahele jäänud rahva elutahet.

Maimu Bergi romaan „Ära“ jutustab elust Eesti NSV-s 1960.—1970. aastail. Enn õpib Tallinnas ja Leningradis kunstnikuks, Tamara aga Tartus eesti filoloogiks. Enn on Eesti ohvitseri patriootlik poeg (Vabariik), Tamara aga tatarlase ja eestlase tõmmupoolne järeltulija (eesti iditeet ida ja lääne vahel). Toimub Eesti tragöödia: noored ei suuda taluda nõukogude elu, Tamara jõuab fiktiivse abielu kaudu Läände. Kui Enn talle samal viisil järele pääseb, on läbielamised neid muutnud ja kooselu pole enam võimalik. Õhus ripub hulk raskeid küsimusi vabadusest, reetmisest ja truudusest.

Ennekõike on „Ära“ nõukogude aja tekstualiseerimine. Võtkem iseloomulik näide: „Haisude maailmast ei pääsenud, terve maa oli täidetud inimese, ta toitude, mustuse, väljaheidete, ta rumaluse haisuga. Maailm oli tegelikult samasugune hallikaspruun lurr nagu piimasaali hommikune kohv, sama haisev nagu ühika peldik või hapukapsas.“ Tamara on erakordselt lõhnatundlik ja nii vahendub nõukogude aeg eeskätt oma lehkade (ja nende tekitajate) kaudu. Lugesid on vahel tunne, nagu asuksid ninapidi prügikastis. Mõistagi on siin tegemist Ajaloo Prügikastiga. Ja sinna pole heidetud ükski toidujätmed, vaid ka inimeste elu, nende unistused ja minevik, koguni „vana kaltsudes Tartu Vaim“. Kõigele on jäänud hais külge. Selles prügikastis paljunevad viha, argus, hirm ja keskpärasus. Enne välismaale minekut oksendab komso-molilaulu rööki Tamara selle solgipange sisu endast sümboliseerivalt välja. Aga kas see aitab? Romaani moraal on ju selles, et nõukogudeaegseid lapsikuid inimesi alles ootab ees eneseleidmise raske teekond. Tuleb tunnistada, et Bergist on saanud tähelepanuväärne „nõukogude inimese“ jäädvustaja.

Nende tarvis, kellele minu prügikasti-võrdlus ei meeldi, on Berg külvanud oma teosesse ohtralt modernistlikku kujundlikkust. Valikuvõimalusi on palju. Näiteks ilmub aeg-ajalt pankranniku äärde tontlik laev, mille nime lugeja õudusest võpatab. See on hukkunud „Estonia“, surnute laev, mis kummitab unedes nagu ajavoogudesse vajunud okupeeritud Vabariik. Teksti pikitud teatriepisoodid peaksid looma veel ühe kujundliku vaste, aga mõjuvad pigem liigsena; ülemäärast ja läbisegi kuhjuvat melodramaatilist ollust on romaanis veelgi, nii et võib-olla on natuke tegu isegi prügikasti-poeetikaga (vabandust).

Igatahes on selge, et Berg ei kirjelda pilveveerele kristalliseerunud „Estoniat“ nagu Kivirähk, vaid hoopis hiljaaegu põhjaläinud vrakki. Juhul kui Kivirähk kujutab Vabariigi taevast, siis kujutab Berg selle põrgut. (Paul-Eerik Rummo: „See o l i põrgu.“ „Looming“ 1998, nr. 12.) Berg on üritanud luua okupeeritud Vabariigi poeetilist üldistust, korraldada kadunukesele hüvastijätt. Sellisena täidab „Ära“ kirjanduspildis ühe tühjana tunduva koha.

Paguluse angstidest jutustab Helga Nõu romaan „Hundi silmas“. Kohe alguses vihjab autor, et tegu on Kitzbergi „Libahundi“ kaasajastatud variandiga. Tõepoolest, nii nagu Tammaru konservatiivid ajasid vabadust armastava Tiina metsa (võib-olla hundiks), nii metsistub ka Helga Nõu romaani Tiina pagulasühiskonna imperatiivse Eesti Vaimu kütkes. Isa sunnib abielluma eestlasega, Tiina aga armub rootslasesse, kes osutub petiseks, järgneb abort ja neliteist aastat abielu ilmetu Mats Sooäärega. Tegelikult kirjeldatakse Tiina hundistumist: ta kaotab identiteedi, vaevleb oma naisekeha vangistuses, aga tema silmad hiilgavad juba pimeduses nagu metsloomal. Ühel päeval tapab hunt metsas pettur-rootslase. Meeltesegaduses varastab Tiina vigase tüdruku, kes meenutab tema kaotatud loodet (tüdruku nimi ongi Ulrika Loode) ja põgeneb vabanenud Eestisse. Kuid sealgi vilksab vabadus üksnes hundi silmas.

Helga Nõu on 1960. aastate romaaniuudaja. Nagu Mati Unt viitab, on ka Nõu uus romaan modernistlike võtete antoloogia („Areen“ 11. III 1999), mille seostepunutise lahtiharutamine oleks seminarittekande teema. (Näiteks lapsevargust ennustab hundistuva Tiina lihavargus kaubamajas jne.) Ometi jäävad virtuooslikud vormimängud ja erinevate häälte sissetoomine suhteliselt formaalseks. Teos on allutatud ühele halastamatult ekspressiivsele häälele, mis kirjeldab pagulust kui libareaalsust ja viljatut feminiinsust kui selle reaalsuse peegeldust.

See helganõulik hääle võib olla seotud autori kalduvusega vaadelda inimkooslusi etoloogi pilguga. Tiina on sõpradeta üksik hunt, kelle kari on ära aetud loomulikelt jahimaadelt. Romaanis „Inimvaresed“ (1993) sümboliseerib inimühiskonda nõrgemat kaaslast nokkiv vareseparv. Aga kuidas olid lood romaanis „Tiiger, tiiger“ (1969)? Pole ime, kui selline vaatenuk toodab küll ekspressiivseid, aga mõneti monomaanilisi romaanikangelasi.

Ühe ajajärgu üldistustaotluse poolest on „Hundi silmas“ sümmeetriline Bergi „Äraga“. Neid ühendavad mitmed traagilised sümboolid (ka nõukogude Tamara on teinud aborti), hirmu ja vihkamise aistingud, Valge Laeva, „Estonia“ kujund, rääkimata põgenemismotiivist, millega kaasneb kättesaamatu vabaduse tunnetus.

Maimu-Helga Nõubergi ühendteosele sekundeerib tagasihoidlikult välis-

eestlase Kaarel Kallaku romaan „Poissmees“. Isa käsul endale küll Rootsist, küll Kanadast eesti naist otsiv Uno leiab lõpuks okupeeritud kodumaalt Inturisti-Pille, kes tahab fiktiivse abieluga Rootsi pääseda. Uno asutabki temaga perekonna, kuni ühel päeval on Pille kodumaale tagasi põgenenud. Paljastatud Nõukogude agendina, nagu selgub. „Poissmees“ on lobe lugemine, mis skitseerib pealiskaudselt lähimineviku eestlase alamtüüpe (kodu-, rootsi- ja ameerikaestlane) ning nende veidravõitu suhteid.

Aarne Biini romaani „Mil. Mees, keda hüüti Tummaks“ raamistab vana mehe nostalgiline külaskäik noorusmaale, kus vallanduvate mälestuste keskmes on armastuslugu juhmi parteilase kauni tütreaga. Teos belletriseerib okupeeritud Vabariiki talupoja ja mõisapreili keelatud armastuse arhetüübi varal. „Hele [---] ehmus ära, kui luksuslikust üksikelanust (maiustusetööstur Veebergile kuulunud ja riigistatud) esmakordselt talumajja astus.“ Kõrgem seltskond ei võta küüditatud vanematega ja vastalise meelsusega poissi omaks. Armastatu kalk vend ning imal parteikarjeristist kavaler Thoor-Oolof Lott (!) annavad talupojale rängalt peksa. Abort, vägivalda ja viljatuse sümbol Bergi ja Nõu romaanis, paneb siingi traagikale punkti. Raamjutustuse lõpus hukkub ka mäletaja, nii et Biini romaan on mitmekordne hüvastijätt nõukogude ajaga. Kurba ja õpetlikku lugu on ohtralt vääristatud ajaloomeenutustega (alates Kunda kultuurist) ja igavikusümbolitega.

Järgmised neli romaani toovad meid kaasajale lähemale. Villem Grossi romaan „Lasnamäelt alla“ on möödunud aastal ainuke ulatuslikum, kuigi igas mõttes üsna kahvatu katse kujutada vabanenud Eesti olusid, omanike ja ettevõtjate kihi tekkimist. Noor, tervete eluviisidega, Soomes kapitali kogunud Venno laskub Lasnamäelt (nõukogude elu sümbol) all-linna uut elu rajama. Asutatakse omanimeline firma Vennovõrk (ilmselt vene värgi asemele), naisukese hellitusnimeks saab Koidupuna, kompanjoniks keegi Arno Tali. Hoolimata rahvusromantilisest algtõukest tekib üleminekuihiskonna rübelustes ühel kriisihetkel siiski ahastus: ettevõtja tahaks kolida Ameerikasse! Nii et positiivset elulähedusromaan ei sünni. Mõneti resigneerunult üritab raamat lähetada kodutruuduse ja töö-eetose sõnumit.

Ain ja Ilmar Särje romaan „Tagasitulek Ojamäele“ on seevastu harv nähtavalt optimistlik üllitis. Noor ajaloolane jätab Tartu ja asub, Piibel ühes ja Jack Londoni teosed teises käes, taastama vanemate talu, kus hõljuvad ringi esi-isa vaim Kõulemb, Udumäe kuninga kasutütär ja lahke kolhoosiesimees. Rünnuhoogu häirib ainult pidevalt jalgu jääv nüüdiskirjandus, selle „farinellilaul“ ja allakäinud tegelased, samuti pahad toimetajad ja kriitikud. Tegu on ilmselt okupatsiooniunest ärkaja romantilis-literatuurse teadvuse toodanguga. Seevastu Ain Särje novellikogu „Pärlipüüdja“ koondab tõsi-meelselt metoodilisi jutte, mis paljastavad ebaetilist sporditegemist (dopingud jne.). Raamatus on ka Hemingway „Vanamehe ja mere“ parafras „Vanamees ja taevas“.

Tiina Tammanni romaan „Ärkamine“ räägib Eesti naispoliitikust, kes saab ootamatult peaministriks. Leida on Päikeseminister, kes üritab Eestis juurutada Inglismaalt kogutud tarkust. Ta tahab Lõuna-Aafrika eeskujul luua tõe- ja leppimuskomiteed ja kehtestada ideaalset valitsemissüsteemi.

Paraku lahvatab hoopis lindiskandaal, mis kordab 1996. aastal toimunud Savisaare lindiskandaali. Nüüd tahetakse süüdlaseks teha Leidat, kes peab oma viimase õpetliku kõne ja lahkub pahatahtlikult kodumaalt Londonisse sirge seljaga. Kuna Tammanni kangelanna lunastab sümboolselt ka Savisaare patud, siis tuleks romaani eriti soovitada Keskerakonna naisperele.

Vello Lattiku käsitluses on Vabariik kole koht. Romaanis „Muhumaa kuumad naised“ võrreldakse seda vangilaagriga, kaubikapitalismiga ja orduriigiga, kus möllavad maffia ja kergemeelsed naised. Nõukogude ajal piiriületamise eest Siberisse saadetud Martin asub Muhumaal pidama Timuka talu. Idee kohaselt peaks ta esinema viikingina, kes paneb jõuga aluse uuele elule — vähemalt loodab seda tema naine. Aga Martinis lööb välja talupoeg, ta loeb „Mahtra sõda“, kiristab koos Vildega hambaid ning kirub maapõhja Pädaste julma mõisahärrat, selle asemel, et viikingi kombel sõjakirvest keerutada. Romaan peaks vist olema „erootiline“, aga on hoopis karmilt labane, niisugune kirvetöö, mis ei vääri skaldide tähelepanu.

Selle struktuuriosa lõpule tuge andma oleme jätnud Toomas Vindi romaani „Nädalalõpul. Mängides“. Ühe maja elanikud sõidavad nädalalõpul üksikule saarele. Nagu mõnes Põhjamaade rollimängus vahetavad nad seal oma nimed, igaüks asub kehastama kedagi teist. Minajutustaja — vindilikult tundlik ja erga kujutusvõimega mees — elab seda ettevõtmist piinarikkalt läbi. Romaani esimese kolmandiku järel hakkad arvama, et lugejale pakutakse Eesti iseisemisega kaasnenud sotsiaalse murrangu allegooriat (sellele murrangule esineb vihjeid romaani alguses). Inimestele on antud uued, võõrad rollid. Sealt aga ei lähe lugu enam „edasi“, vaid asub samm-sammult süvendama jutustaja identiteedikriisi, kuni tema identiteet haihtub peaaegu olematuks. („...seisan silmitsi m i l l e g a g i, millel käesoleval hetkel nime ei olegi.“) Põhiküsimus kõlab: kas jutustaja on tõeliselt olemas või teda ainult kirjutatakse? Nüüd läheb asi veelgi keerulisemaks. Jutustaja kohtab naist, kes loeb raamatut, mis ilmselt ongi seesama raamat, mida lugeja, kes loeb raamatut naisest, kes loeb raamatut, parajasti loeb, *etc.* Sedalaadi totaalse mängu vaimus kuhjub — iseenesest kerge sulega kirjutatud tekst — üha edasi. Saarel on teisigi seltskondi, kes mängivad omi mängu, nendega kohtudes satub jutustaja üha uute pettekujutluste valda: ta on surnud, siis nähtamatu, siis kohtub iseendaga tulevikus. Samal ajal jätkub raamatu lugemine, mille autoriga, kellel on ilmseid ühisjooni Toomas Vindiga, jutustaja lõpuks kohtub, kusjuures tekib võimalus, et nad vahetavad ära oma isiksuse, jne. Tõepoolest — „nagu kestakski terves maailmas pidev ja mitte kunagi lõppev mäng“. Kui pidada Vindi romaani selle teesi mõnevõrra üle vindi keeratud illustratsiooniks, siis võiksime lugemise siinkohal lõpetada. Aga loeme siiski edasi, katsudes signaalidesse selgust tuua. Esiteks — meil on tegemist jutustajaga, kes on ilmselt ühtlasi nii kirjanik kui ka lugeja. Ja teiseks — on ilmne, et see kirjanik on segaduses ja kannatab.

Jutustaja mainib korduvalt, et ta on kolmekümne viie aastane, käes on murdehetk. Ühel niisugusel hetkel tabab teda kõhuhäda, „vedel pask purskus“. Seda nimetatakse „vabanemiseks“, uueks alguseks.

Nii et üksik saar osutub sellele Dante kaugele eakaaslasele nii infernoks

kui ka purgatooriumiks. Infernot korraldab diktaatorlik mängujuht Ferdinand. Puhastumine on kannatustes, mis jutustajale totaalse mängu käigus osaks langevad. Eriti painav on tema mure „naisukese“ pärast, mis leiab vabastava lahenduse mõlema järeleproovitud truuduses. Lõpuks astuvad nad mööda kuuteed üle mere, võib arvata, kuhu. Lõhestav mäng on möödas, nad on „peaaegu nagu üksainus inimene“.

Sellele niigi ilusale loole on kaunistuseks puistatud kohalikku koloriiti. Näiteks Ferdinandil põskedele on maalitud sinimustvalged lipukesed. Ja kuuteel jutustajat saatev Beatrice on „siniste silmade, mustade juuste ja valgete pärlendavate hammastega kaunis naine“. Nüüd saame pakkuda ühe vastuse küsimusele: mida Vindi romaan meile ütleb? Ta ütleb: Vabariik on eesti kirjaniku (ja ühtaegu tema tegelaste ja lugejate) põrgu, puhatustuli ja paradisiitee.

Nagu näha, pärineb Maimu Bergilt siinse alaosa juhtmotiiv. Sest siin tahavad või lähevadki peaaegu kõik kuhugi ära. Bergi kunstnik läände, Paju pillimees tagasi Siberisse, Grossi ärimees Ameerikasse, Tammanni peaminister Londonisse, Lattiku viikingil kangastub silme ees Liverpool. Välisest autorite tegelased põgenevad küll ära kodumaale, aga üks nendest on nuhk ja teine ilmselt vaimuhaige. Vindi jutustaja asub kodumaal, väikesel ahistaval saarekesel, temal jälle kipub identiteet hajuma. Kahe jalaga vajutavad ennast maapinda üksnes Mikelsaare ja Särgede lihtsameelsed rahvuslased. Aga ega kirjandus — eriti veel juhuslik valim — saa olla sotsioloogiliste üldistuste allikas. Seepärast öelgem filosoofiliselt, öelgem tammsaarelikult: ikka on nõnda, et kus on inimene, seal on tema eluvõitlus ja seal on ka tema Vabariik.

V. RESIGNATSIOON

Sellesse ülevaateossa kuuluvad teosed, mida kirjutaja ei ole — saatusele alistudes — osanud teistesse alalõikudesse asetada.

Eesti resignatsiooniklassik on Oskar Luts. Seepärast mainigem kõigepealt Mati Undi teatritekstide raamatut „Huntluts“, mis on kaunis mälestusmärk Undi katsele panna Draamateatri lavalaudadel toime Lutsu renessanss. Kirjanduse vaatenurgast on tegu ulatusliku projektiga kirjutada Luts enam-vähem tema oma sõnadega ümber, organiseerida Lutsu teostest pärinev tekst uuel viisil n.-ö. Metalutsuks. See tekstimassiiv hägustab Lutsu karaktereid ja situatsioone (mida kõik tunnevad) ja peaks esile tooma midagi varjatut ja olemuslikku (mida keegi veel ei tunne). Unt teeb vihjeid taoismile, idamaisele kulgemisfilosoofiale, mida tema tsitaadilt tsitaadile kulgev, äratuntavat süžee ja karakterijoonist vältiv tekst peaks kajastama. Kui mälu ei peta, siis pakkus Unt isegi välja niisuguse lutsufilosoofia põhiküsimuse: „Messe on? Messe ikke on!“ Umbes nii küsitakse ja vastatakse Metalutsus tihti. See mõteteaoduslik vormel ei meenuta tõepoolest euroopalikku aktiivsust, mida esindavad teatavasti Tammsaare keerulised targutused. Metalutsu on kergem mõista, kui näha selles Tammsaare paroodiat või antipoodi, Eesti Vaimu teist poolt.

(Esimese poolega tegeles Unt oma Tammsaare-lavastuses „Taevane ja maine armastus“.) Miks Undi suurejooneline projekt siiski täielikult ei õnnestunud (nii mulle tundub), on iseküsimus. Võib-olla oli uuendus liiga radikaalne, võib-olla olid Alg-Lutsu stereotüübid liiga tugevad. Idamaa asjad äratavad Eestis alati rahvalikku huvi, aga kui palju neid „kulgevaid tekste“ ka tegelikult loetakse ja mõistetakse? Aga nagu öeldud, Eesti Vaimu kontseptuaalsest vaatenurgast on „Huntluts“ oluline teos-eksperiment, mille juurde tullakse veel tagasi. Meie aga kulgeme edasi. Messe järgmine tius on?

Arvo Valtoni „Kahekesi“. Veerandsajast palast koosnev armastuse-teemaline novelliseeria meenutab Arvo Mäe kett-novellistikat („Viimane paar“ jt.), aga on tuntavama isikliku mündiga. Valtoni novellide minajatustaja rändab oma looja jälgedes: Mongoolia legendikel, Kaug-Põhja lumetuiskus, Lõuna-Siberi mägedes, Austraalias, Pariisis ja Kuku-klubis, kirjutab romaani Tšingis-khaanist ja paneb Moskvas posti neljakümne kirja. Kirjanduse tinglikkust arvestades nimetagem teda siiski „Valtoniks“. Oma rännuteedel kohtub „Valton“ Naisolevuse kõikvõimalike väljenduskujudega, sünnib põgus, vahel lüürilisem, vahel koomilisem, aga kui järele mõelda, siis ikkagi sügavalt kosmilis-biologistlik ürgkontakt. Lood liiguvad ajateljel, noorukesed olevused vananevad ja ilmuvad lõpuks mitmesaja-aastaste vaimudena. Valton töötleb oma varasemaidki lugusid, näiteks „Surfamine“ on „Mustamäe armastuse“ arvutiajastusse kohandatud variant.

Valtonlik jutt pole „moodne“ ega anakronistlik. Tal on omalaadne pajatuslik aluspõhi ning mütoloogilisi, muinasjutulisi, anekdootlikke varjundeid. Valton käsitleb maailma kui etteantud tarkusevaruga ühtset tervikut. Sellises maailmas kulgebki edevavõitu, leebelt eneseirooniline ja kõikiarmastav isas-alge „Valton“. Niisugusena kohtame teda novellikogu esimeses (ja vahest parimas) palas „Kaamel“ kõrbetasandikul kihutamas — Looduse sunnil ja Naisolevuse jälil: „Kuid aeg polegi oluline, kaugused ei loe, tähtis on kulgemine, pidevus, tunne, maailma tervikklikkus, mis väljendub ka minu ja hobuse ühtsuses.“

Eemal tõmbe- ja tõrjakeskustest kulgeb Valton nõnda ka tänases eesti kirjanduses. Tema igavikuline tolerant on nakatanud isegi trükivigu: paaril viimasel aastal kirjutatud novellid on tiitellehel lahkelt dateeritud 1967—1998; õudusvärinaid tekitavasse N. Liitu aga rändab „Valton“ juba 1880. aasta detsembris.

Asta Põldmäe novellikogu „Viini plika“ on väga poeetilis-feminiinne raamat. Keskkel kohal on naine kui looduslik stiihia — suhetes mehega, oma kehaga, saatusega. Väljapaistvaim on nimilugu, mis kirjeldab Lydia Koidula sünnituseelseid eluhetki Viinis 1878. Seitsmekümnele dramaatilisele leheküljele on kokku surutud tugevatel tunnetel ja kontrastidel mängiv Koidula-kosmos: elutahe ja surmahirm, Tartu, Kroonlinn ja Viin, lapsed ja Michelson, vaim ja keha, raha ja luule. Ühtlasi esitletakse Koidulat kui puhast substansi — eluandvat ja kannatavat feminiinsust.

Muide, substantsiaalsust aistivad ka teised Põldmäe novellid. Siin on oluline mulla ja maa kujund. Looteveeloid on nagu senitundmatu mandri maanina („Viini plika“); tülitsevad mees ja naine on saadikud „maailmaja-

gudest, mis [---] on pool tundi tagasi kerkinud merest“ („Sula“); haiglas veritsevast naisest nõrgub põrandale loik, „sealtilma noor, praegu sündiv kontinent“ („Vastu ööd“). Ennast paiselehtedesse mässinud arheoloog Laur aga on tapetuna „saar hõbepajude all“ („Meretee“). Ka meestele leidub koht substantsiaalsuses! Eesti luterliku kasinuse õhkkonnas on nii intensiivne kehalis-telluurne substantsiaalsus haruldane (s. t. mõjub raskelt).

Jüri Ehlvesti raamatus „Elli lend“ on kaks osapoolt (seda on mitmed märganud). Üks on lugu, Romaan, mida kirjeldab Anneli Mihkelev („Keel ja Kirjandus“ 1999, nr. 10): „Ehlvesti lugu ongi sellest, kuidas Elli, kuuekümne esimese korteri sekspomm, pereema, abielunaine, armuke, magistrant ja üldse naine, kes sisaldab kõiki olulisi märke, mida kaasaeg naistele külge tahab kleepida, läheb armastuse kaudu astmeid mööda üles, kuni „valgust said silmad täis“.“ Elli kulgeb mööda „armastuse õiget teed“. Romaani lõpus lendab Elli õhku, tõmmates tuld hetkel, kui tema poeg tuppä jookseb, Maakera sümboolselt süles, ja hüüab: gaas, gaas! Teine pool on see, mida Ehlvesti puhul tavaliselt kirjeldatakse: verbaalne stiihia, mis üha uutes painav-ironilistes mõttekäikudes ja sümbolites belletriseerib maailma (ja ühtlasi iseenda kui maailma reflekteerija) keerulist mõttetust. Seda osapoolt võiks lihtsuse mõttes nimetada Ehlvestiks. Kõnealune stiihia on eesti kirjanduses ainulaadselt intensiivne. Vahetult pärast Ehlvesti lugemist tundub näiteks realistlik romaan hõre ja vähekirjanduslik, olgu see või „Anna Karenina“. Peab tegema pausi, et rehabiliteeruda. Jah, isegi sellest hoolimata, et ka Tolstoi armastav kangelanna hukkub, hüpates — võib-olla koguni lennates — rongi alla. „Anna Karenina lend“ ja raudtee kui armastuse õige tee... Siin peitub üks võti „Elli lennu“ mõistmiseks. Nii nagu mõtetu rong pörkab kokku Anna Kareninaga, nii pörkab „Elli lennus“ Ehlvest kokku Romaaniga. See pole tavaline, vaid Suur Avarii. Mõlema teose autorid rõhutavad, et sellest õnnetusest sünnib hetkeks kirgas valgus. Selle paistel katsumegi nüüd ülevaate lõpule viia.

Sadamasse jõudis kaks romaanisarja. Veera Saare juba sündides just nagu ehtsa ajalootolmuga kaetud „Käriksa leib“ lõpetab Narva-taguste asunike tetraloogia („Kraakuvi mägi“, „Maa hind“, „Kodutee“). Vapustused on möödas, oleme 20-ndate alguse Eesti metsatalus. Tubli ja truu naise talupidajaks kasvamisest kujutav romaan toob kõigis oma põhielementides esile eesti taluelukirjanduse ürghääle: „Käriksa, meie kallis Käriksa, mis ei luba meil minna, vaid võtab meie aja ja aastad...“ Ülevaade aga peab tõttama. Erik Schmidt „Tuultest tõugatud“, tema Naissaare-triloogia viimasena ilmunud esimene osa (varem on avaldatud „Tormised teekonnad“ ja „Pagana eestlane!“) belletriseerib väikese rahvakillu (1858. aastal elas saarel 188 hinge) elu-olu XIX sajandil. Dokumentaalsel ja pärimuslikul ainesel põhinev raamat „äratab ellu“ omaaegseid saarlasi, pakub ajaloolist ja etnograafilist teavet. Juttu on ka Naissaare, Vormsi ja Ruhnu rootslaste keele- ja kultuurierinevusest. Ühesõnaga — sümpaatne kodulooline romaan.

Artur Erichi „Varjud“, 1991. aastal ilmunud „Äikese“ kolmas järg, jätkab

eraeluvõrgustiku punumist 60-ndate Eestis. (Nii et mitte veel „peatselt taasvabanevas Eestis“, nagu ütleb annotatsioon.) Romaanis mängib täiesti esinduslik ansambel (parteilased, küüditatud, väliseestlased, baltisakslased, vene pätid jt.). Tihti meenutatakse Eesti aega, räägitakse kurbi elulugusid, aga ei puudu ka seks ja rõõmsameelne garderoobides sorimine. Tegevus liigub nii kodu- kui ka Saksa- ja Ameerikamaal. „Varjud“ on piisavalt mitmekülgne ja rahvuslik Seep, mis ei eksita lugejaid ei psühholoogia ega keerulise sõnakunsti labürintidesse. Järg on arvatavasti tulemas.

Lõpuks heitkem pilk kirjanduslikele memuaaridele. Juhan Jaigi „Tirooliaana“, hiline leid kirjaniku järelejäänud paberite hulgast, sõnastab vahetu värskusega sõja lõpuaegade muljeid Alpide jalamil, Rosenheimis ja Fügenis, kus Jaikide perekond ootas ära ameeriklaste saabumise. Jaik jääb Jaigiks: austerlaste tüüpide, põgenike elu-olu ja uhke maastiku kirjeldused on tuttava käekirjaga žanripildid. Isegi oma halvenevat tervist ja haigusehoogu vaatab Jaik läbi humoorika prilli. „Tirooliaana“ on kahtlemata nukker-lõbus ja südantliigutav raamat. Kunagine Munamäe imetleja piidleb nüüd Alpide tippe: „Mäeharjade kohal vabas siniõhus liugles nagu valendav linnuparv miski, mis pidi olema angloameeriklaste õhujõud. See näis, nagu oleks taeva Linnuteelt rebenenud lahti üks kirendav lõik ning rändab nüüd tuulest või muust jõust aetuna mingi sihi poole. Neid on loetamatult palju, nagu valge mesi-lassülem otsimas endale uut kodu.“ Oli aeg, mil paljud lootsid, et Eesti saab Lääne abiga paari kuu pärast vabaks. Kuid võib-olla ei väljendu see imeusk mitte kuskil nii kaitsetu siiruse ja rikkumata idealismiga nagu „Tiroliaanas“.

Madis Kõiv meenutab raamatus „Kähri kerko man Pekril. Studia memoriae II“ oma suguvõsa käekäiku alates legendide hämarusest, XVIII sajandi kirikukirjadest kuni XX sajandi 30-ndate aastateni, abiks mälestused, vanad pildid, kirjad, maastikukülastused, eeskätt aga autori enda peas asuv loominguiliselt pingestatud kujutusmasin. Võrukeelne lugu „Kähri kerko man elämisest“, põigetega Võrru, Pihkvasse jm., on omalaadne romaan, mis pakub põhjaeestlasele tavatu lugemiselamuse. Harjumuspärase kiirusega silmi üle ridade libistada ei saa: tekstist arusaamine muutub fragmentaarseks ja selle üle langeb omapärane hämarus. Kuid lugeja ei ole selles olukorras ükski. Ka autor vaatab Pekri elu „läbi halli aosaina“, läbi hämara tükatisuse, teda vaevab teadmatus (või teadmisanu), kahtlused, oletused. („Alostus om hämmär“.) Temagi pole oma murega ükski. Ferdinand kirjutab Pihkva maamõõtjate koolist (1909): „Ja muidugi intelligentsiat on siin õige rohkesti [...] igawuse pääle ei ole kurta saanud. Sa wabanda fragmentliku kirja pärast, ma olen täna extaasis ja kiirendatud pääaju tegewuse mõjul lendawad mõtted отрывками, combinatsioon puudub.“ (Järgnevas tekstis seostabki Kõiv „intelligentsia“ ja „fragmentaarliguse“.) Umbes samasugune kogemus on tabanud Pekri-rahvast, kui üritati lugeda näiteks saksakeelset Nietzsche: imä mõistnud seda „väega udutsõhe“ (paremal juhul ehk fragmentaarselt?). Aga loeme veel, mida Kõiv kirjutab Stolõpini reformidest: „Vinnemaa käänus Euroopa poolõ. Ferdinand lõikas maad, anarhistiq ja sotsialistiq tegeväq atõntaatõ;

Stolypin om näist umajao üle elänu, jääs viil myni, ku tulõ taa kuvvõs perämäne — Kiievi teatrin 1911 — ja Vinnemaa pööretäs jälq tagasi.“ Ka Euroopa esineb siin kui katke, kui ilmselt paljuski hämaraks jääv fragmentaarsus. Just see stolõpinlik Euroopa-kogemus ühendabki imä Nietzsche-lugemise, Ferdinandi Pihkva-elamused, Kõivu mälu-stuudiumi ja põhjaestlase Kõivu-lugemise. Kõigi nende üksteise seest välja kasvavate lülide puhul on tegu fragmentaarsusega, loominguliselt pingestatud ja intelligentsiale omase hämaruses kobamisega. Niisugune võib-olla näebki välja meie euroopalik ajaloo- ja kultuurikontinuiteet, selle sisim pale ja anatoomia, mida Kõivu Pekri-raamat ehedalt vahendab.

Ingvar Luhaääre „Pioneerilaulud kõlagu, kõlagu!... Jutustus lapsepõlvest sovetiajal“ on adresseeritud Viljandi koolikaaslastele. Eesti kirjanduse *Perversitas Curiosa* pajatab muu hulgas väikese Valevi kavatsusest algatada N. Liidus laste vabastusliikumine ja kirjutada „Sädemesse“ artikkel pedofiilia kaitseks. Dissidentlikud mõtted hääbuvad pioneerilaagri oludes, kuid kokkupõrge kommunismiga aitab Valevil kujuneda tantrabudistik.

Maret Aronovichi „Õnnega koos“ on hoopis teistsugune raamat, mis väljapeetud lapsepilguga vahendab sõjajärgset elu ühes Eesti alevis. Jutt keskendub kõikvõimalike koduloomade kollektioneerimise ja ema turvalise kuju ümber, neid piirab seletamatu vägivald (lasteaiakaaslaste küüditamine, läbiotsimised). „Õnnega koos“ kuulub põhimõtteliselt samasse ritta Elin Toona „Lotukata“ ja Tiia Kriisa „Tüdrukuga“, ehkki on vähem viimistletud.

Siinkohal tõmmakem joon alla. Õigem oleks öelda küll vahele, sest kirjanduslike pretensioonidega memuaare, oma elu ära kirjutamisi ilmus märgatavalt rohkem. Nii see on — puhub Ajaloo Tuul ja tüviprojekt „Eesti elulood“ ajab uusi võrseid. Et mõne erandiga olid vaatluse all traditsioonilised romaanid ja novellikogud, siis jäi kõrvale üht-teist muudki „eesti proosaga“ seostuvat. Näiteks Ilmar Talve akadeemilise memuaaritriloogia lipukõide, Rein Saluri isikulooliselt ja Helmi Rajamaa seltskonnalooliselt huvipakkuvad pävaraamatud, Toomas Kalli jt. huumorikogumikud, Kati Murutari segažanriline mustlaste taskupiibel (eestlastele) jm.

Kuigi eelmisel aastal ei avaldatud säravaid tippteoseid (aga kui palju neid üldse ilmub), süveneb tunne, et algupärane proosakirjandus muutub tasapisi ikka paremaks: tuumakamaks ja kunstipärasemaks. Ilmus hulk lugemisväärseid romaane ja novellikogusid vanadelt ja noortelt, milles on stiilitaidurlust, nägemuslikkust ja/või sõnumeid (H. Mikelsaar, Kivirähk, Õnapuu, Kender, Kaplinski, Vint, Berg, H. Nõu, Hainsalu, Ehlvest, Põldmäe jt.). „Klassikute“ kolde all hoidsid tuld hõõgvel Traat ja Valton. (Ilmus ka Valtoni „Kogutud teoste“ teine köide.) Uuemad tulijad — Hiram, Uustulnd, Vadi ja Barker — on kõik andekad kirjutajad. Nii et me võime sellelt proosakirjanduse Vargamäelt lahkuda suhteliselt kerge südamega. Kord aastas siin viibimise rituaal ei tööta üksnes „näitlejanna pisaraid“ (Hiram), vaid ka „vabastavat valgust“ (Kivirähk).

PIPRAKAUN JA KIIL

Andres Ehini tiivulised fragmendid

Selleks, et kujund väärriks kujundi nime, peab ta saama üldise ja obligatoorse tähenduse. Kuidas see käib, näitab kõige kaunimal moel üks zeni jutuke: „Basho, kes oli heasoovlik nagu Buddha, tegi ükskord teravmeelselt ümber oma humoristist õpilase Kikaku julma haiku. Kikaku oli öelnud: „Punane kiil — rebige temalt tiivad — punane piprakaun“, Basho aga ütles: „Punane piprakaun — pange sellele tiivad — punane kiil“.

André Breton, *Signe ascendant* (1947)

1

Eesti kirjandusel on kaks sürrealistlikku luuletajat. Esimene neist on Ilmar Laaban, kes kirjutab neljakümnendate aastate alguses ühe väga järjekindla luulekogu ja liikus siis uutele radadele. Teine on Andres Ehin, kes hakkas kirjutama paarkümmend aastat hiljem, on neljakümne aasta jooksul avaldanud hulga raamatuid ja pöördunud suunamuutuste järel ikka oma kõige algupärasema luuletamisviisi juurde tagasi.

Ehini sürrealism on harilikult ladusa keelega ja hõlpsasti visualiseeritav. Kuigi tema tekstides leidub ka peidetud vihjeid, on need üldiselt loetavad suuremate eelteadmisteta ja sobiksid kas või õppetekstideks, mille kaudu omandada arusaama poeetilise kujutluse suveräänsusest. Enamasti on ta luuletused lapselikult mänglevad ja naljakad, neis on ulakust ja musta huumorit, nad taotleavad mõnusat ütlemist, kuid saavutavad selle tihti väga kuiva ja vaese keelega. Ehinile on kõige omasem meetriliselt organiseerimata kirjutusviis; värsimõõt võib sundida ta kõne ühetooniliseks, rääkimata riimist, mis võib muuta ka süntaksi puiseks ja tühistada kogu ütlemismõnu. See-eest on aga Ehinile suurepäraselt sobinud mitmesugused sõna- ja tähemängud, tähenduslik kahemõttelisus, parafraasid ja paragrammid; eriti naudib ta võõrsõnu, mis tema meelest on justkui mingid naljakad pisikesed monstrumid, merepõhjast ülestõmmatud eksootilised koletised. Selliseid võõrsõnu võib Ehin ise juurdegi luua, näiteks „flöördümall“ viitega Baudelaire'i spliinidele, „kurja lille“ tähenduses.

Kõik Ehini parimad luuletused on olemuslikult fragmentaarsed. Küllastatud terviku taotlemine teeb ta kuivaks, kuid iga habraski fragment on tal väga elus ja imeb enesesse tähendusi otsekui väike käsn. Fragmentaarsus on Ehinil sedavõrd veres, et mõni tema luuleraamat koosnebki lihtsalt kildudest, mille omavahelisi seoseid esialgu kuskil ei näe ja mis võimendavad üksteist just selle määramatuse ruumi kaudu, mida nad enese ümber loovad. Ehini fragment võib olla niihästi pildiline kui ka keeleline: esimesel juhul on ta otsekui juhuslik, ootamatult turgatanud kujutluspilt, mis on kirja pandud,

ilma et talle midagi eelneks või järgneks, teisel juhul aga koosneb kummalistest lausekatkenditest, mis vahel üksteisest tuletuvad, vahel mitte ja mis õieti pole muud kui suurest keelekangast väljarebitud suvalised räbalad. Just selliste räbalate puhul saavutab Ehin mõnikord erakordse polüvalentsuse, see kaotab mis tahes tardunud sümbolismi ja laseb luuletusel vabalt paljuneda justkui pooldumise teel, seadmata mingeid piiranguid peale iseenesliku hävimise. Deleuze'i ja Guattari eeskujul võib niisugust fragmenti nimetada risomorfseks. Räbalfragmendi näiteks sobib mõni lühike kild, nagu „tuhmisilmsed mungad / olid ronimas liivakivist kaljule / mille tipul helises nõid“ („Luba linnukesel“, lk. 82), või siis järgmine hämmastav tekst kogust „Uks lagendikul“¹:

*ja see ruutu mind tol korral helendas
võrkudega
ja mäletan su silmade pähkleid vastu ööd
minarott
sinarott
meie ei ole rotid
rotid ei ole meie
siiski ruutu mind tol korral helendas
mina lapsena nõrkemiseni armastasin järjehoidjat
(lk. 25)*

Siin on tegemist keelekatkega, mis saavutab oma intensiivsuse ainult tänu

¹ Olen kirjutades kasutanud järgmisi Andres Ehini raamatuid:

(Luule)

„Hunditamm“. „Eesti Raamat“, 1968

„Uks lagendikul“. „Loomingu Raamatukogu“ 1971 nr. 1

„Luba linnukesel väljas jaurata“. „Eesti Raamat“, 1977

„Vaimusõõrmed“. „Eesti Raamat“, 1978

„Tumedusi rüübatan“. „Eesti Raamat“, 1988

„Teadvus on ussinahk“. „UusMeedia“, 1995

(Proosa)

„Ajaviite peerud lähvad lausa lõkendama“. „Loomingu Raamatukogu“ 1980, nr. 33

„Rummu Jüri mälestused“. „Elmatar“, 1996

„Seljatas sada meest“. Eesti Keele Sihtasutus, 1998

(Tõlked)

Ivan Nikitin, Fjodor Tjutšev, Afanassi Fet. „Ilmsi ja ulmsi. Luulet“. „Eesti Raamat“, 1977 (Andres Ehini tõlked koos Ly Seppeliga ja Peeter Illusaga)

Moriss Potšhišvili, „Vaikuskont“. „Eesti Raamat“, 1978

„Unesnõiduja“. „Kunst“, 1981

„Tuhat üks ööd“, I–II. „Eesti Raamat“, 1984 (koos Ly Seppeliga)

Yunus Emre, „Olen algus ja lõpp“. „Eesti Raamat“, 1986 (koos Ly Seppeliga)

Pu Songling, „Libarebased ja kooljad“. „Eesti Raamat“, 1986

määramatuse ruumi virtuooslele kasutamisele, jäädes täiesti alistamatuks ükskõik missugusele tõlgenduslikule reduktsioonile. Võimatu on öelda, kas selline luuletus on õieti kirjutatud tõsisel või naljakas registris: esimese kohta on ta liiga mänglev, eksitav, mitmemõtteline, teise kohta aga liiga rudimentaarne, traumaatiline, teadvusetagune. Grammatikat on deformeeritud, muutes sõna „helendas“ sihiliseks verbiks ja moodustades tavatud neologismid „minarott“ ja „sinarott“. Abstraktne ja konkreetne on lootusetult segi, nii et me ei saa olla kindlad, milline väljend on metafoorne ja milline ei ole: isegi „silmade pähkliid“ kipuvad materialiseeruma, samastudes lugeja kujutluses tõeliste pähklikega, millel on peale kuju ja värvi ka lõhn ja maitse, jne. Fragmentaarsus on saavutanud oma apogee, suuremat lünklikkust oleks lugejal raske taluda ja välgusähvatuselaadne efekt kaoks. Visuaalne kujutlus võistleb keelelise fantaasiaga, ilma et kumbki lõplikult peale jääks. Minu meelet hargnevadki sellest luuletusest kõik Ehini luule olulisemad lõimed, mida ma nii tihedalt põimununa kusagil mujal ei ole leidnud: võiks öelda, et siin on koos kogu Ehini loomingu põhiline „vaibamuster“.

2

„Uks legendikul“, kust eeltoodud luuletus pärineb, on ise analoogilises asendis Ehini ülejäänud luulekogude suhtes. Olemata küll kõige mahukam, on ta ometi kõige mitmekülgsem, läbimõeldum ja hõlmavam. Selles raamatus figureerivad kõik Ehini tähtsamad kirjutamisviisid, ilma et ükski neist oleks juba kuidagi kulunud või väsinud, üleliia läbi kirjutatud. Raamatu pealkiri on sürrealistlikult emblemaatiline: „uks legendikul“ kõlab nagu sissepääs teispoolsusesse, aga see ei ole vertikaalne, vaid horisontaalne sissepääs, mis ei eelda tõusmist maailma kohale, vaid justkui märkamatu imbustum selle sümboolsetesse pragudesse, nähtamatut poetumist asjade ja olendite naha vahele. Niisugune uks võib mõjuda ka mõttetuna, juhul kui mõistame asja nõnda, et ta avaneb ikka sellelesamale legendikule; ta võib mõjuda ka ohtlikuna, juhul kui usume, et ta võiks avaneda näiteks merele või kuristikku. Kuid ennekõike mõjub ta kui olematu, nähtamatu uks, mis avaneb ainult nägijale, sest ainult nägija näeb end minevat temast läbi. See alkeemiline uks toob meelde Rimbaud' „Nägijakirjad“, kus kuulutatakse kõikide meelte — või kõikide tähenduste, või kõikide suundade — pikaajalist, ulatuslikku ja läbimõeldud korratusseviimist. „Kõik armastuse, kannatuse ja hulluse vormid; luuletaja otsib iseennast, ta kurnab enesest välja kõik mürgid, jättes neist järele vaid kvintessentsid...“² Ehin ei ole küll loomu poolest selline äärmustepüüdja nagu Rimbaud, Breton või Laaban; ometi on igale ta hoolikale lugejale varsti selge, et nii nagu Enno taotles müstilist kogemust või

² *Lettres dites du "Voyant"*. Rmt: A. R i m b a u d, *Poésies. Une saison en enfer. Illuminations. Texte présenté, établi et annoté par Louis Forestier. Paris, Gallimard, 1973, lk. 202.*

Liiv saatusearmastust, nii taotleb Ehin poetiliselt kvintessentsi, kujundi ümberloomist millekski enamaks kui kujund. Seepärast peabki ta kujundi vabaks laskma, peab panema selle emantsipeeruma, nii et see hakkaks elama iseenda seaduste järgi ja teeks läbi metamorfoosi piprakaunast kiiliks.

Et emantsipeeruda täielikult, peab kujund valitsema luuletuse üle, ja mitte vastupidi. Niisugune poetika vastandub otseselt Boileau-tüüpi klassitsismile, mis leidis, et riimigi peab olema vaid *bon sens*'i ori ja et tarbetud detailid loovad üksnes „viljatut üleküllust“. Emantsipeerunud kujundiga luules on need vahekorrad ümber pööratud. Mõttetus, absurd, ohjeldamatu kujutlusvool ainult rõhutavad kujundi suveräänsust: just see realiseeribki kujundi täielikult, sulatades tõelise ja unenäolise üheks tervikreaalsuseks. Nõnda sünnivad Ehini luuletused sageli ühestainsast välgatusest, mis päästab kujundi vabalt laperdama ja sünnitab midagi sellist, mida me päriselt ei saa uneski näha, sest unes pole antud tavalist reaalsust kui unenäorealsuse vastandit. Ehini tekstis viiakse need kaks asja kokku. Toon näitena ühe sellise kujutluspildi, mis üllatab oma nappuse ja lihtsusega:

*tõusis tuul
ja viis põllult ära traktori
kõige tavalisema traktori
metalse ja tüseda
mullatolm jäi aga sinna
kus ta oli
traktor lendab üle kolhoosikeskuse
traktorist näeb esimeest käega vehkimas
ometi ei tea ta mis teha
võtab nahkjopi taskust priima
ja läidab sigareti
püüdes mõtteid koguda
(lk. 11)*

Kogu luuletus põhineb vaid ühel ootamatult pähe turgatanud ideel: „traktori lendutõus“. See lendutõus on põhimõtteliselt väga sarnane piprakauna lendutõusuga, vahe on ainult selles, et Ehini luuletus kätkeb Kikaku ja Basho haikusid justkui teineteise sees, mitte kõrvuti. Traktor on ühtaegu tõusnud tuuletiivule ja samas ikkagi jäänud „kõige tavalisemaks traktoriks, metalseks ja tüsedaks“. Ehin justkui naudiks tiivutu ja tiivulise reaalsuse kokkupõrget: esimees vehib käega, kuid vehkimine ei peata ometi traktorit ega tõsta ka esimeest lendu, et ta võiks ise üritada traktorit peatada; traktor lendab õhus kõigi looduseaduste vastaselt, kuna mullatolm, mida tuul muidu alatasa põllult lendu keerutab, on ikka endiselt seal, kus ta oli. Kahe reaalsuse lõikepunktis asub traktorist, kes kummalisel kombel polegi sattunud paanikasse, vaid püüab lahendada konflikti, süüdates sigareti.

Kujundi emantsipeerumine kerib seega ootamatult lahti idee emantsipee-

rumise. Traktorist, kes oma nime järgi kuulub traktoriga kokku, osutub poeetiliseks subjektiks, kes vabaneb maa külgetõmbejõust koos traktoriga; kujund tõstab ta sõna otseses mõttes lendu ja ta jääb kahe maailma, lendtraktori unenäolise ja esimehe argipäevase maailma vahele. Seesama juhtub ka lugejaga, kelle jaoks Ehin on traktori lendama pannud. Luuletuse teine pool antaksegi traktoristi vaatepunktist, millega lugeja subjektiivselt samastub, jõudes traktoristiga ühisesse seisundisse. Kui see on tehtud, ongi kujundi emantsipatsioon täielik ja luuletus lõpeb järsku nagu noaga lõigatult.

„Uks legendikul“ sisaldab parimaid näiteid niihästi Ehini lühimatest kui ka tema pikimatest kujundiarendustest. Teatud mõttes võime öelda, et siin on juba valmis kogu Ehin, ja kolmekümneaastase luuletaja puhul ei peagi seda pidama varaküpsuseks. Ehini luulemõtlemine on siin silmanähtavalt puhastunud ja samal ajal ikkagi eksperimentaalne, ta võib teha kõike, mida soovib, ega ole sellest ise veel küllastuda jõudnud. Ta on suuteline looma oma kujundi peaaegu eimillegi, püüdes paari realistliku detailiga:

*hall taevas
määrduvad lumi
tuul puhub
hakid mõtlevad raagus puudel
ei suuda lõpuni mõelda
ja kannatavad
(lk. 33)*

Samas võib ta lavastada pikki kompositsioone, mis samuti lähtuvad paarist minimalistlikust ideest, aga arendavad need äärmise võimaliku piirini. Selline on näiteks „Hämarus lumeväljadel“: mina kujutleb keset lumevälja, mis juhtuks, kui sinna satuksid „trammi trollibussi äritänavas kaubamaja nimesed“ (lk. 72). Umbes sajarealine luuletus ei välju õieti kuskil esialgse kujundi raamidest, jõuab aga läbi mängida kaks arhetüüpset tegelast, ametniku ja joomari, ning jutustada ümber loo müütilisest inimsööjast. Veel võimsam on viieosaline „Dr. Lü-Ming ja saatus“, kus mina on „samaaegselt eesti turist / mehhiko olümpiastaadionil [---] ja üks õnnetu malai pankur / kes jäi hiljuti rongi alla / ning kaotas oma parema jala / juba mõni kuu enne seda vahejuhtumit“ (lk. 76). Ühel jalal hüpleva pankuri figuuri ümber koondatakse mitu erinevat teemat; jäljendatakse ametlike teadaannete keelt, tuuakse sisse viited „Kalevipojale“ ja Paul-Eerik Rummo luuletusele Napoleoni ohvitseri luuke-rest. Teksti juhatab sisse ja välja eneserefleksiivne kujutelm kirjutamisest pimedas toas, millele kolmandas osas korrespondeerib *mise-en-abyme*: dr. Lü-Mingi otsimiskuulutuses mainitakse, et see „paremas käes hoiab A. Ehini luuletuskogu „Uks legendikul“, vasema kaenla all hoiab oma paremat jalga, kõnnak hüplev“ (lk. 78). Kontrastse viienda osa moodustab tegelikult iseseisev luuletus „muuseas: ma armastan sind“.

Kogu see virvarr püsib Ehinil koos vaid ühe anekdootliku välgatuse toel.

Mõnes mõttes astub kujundi emantsipatsioon sellega juba oma loomulikest piiridest üle. Kujund tõuseb lendu, võtab tuule tiibadesse ja kaob silmist. Ta ei toimi enam lihtsalt nagu iseseisev organism, vaid ületab oma kujundlikkuse, muutudes luuletuse ainukeseks horisondiks. Kogu luuletus on vaid vahend kujundi edasiandmiseks, selle arendamiseks, teisendamiseks, korduvaks ümberpööramiseks ja kasvatamiseks üle inimlike mõõtmete. Midagi sarnast on varem teinud küll Alliksaar, kuid tema kujundipillerkaar on Ehini vähesega piirduva stiili vastand. Teatava tee on eesti luules ikkagi avanud just Andres Ehin, ja kui seda tänini ongi pisut harva tallatud, ei tähenda see, et need võimalused oleksid ammendatud.

3

Ehini sürrealismi hinnates võib hõlpsasti eksida sellega, et eesliitele „sür“ asetatakse rõhku liiga palju, sõna teisele poolele „realism“ ei pöörata aga vääri tähelepanu. Prantsuse *surréalisme* ei tähenda ju realismi eitust (muidu peaks ta olema „irrealism“) ega ka mingit eriti õudset, košmaarse unenäo taolist realismi (muidu võiks ta olla vahest „horrealism“). Tegemist on ju hoopiski realismi edasiarendatud vormiga, ehk nagu ütleb Breton ise: „Ma usun, et tulevikus sulanduvad need kaks väliselt nii vastukäivat seisundit, unenägu ja reaalsus, teatavaks absoluutseks reaalsuseks, *sürreaalsuseks*, kui tohib nüümoodi ütelda.“³ Niisiis peaks sürrealism, vähemalt selle sõna algupärase tähenduses, hõlmama väga paljusid erinevaid registreid ja suutma neid omavahel ühendada, hoolimata kõigist traditsioonidest ja mis tahes heast maitsest.

Just selline ongi Ehini luule. Tihtipeale on seal unenäoline aspekt nii domineeriv, et muu jääb tähelepanuta või muutub automaatselt sürreaalse „ilmsiune“ osaks. Ometi on Ehinile endale kindlasti tähtsad mõlemad aspektid, ja mitte niivõrd unenäolise ülevõim, kuivõrd nende lakkamatu koosmõju. Et see nõnda on, tõestavad luuletused, kus „sürreaalsus“ on pealtnäha kõrvaldatud ja selle asemel näib valitsevat ainitine argisus. Kõige täiuslikum neist, mis ma olen leidnud, on kirjutatud aasta pärast „Ukse legendikul“ ilmumist ja avaldatud alles kaheksakümnendate lõpul raamatus „Tumedusi rüübatan“:

*sügisilm on väga külm ja niiske
töötasin suure tehase väikeses tsehhis
mis asus agulis*

*tööruum oli hämaravõitu
pea valutas peediveinist
tsehhiülemale olen kolmkümmend võlgu
tsementpõrand on märg ja külm*

³ A. Breton, *Sürrealismi manifest*. Tlk. Inga Saare ja Andres Raudsepp. „Akadeemia“ 1998, nr. 7, lk. 1379.

*jalad said juba tööle tulles niiskeks
jalad külmetavad
tuju pole*

*homme on mul nohu
(lk. 37)*

Seda maskiluuletust võiks täpsemini nimetada kurgkaliifi-tüüpi luuletuseks. Hääl, mis meiega selles luuletuses räägib, ei ole lihtsalt pohmellis tehasetööliseks kehastunud luuletaja hääl: niihästi tööpaiga iseloomustus kui ka aegade kummaline vaheldumine annavad märku, et tegemist on „luuletaja unenäoga“, kus ta on tõepoolest kehastunud kellekski teiseks, aga vastu iseenda tahtmist. Siin pole ümber kehastatud mitte selleks, et *persona* kaudu öelda midagi olulist, mida luuletaja ei saaks öelda iseenda häälega — vastupidi, kõnekas on just unenäoline kehastumine ise, kuna see, mida tööliste hääl meile ütleb, ei ole iseenesest oluline ja peab ainult välja joonistama ütleja kuju. Kõige olulisem on siin jäetud lausungist väljapoole, see peitub ainuüksi lausumises. Luuletuse ümber tekib nähtamatu raam, mis on hoopis tähtsam kui raami seest kumendav pilt. See raam ütleb: „kui ma oleksin...“, ja jätab avatuks kõik võimalused, millega teda täita, vallutades lugeja kogu oma unenäolise sisenduslikkuse vastupandamatu jõuga.

Omapärane realismitaju on tegelikult iseloomulik juba päris varasele Ehinile. See on seotud musta huumoriga ja võib avalduda teinekord muhedamas, teinekord rämedamas vormis. Rämeda varase Ehini efektne näide on „Hunditammes“ leiduv vemmalvärss „Nina eemaldatakse vastu tahtmist“:

*Noor habemeajaja nägi välja nagu vasikas.
Mööda aknaruute nõrgus vihma.
Tuli klient, parukas sasikas,
juuksur pingutas püksirihma
ja tegevusse asus ta terav väits.
Väljas lippasid pilved nagu Owens'i Jessy.
Kui ainult bakenbarded alles jäid,
mängiti mögafonist „Porgy't ja Bessi“.
Aga nägi klient aknast oma naist vööra mehega,
nad purjuspäi aeg-ajalt suudeldes sammusid.
Ah, oleks terve aken kaetud viigilehega!
Heast meelest joodikud ümberringi ammusid.
Arnold kargas püsti, näol hirmus vihavina,
ja kohe lebas läikival laual ta punane nina.
(Lk. 10)*

Viiteid popkultuurile ei ole Ehini luules just üleliia palju, aga neid on sinna alati jätkunud; sürrealistile (või biitnikule) iseloomulikku horisontaalset universalismi kasutades segab Ehin meeleldi väga erinevaid tasandeid, kuigi tema lemmikala on pigem bürokraatliku diskursuse kui kultuuriliste hierar-

hiate lammutamine. Ninaluuletus on harilikust Ehini tunduvalt madalstiilsem ja jõhkram, siin jõutakse tegelikult realistlikus kirjanduses tavapärase armastuskolmnurga-teema ägeda šaržeerimiseni. Lause „Arnold kargas püsti“ kõlab ju umbes sama triviaalselt nagu „Markiis väljus kell viis“ ja peaks viima tegevuse alguseni, kuid selle asemel katkestab aktsiooni habemenoa groteskne sekkumine: draama, mis oli just algamas ja mille tarvis tegelane sai juba nimegi, katkeb ootamatul moel ega jätku enam kuidagiviisi, sest kogu luuletuse ainuke eesmärk oligi jõuda selle jämekoomilise kastratsioonini. Nõnda on ka „Nina eemaldatakse“ tegelikult ühe-kujundi-luuletus, samuti nagu seda oli ülalvaadeldud traktori lendutõus. Ainult et siin liigutakse kujundi poole ümbernurga, ta keritakse lahti eelduste, mitte järelduste kaudu, nii et protsess on vastupidine ja lõpeb puändiga, selle asemel et hajuda määramatusesse.

Kaldumine realismi lööb uuesti välja Ehini hilisemas proosas. Kiriromaan „Seljatas sada meest“ on just selles mõttes väga karakterne saavutus. Tee-mavalik on korraga niihästi „sür“ kui ka „realistlik“: romaani tegelasteks on Lurichi-aegsed eesti maadlejad, aga need ei ole mehed, vaid naised, kes mõnesse vastassoost maadlejasse küll armuvad, aga teisi samal ajal maadlusmati peal seljatavad. Maadlejate prototüübid on ajaloolised, aga sündmustik ometi õrnalt unenäoline. Ehin pastiseerib üsna usutavalt XX sajandi alguse kirjade stiili, nii et üheksakümnendate aastate meisterlikem pastišöör Andrus Kivirähk on leidnud, et raamatut võivat hammustada „kohe nautinguga kui pehmet karvast virsikut“⁴. Kui võrrelda seda teksti Ehini ühe-kujundi-luuletustega, võib teda vabalt nimetada ühe-kujundi-romaaniks, sest kogu sündmustik on lahti keritud ühe domineeriva kujundi arvel, mille võiks nimetada „naissoost jõumeeste“ kujundiks. See kujund pole lihtsalt feministlik figuur, vaid veidrustab kogu realistliku ajaloolise romaani žanri, heites pisut nalja igasuguse „ajaloolise tõepärasuse“ üle.

4

Kui nüüd libistame jälle rõhu Ehini sürrealismi „kõige sürrimale“ algele, puudutab see ennekõike tema suhet keelega. Nagu ütleb oma manifestis Breton, on keel inimesele antud selleks, et ta kasutaks seda sürrealistlikult: ei maksa ette muretseda ei keelele tulevate sõnade ega järgmise lause pärast, sest pole olemas midagi, millest ei tohiks ettevalmistamatult kõnelda või kirjutada. „Kui iseennast kuulatama või lugema jääda, on ainsaks tulemuseks imeväärse okultse abi katkemine.“⁵ Ehini „sür“ seisnebki kõigepealt selles, et ta on niisugust keelekasutusideed küllaltki kindlalt järginud ja saanud

⁴ A. K i v i r ä h k, Raamat kui virsik! „Looming“ 1999, nr. 2, lk. 306.

⁵ Ehini vahekorraldada sürrealismiga olen üksikasjalikumalt eritlenud kirjutises „Ehin ja sürrealism“ („Keel ja Kirjandus“ 1996, nr. 4, lk. 262–264), mis õieti on raamatu „Teadvus on ussinahk“ arvustus. Tsiteerin seal Bretoni manifesti pisut teistsuguses sõnastuses kui Saare ja Raudsepa hiljem ilmunud tõlge („Akadeemia“ 1998, nr. 7, lk. 1395), millele toetun siin.

tulemusi, mis kannatavad välja võrdluse ka päris ortodoksse sürrealismiga.

Ehini kõige esiletungivamalt keelele pühendunud luulekogud on „Luba linnukesel väljas jaurata“ ja „Teadvus on ussinahk“, mis on ilmunud ligi kahekümneaastase vahega. Esimene neist võiks olla Ehini parim raamat, kui poleks olemas „Ust lagendikul“. Teine on pisut muredam hilisluulekogu, mis äratav respekti just oma truuduse ja järjekindluse poolest.

Kui Ehin keelel eneses vabalt kõnelda laseb, võib välja voolata mis iganes. Mõnikord, kui ta oma psüühilist automatismi on toetanud värsimõõduga, rööbitub see samaaegse Jüri Üdiga:

*sind armastasin tumerohelisel vaibal
sel pühapäeval kuu mind jälitas
kõik toolid värisedes põgenesid
ja uksele seisis keegi erariides mees
kes iga põgenenud tooli üles kirjutas
(„Luba linnukesel“, lk. 52)*

Võib ka tekkida kujutluspilte, mis on sedavõrd arhetüüpselt sürreaalsed, et mõjuvad juba autopastišina:

*nahkse vihmavarju sees
vilguvad veresooned
kohati on vihmavari kõõmane
siin-seal servades
punetavad vistrikud*

*vihmavari sulgub ja avaneb
omaniku tahtest
sõltumata
(„Teadvus on ussinahk“, lk. 75)*

Võimalikud on ka täiesti hämmastavad laused, mille sarnaseid ei leia ühelgi eesti luuletajal peale Ehini. Tsiteerin ilma värssideks hakkimata mõned luuletuste lõpulaused linnukese-raamatust:

*näen kopsakat tolmu loivamas taeva poole (lk. 17),
eemal alati varitsemas vaikuse vähk (lk. 24),
suured kuningad ei väsinud vaid põrrasid ja sirtsusid edasi (lk. 26),
hibernatus ei hirnu ega ammu enam ammu (lk. 27),
näe irma ekskavaatoritehas tuli su käsi suudlema (lk. 28),
mina vannitatud pirukaid ei söö (lk. 30).*

Selliste fragmentide keeleomasus ja kujutlusjõud on ainulaadsed. Pole tõepoolest tarviski tunda kogu luuletust, et nad juba mõjuksid ja imponee-

riksid. Risomorfsele fragmendile ongi iseloomulik, et iga ta ärarebitud osa on omaette risomorfne fragment: risoomi iga osa on juba risoom, iga pip-rakaun on kiil. Ühtlasi on kõik sellised kujundid äärmiselt antimetafoorsed: „loivav tolm“ ega „vaikuse vähk“ ei sümboliseeri mitte midagi, nad ei asenda ühtki abstraktsemat kujutelma ega ole üldse omaksvõetavad teisiti kui ülimal määral meelelistena, teatud mõttes hüpersensorsetena. Nad on palju meelelisemad kui tavalised meelelised objektid, olemata seejuures tervikuna hõlmatavad; samas on neis midagi Schopenhaueri „tahtest“, mis loob asju seestpoolt ja asub ise väljaspool aega ja ruumi. Kui „vaikus“ võiks luuletuses olla konkreetne või sümboolne vaikus, ja „vähk“ konkreetne või sümboolne vähk, siis „vaikuse vähk“ on korraga määratult vaiksem ja määratult rohkem vähk, kui kumbki neist eraldi iialgi võiks olla.

„Luba linnukesel“ sisaldab ka kümme-kond paragrammist teksti, kus lihtne tähtede vahetus tekitab ootamatult tugeva efekti. Ehin mängib konkreetse ja abstraktse kõige elementaarsemate vahekorradega, asendades esimese teisega või vastupidi:

*me läksime üle mure
ja muri kohises
me lend'sime üle mure
ja muri mühises
(lk. 42)*

*kui taskus on reha
kõik teed on valla
sa mune kus tahad
(lk. 36)*

Ühes „Unenägede tõlgendamise“ joonealuses märkuses kirjutab Freud: „Unenäod on tõesti nii lähedalt seotud keelelise väljendusega, et Ferenczil on täielik õigus, kui ta ütleb, et igal keelel olevat omaenda unenäokeel.“⁶ Samas märkuses on toodud unenäoseletuse näide Artemidoroselt: Tüürose linna piirav Aleksander oli näinud unes, et tema kilbil tantsib saatür. Unenägu seletatakse lahti, jagades kreeka sõna *satyros* kahte ossa, nii et sellest saab *sa Tyros* (Tüüros on sinu), mispeale Aleksander vallutabki linna. Kui nüüd võrdleme niisugust lähenemist keelele Ehini paragrammide omaga, on selgesti näha nende sarnasus. Teatavad Ehini luuletused pole mitte lihtsalt unenäolised, vaid nad kõnelevad sõna otseses mõttes unenäokeelt. Just selles lõigus on Ehini keeleeksperiment läinud kõige kaugemale. Muidugi pole ta sel alal ainus, aga tal on oma oluline nišš, mis kuskil „Rroosi Selaviste“ läheduses eredalt kumendab ja annab teistsuguse versiooni kindlameelse kinglooma kimbatusest kingapoes.

⁶ S. Freud, *The Interpretation of Dreams*. Translated by James Strachey. Penguin Books, 1986, lk. 173.

Kui Ehin ikka on pesuehtne sürrealist, peaksime temalt ootama ka harilikust suuremat huvi kirjanduslike marginaalsuste, kaugete kultuuride ja ebatavaliste vormide vastu. Ennekõike peaksid teda köitma fantastika ja erootika, muinasjutud ja õuduslood, kuid samavõrd ka igasugu müstifikatsioonid ning võimalus mängida elu ja kirjanduse piiridega.

Kõige selle kohta pakubki Ehini tehtu küllaga näiteid. Kohe alguses meenuvad mõned tema tõlked, mis on kõige rohkem laineid löönud ning mida on ilmselt ka kõige laiemalt loetud: „Tuhat üks ööd“ (koos Ly Sep-peliga), „Libarebased ja kooljad“, „Unesnõiduja“. Ükski neist pole vahendatud algkeelest, kuid ilmselt on kauged kultuurid Ehinile pakkunud nii intensiivset huvi, et ta pole saanud loetut endale hoida. Araabia kultuuri tuntuimat muinasjutukogu teati Eestis mõistagi ka varem, aga libarebase- raamat, mille esimene napim variant ilmus juba 1977, tuli väga ootamatult ja näitas hiinalikku kujutlusmaailma senitundmatust küljest. Mis puutub „Unesnõidujasse“, siis see saabus kohe soodsasse ümbrusse, kus huvi põh-jarahvaste ja siberi šamanismi vastu oli juba jõudnud sugeneda. Nõnda ei ühendakski neid kolme raamatut omavahel õieti miski, kui just Ehin neid tõlkinud poleks. Sest Ehini loominguga osana moodustavad nad täiesti tähendusrikka konstellatsiooni: antropoloogiliselt on araabia, hiina ja tšuktši kujutlusmaailmad erinevad, sürrealistlikus vaateväljas sulavad aga kokku, sest nad kõik manifesteerivad poeetilise kujutluse ülevõimu ja imepärase reaalsuse jõudu. Asjaolu, et tegu on kaugete, meile eksootiliste maailmadega, võib fantastika mõju ainult võimendada; teatud mõttes jõuab sürreaalne tervik siin meieni isegi puhtamalt, sest kultuurilised eelarvamused segavad vähem ja kujutluse suveräänsus tuleb selgemini nähtavale.

Muinasjuturaamatutega võrreldes pole Ehini luuletõlked samaväärset mõju saavutanud ja neid teatakse vähe. Kuna algupäraste tekstide puhul on Ehini luule tema proosast tunduvalt üle, võib see asjaolu paista paradoksaalne. Lähemalt uurides selgub aga siiski, et sellisel fenomenil on oma loogika. Kõigepealt, Ehin ei ole seda laadi klassitsisti tüüp nagu Ain Kaalep või August Sang: eriti riimluule puhul kipub ta libisema letargilisse mängitsemisse, katsetades väljendeid, mis ei hakka tööle, ja konstrueerides kõlamänge, mis panevad õlgu kehitama. Teisalt on ta tõlkimiseks enamasti valinud autoreid, kes on ta enese kirjutamisviisile kauged, nagu vene luuletajad Tjutšev ja Fet, kelle romantism nõuab hoopis peidetumat keeletundlikkust, või grusiinlane Moriss Potšišvili, kes nähtavasti vajab eksaktsust ja elegantsust. Kolmandaks ei ole Ehin luuletõlke alal ka julgenud eksperimenteerida, valides vabamalt vorme ja andudes oma parimale intuitsioonile, muidu võiks näiteks Yunus Emre „Olen algus ja lõpp“ ehk olla midagi niisugust, nagu olid Paul-Eerik Rummo tõlked Dylan Thomasest.

Siiski on üksikuid juhte, kus Ehini keele- ja luuletaju langeb tõlgitava autoriga tõepoolest kokku. Minu meelest on perfektsusele kõige lähemal

Amiran Kaladze „Mosaiik kaheksast värvist“⁷, kus leidub tõeliselt ehinlikke ridu:

*vaikus tuulehääln
 „ulub tuul
 ulub tuul
 ulub tuul...“
 kui keegi nüüd kõhataks
 siis rebestaks see mu trumminaha*

aga

*muttide käigud on tühjad
 hilissügis on käes
 mutid kogunevad parvedesse
 et lennata Egiptimaale...*

Kui nüüd vaadata tõlgetest väljapoole, leiab seikluslikku ja fantastilist ka Ehini enese proosast. „Rummu Jüri mälestused“ on ju tervenisti seiklusjutu pastišš, kus alatasa liialdatakse, mängitakse anakronismidega ja tuuakse sisse ajaloolisi isikuid. Järelsõnas püütakse teksti veel kord üle müstifitseerida, väites, et käsikirja on leidnud üks rumeenia kirjanik ja et Andres Ehin on andnud sellele vaid lõpliku vormi, kuna tekstis „oli küllalt palju loetamatuid või vettimise tõttu sootuks laialivalgunud lauseid“ ja mõnikord „oli puudu lehekülg või mitmeid lehekülgi järjest“ (lk. 151). Veelgi markantsem raamat on „Ajaviite peerud lähvad lausa lõkendama“, kus tõsielu ja väljamõeldise piiri üldse ignoreeritakse ja kasutatakse osavalt kõrvuti muistset ja tänapäevast ebausku (ufo-lood). Juttude tegelased on reaalsed isikud ja jutustamislaad imiteerib rahvapärast pajatust, lisades sellele uuemaid dokumentalistlikke nippe.

Muidugi viitavad marginaalsuse-tungile ka mõned Ehini vormiekspriimentid. See algab raamatu „Uks lagendikul“ väiketähelisest signatuurist (kogu raamatus esineb suurtähti vaid ühel korral, siis kui imiteeritakse amerlikku teadaannet, millesse on sisestatud ka *mise-en-abyme*) ja ulatub „Vaimusõormete“ vigurdava akademismini, mis on ju lihtsalt medali teine külg. Kuna aga Ehin tõepoolest pole klassitsist, ei mõju „Vaimusõormete“ trioletid, rondellid ja sonetid päris nõnda, nagu nad peaksid mõjuma: lühidalt öeldes jagavad nad Ehini riimiliste luuletõlgete puudusi. Just „Vaimusõormetega“ samal aastal on Ehin aga avaldanud sarja „50 haikut“⁸, mis on hämmastavalt teravajooneline ja kummutab väited, nagu poleks niisugusel väikevormil eesti luules kohta. Toon mõne näite:

⁷ „Looming“ 1974, nr. 3, lk. 459–461.

⁸ „Looming“ 1978, nr. 12, lk. 1998–2004.

•

*Mutiaukudest
kerkib pilkast pimedust
sügise hakul.*

•

*Külmunud õunas
suigub kaame ussike
viimsesse unne.*

•

*Kurbkirju joodik
püherdab vahtralehil.
Lumi ta matab.*

•

*Vihmametsades
laulavad märjad neegrid
alastilaule.*

•

*Oma silmades
jäällille mõtlen valmis.
Talvekuu uni.*

Ehin ei lähene haikule nii hardalt, nagu seitsmekümnendatel oli kombeks, ja tänu sellele säilitavad ta kujundid elava meelelisuse. Kuna fragmentaarne vorm üldse on Ehini pärisosa, saab haikust lihtsalt selle üks variant, millega ta oma tahtmist mööda mängib ja mille üle võib ka nalja heita. Ilma „idamaisust“ taotlemata on ta sel moel ühtlasi haikulikum või zenilikum, tema tähelepanekuis on ootamatust ja midagi, mida võib nimetada kaastundeks kõigi olendite vastu. Sürrrealism ja buddhism kohtuvad, ilma et Ehin ise seda manifesteeriks.

6

Kõik, mis eespool sai öeldud Ehini kujundiemantsipatsioonist, tema realismist ja sürrrealismist, on tuletatud ainult Ehini luulest või jutuloomingust. Tema vähese kriitilise toodangu jätsin seni täiesti kõrvale, sest see pole mahult võrreldav luule ja tõlgetega ega paista silma ka innovatiivsuse poolest. Ehini

kriitika on luuletaja juhukriitika, ta otsib teistes kirjanikes enese sugulasvaimet. Stiililine üldistusvõime avaldub Ehinil pigem pastišeerimises kui kriitilises analüüsis.

Siiski on Ehinil olemas ka oma teoreetiline tugipind, millelt tema looming suuresti paistab lähtuvat ja mille ta on ettehaaravalt sõnastanud ühes üldistavas kirjutises. See kirjutis kannab pealkirja „Kujund ja meeled“ ja on ilmunud kaks aastat enne Ehini esimest luulekogu.⁹ Kuna kuuekümnendate modernism on eesti kirjanduses üsna manifestivaene, paistab see tekst oma aja kontekstis silma ja väärib kindlasti tähelepanu, sest on õieti sellesama kujundiemantsipatsiooni varane põhjendamiskatse.

Ehini „meelise kujundi“ idee põhineb kolmel postulaadil. Esimest võiks nimetada individualismiks: Ehin kaitseb veendunud arusaama, et „igal inimesel on individuaalne psüühiline tunnetuslaad“ ja et seda „tunnetuslaadi ei saa laenata“. Kui kunstnik lähtub maailmavaatest, mis tema tunnetuslaadiga ei ühti, siis tema „looming on ebasiiras“. (See arusaam võib paista triviaalne, kuid taandamatu individualism on kirjandusliku modernismi oluline komponent; unustada ei maksa ka vahetult eelnenud perioodi erilist vaenulikkust individualismi suhtes.) Teine on romantiline usk kunstniku sarnasusse lapsega: „mitte asjata ei räägita, et kunstiinimestes on midagi lapselikku“, „infantiilne tunnetusvärskus võib kunstis olla seotud küpse mõttega“. Kunstniku missioon on tuua meid lapseliku meelelisuse juurde tagasi, taastada algne rikkumatus ja tunnetuse autentsus. Kolmas postulaat erineb eelnenutest, kuna on piisavalt ainulaadne ja kuuekümnendate luulekäsituses seotud vist ainult Ehiniga. Ehin arvab nimelt, et kunstniku lapselikkuse tõendiks on teatav „eideetiline tunnetus“, mis võimaldab talletada muljeid hallutsinaatorse intensiivsusega ja saab tänu sellele kujundi valiku aluseks. Tsiteerin:

„Muljete kestvale värskusele ja säilimisele ei aita kaasa mitte niivõrd nägemis- ning kuulmismälu, kuivõrd eideetiline tunnetus. Eideetiline fenomen ei tähenda mäletamist, vaid hoopis edasiaistimist. Toome ühe näite: kunstnik näeb suurt sammaldunud kivi. See erutab ta meeli niivõrd, et ta pärast seda, kui on kivist mööda sammunud, näeb seda edasi ja ei märka üldse puid ega põõsaid, mis tegelikult ta nägemissfääri satuvad. [...] Varem või hiljem selline edasinägemine muidugi lakkab. Kuid ta võib uuesti tekkida. Just niisuguste eideetiliste muljete osatähtsus loominguprotsessis on erakordselt suur.“

Eideetilise tunnetuse mõiste kaudu seob Ehin oma luuleteoorias kokku lapselikkuse ja individualismi. Erandlik indiviid, kellel „õnnestub eideetilist tunnetusvärskust täisealisenagi säilitada“, võib suure tõenäosusega luua säravaid kunsti- või kirjandusteoseid. Kogu eideetiline tunnetus on meeleline ja intuiitiivne, seda ei pea mõistuslikult põhjendama. See, mida Ehin nimetab „kujundiks“, tuleneb aga just eideetilisest tunnetusest.

Siin on veel üks kord põhjust meenutada Rimbaud' „Nägijakirju“. Ehinile tagab kujundi terviklikkuse kunstniku eideetiline tunnetus, teatav nägijalik-

⁹ „Looming“ 1966, nr. 11, lk. 1768–1775.

kus, mille omapära võrsub tema tunnetuslaadist; et tunnetuslaad oleks autentne, selleks peab kunstnik „tundma iseennast“. Rimbaud' meelest on inimesel, kes tahab saada poeediks, kõige tähtsam ülesanne „iseenda täielik tunnetamine“; selline inimene „otsib oma hinge, uurib seda, katsetab ja õpib tundma“. Üleskutse niisuguseks uurimistööks võrdubki Rimbaud'l üleskutsega „tuleb olla nägija, saada nägijaks“¹⁰.

Selles punktis on Ehini esteetika niisiis identne Rimbaud' omaga. Erinevalt Rimbaud'st on Ehin aga seda väljendanud sidusa diskursiivsusega, viibides kogu aeg rahuliku arutluse elemendis. Mis puutub loomingusse, siis seal Ehin nii rahumeelne ei ole: vastupidi, luules teostab ta oma programmi tõepoolest radikaalselt.

Loeme veel, kuidas Ehin kirjeldab kunstiteose teket:

„Kuidas endale ette kujutada loominguprotsessi? Nähtavasti algab see muljete kogumisest ja valikust. Valitud muljed seostuvad omavahel, toimub nende kontsentratsioon. Kas teadlikult või alateadlikult, see on juba individuaalne, ent igatahes muutuvad need muljete kombinatsioonid looja peas üha kujundlikumaks. Vastavalt kunstniku tunnetuslaadile pudeneb neist muljetest maha ebaolulisi detaile. Kui valikuprotsess on olnud alateadvuslik, siis paiskuvad suurima koondumise hetkel need muljed taas teadvusesse; seda nimetatakse inspiratsiooniks. See toimub tihti väliselt ebatähtsate tegurite ajal. Nüüd peab kunstnik teadlikuks saanud kavatsuse kähku realiseerima, enne kui vilil jõuab mädaneda.“

Pealtnäha küllaltki alalhoidlik sõnastus avab siin tegelikult ukse igasugusest teadvuse kontrollist vabastatud loomingule. Loominguprotsess algab küll Ehini arvates „muljete kogumisest ja valikust“, aga see valik võib olla täiesti teadvustamatu; ka see, milliseid „ebaolulisi detaile“ kujundi tekke juures maha pudeneb, sõltub kunstniku individuaalsusest ega pruugi alluda teadvusele. Impulss, mis lõpuks paneb kunstniku looma või luuletaja kirjutama, ei ole iseenesest oluline — tähtis on see, et asi realiseeritaks palavikulise kiirusega, ilma pikemalt mõtlemata ja kujundi tervikusse sekkumata.

Muidugi pole selline kirjeldus midagi muud, kui vaid mahendatult sõnastatud automaatse kirjutamise retsept. Meenutagem veel kord Bretoni keelekasutuse-õpetust: „Ei maksa ette muretseda ei keelele tulevate sõnade ega järgmise lause pärast... Kui iseennast kuulatama või lugema jääda, on ainsaks tulemuseks imeväärse okultse abi katkemine.“ Ehin on oma fundamentaalset ideed mõistagi maskeerinud, tehes näo, nagu oleks see ükskõik, kas kujundi teket valitseb teadvus või alateadvus; kui aga viime selle kirjelduse tagasi kolme algpostulaadi juurde, milleks olid individualism, lapselikkus ja eideetilisuus, siis on neid küll raske ühitada loominguga, kus kogu kujundi tekke protsessi valitseks teadvus.

Muide, „Kujundis ja meeltes“ on sürrealismist põgusalt juttu ka otsesõnu. Ehin toob sürrealismi näitena selle kohta, et kunstiline kujund on olemuslikult

¹⁰ *Lettres dites du „Voyant“*, lk. 202.

ebaloogiline. „Moodsas kunstis väljendub niisugune ebaloogilisus veelgi teravamalt, eriti just sürrealistlik luule tundub meile tihti seosetu ja kaootilise assotsiatsioonide ahelana. Sürrealistid ise väidavad küll, et alateadvuslik tunnetus hoidvat neid assotsiatsioone koos.“ Tolleaegset ideoloogilist pruuki arvestades võiks nüüd oodata, et Ehin suhtub neisse väidetesse tõrjuvalt ja teeb sümboolse tühistava žesti. Midagi seesugust aga ei järgne. Ehin libiseb hoopis üle imažinismile ja jätab sürrealismi puutumata.

Võime seega veidi üllatuslikult tõdeda: Ehini looming rohkem kui kolmekümne aasta vältel on tema varase manifestiga täielikus kooskõlas. Niihästi „sür“ kui ka „realism“ mahuvad „Kujundis ja meeltes“ visandatud ruumi suurepäraselt, nad saavad seal esialgse põhjenduse ja projitseeruvad pisut avaramale taustale. Ehini projekt on algusest peale väga modernistlik. Ükskõik milliseid kurve ta selle realiseerimisel ka pole teinud, mootor on ikka üks ja seesama.

Selle kõrval on ehk kummaline ainult asjaolu, et Ehin pole kunagi avalikult kaitsnud fragmendi ja väikevormide õigusi. Ometi sobivad need suurepäraselt kokku tema arusaamadega kujundist. Võib-olla on ta ebateadlikult kartnud, et rebitud äärtega kujund ei tõuse enam lendu. Aga mis oli punane piprakaun, enne kui temast sai punane kiil?

KIRJARAHVAS ELAB POSTIMPRESSIONISMIS

Tunnistan kobe alguses, et ma ei saa mõhkugi aru kõrgemast matemaatikast, ei orienteeru börsikurssides, ma ei armasta kuulata dodekafoonilist muusikat ega jõua läbi pureda Derrida dekonstruktsioone. Targu hoian suu kinni, kui spetsid neil teemadel sõna võtavad. Arvan, et tean üht-teist kunstiajaloost, vähe sellest — maailma avardudes olen püüdnud uuemat kirjandust lugeda ja sisse elada mitte ainult teooriatesse, vaid ka möödunud sajandi suurimate kunstnike hingeellu. Mis siis veel rääkida eesti kunstnikest. Nüüd aga pean lugema literaatide sõnavõttudest, kuidas Toomas Raudam on käinud tervelt kolmel näitusel, millest ta ühtegi ei söanda kunstiks nimetada, ning söimab Raoul Kurvitza installatsiooni käkiks, kuidas Andres Langemets on nõrдинud, et peab kunstinäitusel televiisorit vaatama, samal ajal kui tal on kodus mitukümmend telekanalit, kuidas Aivo Lõhmus süüdistab kunstikriitikuید demagoogilises lahmimises Toomas Vindi „murelike kirjutiste“ puhul või kuidas Andrus Kivirähk pilab abstraktset kunsti samas stiilis nagu Nikita ajal — ikka et ka eesel teeb sabaga sama ilusa pildi. Tagatipuks arvab Kalle Käsper, et Picasso ja abstraksionistid ei osanud üldse joonistadagi. Mida siis arvata vaesest Jaan Toomikust, kellele iialgi ei andestata tema purkisitumist, kuigi mees on juba ammu Eesti kõige edukam ja tõsiseltvõetavam kunstnik maailmas, peale selle on ta muide kunstiinstituudi lõpetanud maalikunstnikuna ning tol ajal sai joonistamise alal tugeva drilli.

Oli jah ilus aeg, mil kultuurirahvas oli ühtne — kõik kiitsid üksteist, kõik olid valitseva nõmeduse vastu. Kirjanik valdas kõige tähtsamat relva — Sõna, kunstnik tegi Sõnast pildi ja lavastaja pani Sõna lavale. Kõik visuaalsete kunstidega tegelevad kunstnikud pidid illustreerima Sõna. Igas pildis, igas filmis ja teatrilava kujunduses pidi olema Sõna ümberjutustus pildilisel kujul. Umbes nii, nagu mäletan algklassidest, kui õpetaja pani tahvli ette kusagilt Venemaalt õppematerjalina saadetud pildi ja meie pidime ilmekalt jutustama, mis pildil on. Minagi kasvasin kodus, kus oli 1950. aastatel välja antud album „Vene realistlik maalikunst“. Ema jutustas mulle ümber, kuidas Ivan Groznõi kahetseb Repini maalil oma pojatappu või miks need burlakid Volgal on nii kurbade nägudega.

Mõistagi ma utreerin, sest eesti kirjarahva keskmine kunstimaitse on juba arenenud kaugemale XIX sajandi akademismist ja sotsrealismist. Keskmisel on ta aga ikkagi seal, kus on ka keskmise kunstilebese ärimehe maitse, mis ei neela alla suurt midagi, mis on juhtunud eesti kunstis pärast „Pallast“. Kunstioksjonid on siin parim indikaator. Postimpressionism on see viimane piir. Ausalt öelda on seegi suur saavutus, hüllem oleks tõepoolest paduaka-

demismi kummardamine, märk arenemisest on tõsiasi, et Konrad Mäge müüakse juba kõrgema hinnaga kui Amandus Adamsoni.

Peter Greenaway on öelnud, et filmikunst elab kubismi-eelses ajastus, s. t. pilt on ikka veel ülimalt realistlik. Ma ei tea, mida siis kirjanduse kohta öelda. Dadaistide ja sürrealistide luuleuuendused on jäänud episoodiliseks nähtuseks. Ja jäägu kirjandus minu poolest selliseks postimpressionistlikuks nähtuseks, nagu ta on, kuid kutsuksin kirjarahvast veidigi sallivamalt suhtuma teistesse kunstiliikidesse, kus on juhtunud midagi nendele arusaamatut. Millegipärast on just kujutatav kunst see valdkond, mille puhul literaat oma arust näeb, millise jamaga seal tegeldakse. Miks ei võeta sõna moodsas muusikas toimivate arusaamatuste puhul? Seal ei osata ju ammu enam viisigi pidada! Kas Arvo Pärti saab järele vilistada? Küsiksin Raudami käest: kas seda üldse saab muusikaks pidada? Langemetsa käest küsiksin: miks peab ta Erkki-Sven Tüüri pirinaid kuulama, kui tal on kodus mitu „Elmari“ raadiokanalit?

Ma ei nori mingit tüli kirjarahvaga, vaid vastupidi — kutsun neid üles sallivamale suhtumisele. Ei maksa demonstreerida oma harimatust, olgugi et see lähtub Sõna ülimuslikust kõrgusest, mis kogu kultuuri üha pildikeskemaks muutumise taustal mõjub anakronistlikuna. Järgigem Juri Lotmani õpetust, mis lähtub sellest, et igal kunstil on oma keel ja kõik kunsti keeled on võrdsed. Keeled on võrdsed ka oma konservatiivsuse ja avangardistlikkuse poolest. Tiit Hennoste on kirjutanud tsükli eesti kirjanduse hüpetest modernismi poole. Viimased on paraku jäänud väga arglikeks kukesammudeks. Ärgu siis oldagu vähemalt kadedad, kui mõnes teises kunstiliigis on hüpevõime olnud suurem.

SEMIOOTILINE BERG

Maimu Berg: „Ära“.
„Tuum“, Tallinn, 1999. 261 lk.

Bergi eelmise romaaniraamatu „Ma armastasin venelast. Nemas“ arvustuse lõpetuseks väljendab Aino Pervik ootust uute teoste, vaadete ning läbilõigete järele, „mis üha mitmekülgsemalt avaksid meie-määratlust, meie-saladust“. (A. P e r v i k, Joonna mürgitamine. „Keel ja Kirjandus“ 1994, nr. 6, lk. 377.)

Nüüd on uus teos laual — ja seegi on meie'st, Maimu Bergi põlvkonnast, kuhu kuulujate sünniaastad langevad Teise maailmasõja aastatesse või selle lähiümbrusse. See põlvkond — mida Läänes ka „suureks“ kutsutakse, peamiselt tema arvukuse tõttu, sest vahetult pärast sõda sündis palju lapsi ja nende eluvõimalust ei räsitud sõjad ega sotsiaalsed kataklüsmid — hakkas päikese all oma kohta otsima 1960. aastatel. Läänes leidis ta eest enesekindla, kasvuideo- loogiat ja igavest progressi jutlustava ning iga hinna eest tarbimisühiskonna (*resp.* heaoluühiskonna) poole rühkiva *establishment*'i. Eestis oli selleks nõukogude seisus, oma karjääri nimel valitseva ideoloogiaga teadlikult kaasa läinud või isikliku heaolu ja minaruumi säilitamiseks oludega kohanenud või neile käega löönud ühiskonnaosa, millest omakorda eristus nn. nomenklatuur, toonasest Lääne ja nüüdsest meiegi vaatepunktist lähtudes naeruväärselt tühiste ja kohati absurdsete eelisõigustega varustatud inimeste kiht.

Lääne ja Nõukogude Eesti ühiskonnakorralduse vastandlikkusele vaatamata oli põlvkondliku konflikti aluses midagi olemuslikult ühist. 60-

ndate põlvkonnale (nimetagem seda käepärasuse huvides endiselt nüümoodi, kuigi on avaldatud arvamust, et selline määratlus on tehislik, mitmekesisust ahistav ja sisutühi) nii seal kui siin oli põhimõtteliselt vastunäidustatud kohustuste ettemääratus ja raamistatus, võimaluse puudumine vabalt valida selle või teise maailma vahel, allutatus eelmise põlvkonna kehtestatud normidele ning väärtuseline võltshiilgus. Märgiliselt olid mõlemad pooled ühtsed — ja selleks oli võõrandatus (töö tulemuse võõrandamine tegijast, „mina“ võõrandamine, sotsiaalne ja poliitiline võõrandatus — kui läheneda „võõrandumisele“ marksistlikult).

Kogu protest, mis Läänes avaldus Pariisi *Quartier Latin*'i barrikaadidest Euroopa ja Ameerika lilllasteliikumiseni, Eestis aga võttis avangardse esteetika ning ülikooli „komsomoliliberalsmi“ kuju (liidrite vaba valimise nõue, individuaalsed õppeplaanid, üliõpilasomavalitsus jms.), oli oma olemuselt „äratahtmine“, eesmärkide poolest ebamäärane, sihitu, pime vabadusiha, igatsus lihtsalt teise olemisvõimaluse järele. See pärast polnud see ka revolutsiooniline rähklemine, pigem eksistent-siaalne irrevolutsioon, kui ümber öelda Pascal Lainé pihtimust:

„Me kõik elasime 1968. aasta mais üle oma irrevolutsiooni. Me tegime irrevolutsiooni, mitte revolutsiooni, sest ükski neist, kes seda revolutsiooni pidid tegema, mitte keegi meist ei lootnud sellest leida oma tõelist rahuldust. Võib-olla meil oligi, millega maailma muuta; aga meie ise oleksime jäänud samaks, ikka samasugusteks janusteks selles uues maailmas, hinges ikka samasugune tusk, et me pole teinud nii palju kui va-

ja.“ (P. L a i n é, Irrevolutsioon. „Loomingu Raamatukogu“ 1975, nr. 32/33, lk. 79.)

Sel märgilisel taustal hargnebki keskpärase kunstniku Enn Seimi ja filoloogist Tamara tühjusse lõppev armastuslugu.

Rõhutan siin just sõna „märgilisel“, sest kuigi Maimu Berg kujutab 1960.—1970. aastate Eesti aegruumi olustikulise dokumentaalsusega — ja tuleviku vaateveerult on see fikseering niisama oluline nagu Tammsaare talupojajühiskonna või Krossi 1930. aastate Eesti haritlaskeskonna kujutus (vastavalt „Tõe ja õiguse“ I osa ja „Wikmani poisid“) —, püüab ta samas lisada olustikudetailidele vihjava, sümboliseeriva kaastähenduse. („Jawa“ mootorratas kui staa-tuse sümbol, vein kui vabaduse atribuut, piimasaali hallikaspruun kohvilurr kui kogu nõukogude elu, prusakad, jahudefitsiit jne.) Siin lööb Bergis välja ajakirjanik-publitsist. Ta ei usalda lugejat, et too ise võiks neist detailidest ajastusumboli „välja arutada“, vaid lisab autorikommentaari. Küllap teeb õietigi, sest nõukogude tegelikkus võib tuleviku seisukohast osutada nii spetsiifiliseks, et selle mõistmine üksnes faktide pinnalt võib olla koguni võimatu. Hašekit või Kafkat lugedes ei vaja me autori avalikku juuresolekut, Švejki ja Josef K. tõusevad sümboliteks konkreetset olustikku tundmatagi. Enn Seimi „äratahtmise“, põgenemise põhjenduseks aga ei piisa arvatavasti nõukogude tegelikkuse neutraalsest kirjeldusest. Autor peab selle absurdsust oma kommentaariga ise võimendama. „...inimesed jagunesid otsekui mingitesse kastidesse ega kipunud sealt enam välja, kõik näisid oma osaga rahul olevat. Kes tegi par-

teelist või komsomolikarjääri, nagu ootamatult Irma, see sattus oma suletud maailma, kus käibisid omad märgid ja reeglid.“ (Lk. 143.)

Jutustaja ei ole siiski ainult autor. Vähemalt näiliselt jagatakse narratiiv Ennu, tema ema, Tamara ja autori vahel. „Ära“ kõigubki pidevalt oleviku ja mineviku vahel, s. t. mingi märk omaaegsest tegelikkusest asotsieerub mehe olevikumõtisklusega (kursiivis vahelekirjutused). Mõtisklev mees on seesama Enn — nüüd juba vananev, resigneerunud, närbuva ihuga („Oli vaid lihalik vananev kere ja seda kattev lõtv pigmendilaineline nahk“, lk. 4.) välismaalane, kes on tulnud korraks koju käima, võttes ette teekonna oma noorusmaile (Tartusse) ja tagasi Tallinna, ta käib ära kõrgel pangal, et näha, kuidas suur valge laev (eestlaste Valge Laev!) end sadamasse pöörab, ja et siis sellesama laevaga taas lahkuda kunagiselt kodumaalt (vrd. lk. 3—5 ja 261). Niisiis on tegemist raamjutustusega, kuid mitte selleks, et ühte aegruumi teistest selgelt eristada, vaid pigem vastupidi, osutamaks, et eksistentsiaalses ajas asub kõik ühekaugusel:

„Minevik oli seisnud tee ääres, viibanud ja naeratanud. Ja haihtunud olematuks. Olevik ja tulevik olid möödunuga ühte sulanud. Neil ei olnud enam tähtsust. Kõik oli minevik, polnud oluline, kas lähem või kaugem. Kõik oli järsku ühtviisi möödas. Ühekaugusel.“ (Lk. 5 ja 261.)

See võte tuleb tuttav ette. Eksistentsiaalset ajakäsitust (aega vaadatakse tervikus ja ühe inimese seisukohast lõplikult haaratava suuruse-na) manifesteeris Viivi Luige „Seitsmes rahukevad“ (1985), kus autor kuulutas ette, mida tema lapsest pea-

tegelane ja tolle ema aastate pärast teevad ning tunnevad ja kuidas nende oma kaasajas kulgev teine ruum (Lääs) esindab nende tulevikuaega. Sedasama jätkas Luik ka „Ajaloo ilus“ (1991).

Assotsiatiivsus, ajakriitiline kommentaar, opereerimine sümbolmärkidega, kujutusplaani muutmine (reaalsuse üleminek unenäoks) — kõik need semiootilist küllastatust teenivad vahendid on Bergil selleks, et tõsta iseenesest banaalne lugu ambivalentsemale tõlgendustasandile. „Ära“ sisu on kokkuvõetav mõnesse lausesse. Eesti-aegsest perest pärit Enn Seim oli enne sõjaväkke minekut (1962—1963?) Tartu ülikoolis õppinud. Kui ta 1964. aasta jõulude aegu ülikooli tagasi jõudis, et õpinguid jätkata, ei lastud teda aga peahoone ette, sest eelmisel ööl oli aula maha põlenud. Ennule tähendas see teatud lõplikkust (läbilõigatust, äravõtmist), ta jätkas õpinguid hoopis Kunstiinstituudis. Ennust saab kunstnik. Tartust leiab ta aga oma armastatu, Tamara-nimelise tütarlapse, kes elab Tiigi tänaval ühiselamutoas koos kolmeteistkümne toanaabriga. Tamara on päritolult marginaalne (ema eestlane, isa tatarlane) — Bergi iseloomustab üldse marginaalsete olukordade ja suhete kujutamine — eesti filoloogia üliõpilane. Enn püüab Tamarat Tartust ära (!) meelitada, aga kuna see ei õnnestu, siis läheb ta ise Leningradi. Tamara jääb Ennust rasedaks, kuid otsustab aborti teha. Kummalgi on vahepeal veel omakorda väiksemad *love story*'d, kuni nad Ennu ema vahendusel jällegi kokku saavad. Vahepeal on kümnend vahetunud. Enn ja Tamara elavad Tallinnas, Tamara lappab Keele ja Kirjanduse Instituudi murdekataloogis kaardikesi, Enn on

keskpärane maalija. Ennu valdab äng, osalt on selle põhjuseks ära(!)-võetud Eesti, mida ta teab oma ema isa kaudu, osalt eneseteostusvõimaste piiratus ja nõukogulik rutiin, mis ähvardab neelata ta ainsa elu. „Viru“ hotellis ringlev mannekeenist täditütar Helle aitab Ennul septseda plaani, mille abil Enn loodab pääseda Nõukogude Eestist. Tamara peab sõlmima fiktiivse abielu välismaalasega, mõni aeg hiljem ka Enn, et siis ära(!)pääsenuna teineteist taas välismaal leida ja vabalt oma tuleviku üle otsustada. Nii ka läheb. Kuid vabaduse nimel on Enn valmis reetma (kas või ajutiseks) armastuse — ja see maksab end kätte. Enn ja Tamara kohtuvad küll välismaal, kuid Tamara on juba seotud teise eluga. Ta ei kuulu enam Ennule, sest Ennule oli ta oma mina, oma vabadus hoopis tähtsam Tamarast.

Kuigi Ennu põgenemismotiiv näib esmapilgul õilis — igatsus lihtsa elava inimese järele, välja reedetud maailmast, mis on sama võlts kui vorstipoe roosa valgus vorstidel, mis ostes osutuvad halliks —, on see oma põhiolemuselt reetmine. Seepärast ei tundu Ennu ja Tamara lahkumine ka traagiline, isegi mitte dramaatiline. Pigem on see tühjus, mis jääb valitsema ühe lõppenud inimsuhte üle.

„Ära“ ütleb meile, et armastus ongi vabadus, ükskõik kui piiratud või suletud ruumis ja ajas see ka ei sünni. Kes põgeneb armastuse eest, reedab ühtlasi vabaduse. Armastust ei saa vahetada vabaduse vastu. Ei saa nii, et enne on vabadus, maine õnn, eneseteostus ja siis võib tulla armastus. Armastus ei salli ootust. Ei saa nii, et oodatakse ära ja siis armastatakse. Üks jääb igal juhul mängust välja.

Lõppude lõpuks pole võimalik millegi eest põgeneda — ja iseenda eest kõige vähem.

„Ära“ tähendus on selles, et „ära“ pole võimalik.

Rein Veidemann

KURIKAEL WIEDEMANN

Lehte Hainsalu: „Kukelokuti“, „Virgela“, Tallinn, 1999. 170 lk.

Võib juhtuda, et arvustaja alustab oma kirjutist sellest, kui lähedal ta seisab raamatu autorile, kuidas toimetaja temalt loo tellis jne. Tihtipeale see just nii ongi. Vaadatagu näiteks möödunud aasta novembrikuu „Loomingust“ Toomas Raudami või Rein Saluril arvustust. Raudamil on rääkida enda, Saluril oma koera lugu. Aga miks on nii, et kui koeralugu räägib Jaan Kross, siis ta võib seda teha, aga kui oma koerast tahab rääkida Ants Uss, siis tema koera ei peeta millekski? Ühed koerad ju kõik. Aga ei, mõned koerad on teistest koertest võrdsemad. Sellised koeralood ajavad naerma, halvemal juhul panevad õlgu kehitama. Milleks mulle Saluri koer? Ja nüüd hakkab ma omaenda koerast kirjutama, mis on häbiasi, aga mul on sellele põhjendus olemas. Kuna „Kukelokuti“ puhul on tegu Supilinna ja üliõpilastega (et raamatusse paremini sisse elada, hakkasin üliõpilaseks ja kolisin Supilinna), arvan mina end õigeks inimeseks, kel sobib sellest romaanist rääkida.

„Kukelokuti“ on tituleeritud noorteromaaniks. Seda on seni esindanud Trubetsky ja Sauter, nüüd on

meil ka Kender, kes on heal juhul vaid ühe augu täide, aga auke, mida täita, on kindlasti rohkem kui üks. Eks Kender ole ajastu nõudmine, nii nagu kunagi nõuti Kaugverit. Loodetavasti ei tule Kenderit seitsme aasta pärast otsida Liivese ja Kaugveri kõrvalt. Mine sa tea, võib-olla on tõesti ka kümnete aastate pärast olulisel kohal elavhõbe või reklaamiagentuur ja Simpsoni valehambad. Nii või teisiti, kui eepikas on veel midagi võtta, siis draamatekstidega on asi päris hull. Aga mis siis, las olla. Sest mis on tähtsam, kas iga hinna eest mingit poolkõva Eesti Asja ajada, et Eesti Mees ikka lavale ja kaante vahele saaks, või see, et tekst kaasi ja lavaletoomist ka vääriks? Hurda eestluse kategoorilise imperatiivi ning millenniumi lõpu vahele mahub mammuti surm. „Vägistatud Kadri vanaisa“ nagu ei tahaks enam ja iseäranis kurb on, kui noortekirjandust hakkab kirjutama inimene, kelle ainuke side noorusega on heal juhul ainult mälestus. Vanainimesed kirjutagu vanainimeseromaani, et vanaemadel oleks samuti midagi lugeda.

Hainsalu puhul see on nii ja ei ole kah. Praegu on „in“ kirjutada homodest, turvaseksi vajalikkusest, juutidest, kaalujälgimiskapslikest ja igasugu peentest haigustest. Kogu see tohuvabohu, mis iga minut ja tund aknast-uksest sisse voolab, paneb küsimisi: kas siis terveid inimesi enam ei olegi? Või peaks kah enda tüdrukud välja vahetama ja mõne moodsa vea külge haakima? (Totter on mõelda mingile tiisikuses vaevlevale romantikust luuletajale. Tegelikult ei olegi ju midagi muutunud. Mis on muutunud, on lihtsalt haiguse nimi.)

Vähemalt sellest pilastusest on Hainsalu, jumal tänatud, prii. Aga

millised väljendid! Nagu näiteks „tissivest“! Need võisid olla noortepärased Hainsalu puberteedieas, ning nagu öeldud, vahepeal suri mammut ära. Ja üldse need Hainsalu noored! Kas nende naljad peavadki olema nii nürid, kas see on mingi eesti filoloogide salarühmituse eralõbu? Noored, noorus, elu, elulust! Sellised märksõnad peaks vist üliõpilasi eristama professoritest, kes Toomemäe tippu jõudes hinge heidavad. Aga ei, nii need asjad ei käi. Igatahes „Kukeelokuti“ peategelase Reti puhul mitte.

Retil on kanda vägistatu raske koorem, kuid jääb mulje, et teda on kasvatanud vanad inimesed, kes panevad oma lapsele jalga ema kantud kingad ja loevad talle õhtujutuks pagulaste päevikuid. Ja minul kui lugejal ei ole temast kahju. Mitte rohkem kui Kenderi „Iseseisvuspäeva“ Simpsonist. Tüdrukust, kes laseb meesolendist filoloogil ära süüa oma viimase konservi ja teeb selle peale ainult rumalat nägu, kes elab enda elu asemel raamatutes ja nimetab oma rinnahoidjat tissivestiks, lihtsalt ei hakka kahju.

Eesti filoloogia tudengite hulgas on naisi mitmeid-setmeid-kümneid kordi rohkem kui mehi. Võimalik, et siia see koer on maetud ja et sellepärast ongi tegemist ohvriromaaniga. Sellele alapealkirjale leidub kaks seletust. Esiteks võib lähtuda raamatu sihtgrupist ja teiseks ohvrast ja ohverdämismotiivist. Tegelikult teeb see kõik üks ja sama välja. Sihtgrupiks on loomulikult eesti filoloogid (eeskätt õrnem sugupool). Eesti filoloogia tudeng saab ennast hõlpsasti Retiga samastada ja olla õnnelik, et näe, neil seal napib samuti mehi.

Mis aga puutub sellesse romaani filoloogilisse poolda, siis see on tüü-

tu. Võib-olla mitte sihtgrupile, küll aga tavalisele lugejale, kellel päevast päeva ja ööst öösse jambid, trohheused ja psalmid peas ei vasarda. Tema ei oska sellest tsitaatide rägest midagi arvata. Laenatud luuleread moodustavad romaanist vähemalt kolmandiku ja esimesel pilgul tekib tunne, et nad lihtsalt ei tööta, neid on liiga palju ja nad on valedes kohtades. Aga see tunne tekib ainult esimesel pilgul. Nimelt on siin tegemist vägistamisega. Luule vägistamise vastu? Või vägistab Reti Luulet?

Tähelepanelik lugeja saab aru, et nii see siiski ei ole. Reti puhul, kes kogu aeg tuhnib raamatutes, pole ime, kui piir reaalsuse ja luule vahel kaob. Tegelikult ei vägistanudki seda vaest filoloogi anonüümne *See*, vaid Wiedemanni sõnaraamat! *See* on vaid väljamõeldis või koguni unelm. *See* on „Kukeelokutis“ ainus asi, mis on elus, mis näpuga ribide vahele torakab. Ei ole siin elus tudengid (võimalik, et neid kõiki on vägistanud Wiedemann) ega ka Supilinn, kus igal majal oleks tegelikult rääkida oma lugu. Supilinna asemel võiks siin vabalt olla Põltsamaa, Tammelinna või Kapa-Kohila. Kuigi oleks ülekohtune öelda, et Hainsalu on kirjutanud hoopis muust kohast, paneb Supilinnast mingi napaka müüdi loomine õlgu kehitama. Igas kõrvaltrepikojas vägistatakse ja mõõdetakse väitsaga soolikaid! Kuigi mu kõrvalmajas müüakse samakat, pole need värisevate kätega mehikesed mul kunagi soolikaid mõõtma kippunud, mida aga Annelinna või Tallinna kohta öelda ei saa.

Oleks liialdus väita, et Hainsalu on kirjutanud vanainimeste raamatu. Küllap ta on mõne noortekirjanduse augu ikkagi ära täitnud. Pealegi on

romaani lõpp kena ja õpetlik — saada puhtaks Wiedemanni roojasustest ja *Sellest*, mis siis, et pesijaks osutub külm Emajõgi. On ju hea, kui noored inimesed saavad teada, millest on kasulik hoiduda, sest ega jäine Emajõgi polegi teab mis meeldiv suplemispaik.

Urmas Vadi

LÄBI KALEIDOSKOABI

Lehte Hainsalu: „Kukelokuti“.
„Virgela“, Tallinn, 1999. 170 lk.

Ma usun, et me kõik oleme lastena sisse vaadanud selle — lõbustamiseks, mänguks — mõeldud torukese otsast, sättinud kaleidoskoobiks nimetatud ning vanaaegset merepikk-silma meenutava eseme vastu valgust ning näinud aegamisi keerates värvilistest klaasitükkidest tekkinud aina uusi säravaid kuiundeid. Neis oli midagi idamaist, salapärast veel ka siis, kui mõni suurem ta su käest ära kis-kus, puruks lõi ning sulle ainult ime algmaterjali, tuhmid tillukesed klaasitükid ning papiribad jättis.

Inimesed, kes ahmivad kirjandust, otsides sellest väga erinevaid naudinguid või siis antud juhul tulevaseks filoloogiametiks valmistudes, elavad teatud mõttes nagu kaleidoskoobiga mängivad lapsed, nad vaata-vad kogu elu läbi sõnamängu üha uuenevate mustrite. Noorena on see nagu pidev joobumus. Maailm, mis hakkab pärast lapsepõlve kurvalt lame paistma, muutub lugedes hirmu-tavalt — ja seda meelitavamalt — sü-gavaks. Kõik on lähedal, ka surema-

tus. On raamatuid, luuletusi, ridu, mis mõjuvad nagu löök neeru või ki-rekogemus. Mitte kõik, aga nii mõ-nigi asi, mida oleme lugenud, haakub meie ellu, saab selle osaks. Luuletused teevad midagi hoopis oma-pärast, nad muutuvad loitsuks, sala-ja ühissõnadeks korruga. Alati on neid, kes hõikavad oma lemmikridu tüütuseni teiste kõrvadesse, laiutavad laenurahaga, ja neid, kes kannavad sõnu vaikides endaga kaasas. Just sel-lepärast, et see on mingil moel üsna paljude ühine kogemus, on väga kee-ruline ning libisemisohtlik püüda kirjeldada niisugust, alati läbi kirjandus-kaleidoskoobi maailma vaatlevat, selles elavat inimest. Kirjandusega tembitud kirjandus võib olla kas hõrk maiasmokkade maius või mi-dagi väga raskesti seeditavat.

„Kukelokuti“ valmistas oma pa-rimates lõikudes lugejale nii lugemiskui ka äratundmisrõõmu, oli vaimu-kas ilma higise pingutuseta. Siiski oleks mulle meeldinud, kui autor oleks suutnud oma anonüümsust kauem säilitada või ennast hoopis varju peitnud ning jälginud, mis ta teosest saab, sest tulemused oleksid olnud üllatavad ja huvitavad. Juba Lehte Hainsalu romaani „Viis minu-tit enne vihma“ lugedes tabasin ma mingi õlgukehitava suhtumise sellesse tõeliselt heasse romaani. Keegi ise-gi ütles — kas tead, ta eelmine ro-maan oli väga vilets ja üldse... —, ning kui ma küsisin, mis on sellel pistmist käesoleva teosega, vaatas ta mind nagu ullikest. Me oleme auto-rite nimesid üle- ja alatahtsustanud, me armastame luua müüte. Võib-olla asendab kirjandus meile, uskmataute-le, liiga tihti religiooni ja religioon on alati olnud dogmaatiliselt sallima-tu.

neb ja päriselt Tartusse tagasi tuleb, on Elsa kadunud, ning vähe sellest, ka olematuks unustatud!

Kas ei ole Jaagupit tema meediumi-rollis, mis ju küll mõistetavalt romaani isepärast tuleneb, lõpuks siiski üle eksploateeritud? Ja mitte lihtsalt niisama, vaid isikurolli kahjuks, mille täitmine on peategelase jaoks n.-ö. kohustuslik? Seda küsima ärgitavad ka peatükid, kus meedikud omavahel olles kõik muu unustavad ning oma erialastest asjadest kõnelema innustuvad.

Tundub, et Mikelsaare triloogias rakendatud proosameetodi uudsus, ilukirjanduse traditsioonilise proosakaanoni demonstriivnegi ignoreerimine kolmandas raamatus enam varasema jõuga ei tööta. Ühe olulise vihje triloogia ja Jaagupi eripära mõistmiseks annab märkus — tänuavaldus kolmanda raamatu lõpus: triloogia on dokumentaalne alus, nimeka arstiteadlase isikufond Tartu ülikooli raamatukogus. See teade avab uusi võimalusi Ustav Mikelsaare sinimustvalge triloogia üle arupidamiseks. Peale kõige muu väärib autor tunnustust ka aktuaalse aine äratundmise eest. Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise järel oleme rängemas ideoloogilises segaduses, kui oldi selle riigi kättevoitlemise eel ja ajal.

Ülo Tonts

KOLMANDALT KODUMAALT LÕPUKS JÄLLE KA ISAMAALE

Ilmar Talve: „Kolmas kodumaa. Autobiograafia III“.
„Ilmamaa“, Tartu, 1999. 384 lk.

Nii mõnegi huvitavat elu elanud inimese minevikumälestused on kirja

panemata jäänud, kuigi ta oleks suutnud oma elutööd teistelegi paeluvalt edasi anda. Mõnedki mälestused on lõpuni viimata jäänud ja tihtipeale pole õnnestunud jäädvustada just oma kõige huvitavamad eluperioodi. Mõelgem kas või Karl Rumori, Henrik Visnapuu või Hans Kruusi poolleijäänud minevikupiltidele.

Ilmar Talve kolmeköiteline mälestusteos, mida autor ise teadusmehe täpsusega — ja õigustatult — autobiograafiaks nimetab, on selles mõttes erand. See jõuab käesolevas lõppköites otsaga meiega päevadesse.

Kui Ilmar Talve teose kaks esimest köidet on suhteliselt terviklikud, siis kolmandas raamatus on õigupoolest mitu omaette osa. Seda on ta ka ise tunnistanud.

Kõige ulatuslikuma osa „Kolmandast kodumaast“ võtab enda alla autori ülevaade teaduslikust ja ülikoolitööst Turus, tema tee Turu Ülikooli rahvateaduse assistendi kohusetäitjast professoriks ja hiljem Soome Teaduste Akadeemia liikmeks ning see, kuidas tema neil aastail soome rahvakultuuri olukorda uurija seisukohalt nägi ja missugused olid tema töösuunad ja eesmärgid selles tegevuses. Ta leiab ka ise, et „lugejale see kõik võib tunduda ebahuvitav ja kuiv“, kuid samas oli see pikki aastaid oluline osa tema elust. Autori tagasivaated on tõepoolest kohati üksikasjalikud ja aruandlikud otsekui kroonikakirjutajal. Mis ei tähenda muidugi, et see ei pruugiks erialainimestele huvipakkuv olla. Aeg-ajalt räägib Ilmar Talve lühidalt siiski ka oma isikliku elu sündmustest ja muredest, muuhulgas taastunud sidemetest ema ja vennaga kodu-Eestis. Selles seoses oleks ju olnud huvitav lugeda kas või mõndagi katkendit ema

kirjadest, ta „vabalt voolavaid sise-monolooge“, nagu autor neid nimetab, inimese elukommentaare, kelle saatuse määras suuresti Eestisse jäämine ja keda tervelt kolmel korral oma poega isegi külastada ei lubatud.

See on niisiis memuaarteose kolmanda köite üks ja kõige mahukam osa, ja kui autor on sellega lõpule jõudnud, leiab ta, et „kirjeldus, mida autobiograafiaks olen nimetanud, võiks siia ka lõppeda“.

Käesoleva köite omaette osas keskendub Ilmar Talve oma kolmanda kodumaa Soome oludele laiemaski mõttes. Eriti huvitavad teda arusaadavatel põhjustel Soome tollased idasuhted. Mõtlen ennekõike alapeatükke „Paasikivi (1946—1956) ja Kekkoneni (1956—1981) Soome“ ning „Mauno Koivisto Soome 1982—1991“.

Kuigi Ilmar Talve on elanud Soomes rohkem kui poole oma elust, rohkem kui ühelgi teisel oma kodumaal, ei ole ta siingi saanud päriselt oma inimeseks ning ei jälgi seetõttu riigi sise- ja välispoliitilist käitumist niivõrd osaleja kui pigem kõrvaltvaataja pilguga. Ta elab siinseski ümbuskonnas otsekui omaette, ennekõike ülikooli ja teaduse maailmas. Poliitilises mõttes huvitavad teda esmajoones need aspektid, mis ta seekordse kodumaa teguviisis võisid ühel või teisel moel Eesti asjale soodsat või ebasoodsat mõju avaldada. Nagu Kekkose 1964. aasta Eesti-reis ja selle külaskäigu hilisemad tagajärjed Eesti ja Soome suhetes. Või Koivisto presidendipõlves see, kuidas ametlik Soome omal ajal suhtus meie iseseisvustootlustesse ja taasiseseisvumisse. Friedebert Tuglase Seltsi ellukutsumise tähtsust näib Talve siiski alahindavat.

Kolmanda, kõige isiklikuma ja elamuslikult ehk kõige kaasakiskuvama osa „Kolmandast kodumaast“ moodustavad teose lõpuleheküljed, mis räägivad Ilmar Talve naasmisest kirjanduse juurde ja taaskohtumisest Eestiga. Üsna üksikasjaliku ülevaate saab „Maapao“ valmimisloost, ühteist on lugeda ka hilisematest kirjanduslikest ettevõtmistest, käesolevate autobiograafiaköidete kirjutamine kaasa arvatud. Raamatu lõpetavad Eestisse ja kodulinna Tapale ettevõetud sõidu meeolud aastast 1991, pärast peaaegu nelikümmend seitse aastat kestnud vaheaga. „Ring sai täis, ma sain jälle Eesti passi nagu iga teinegi eestlane.“

Lugesin hiljaaegu Soomes paar aastat tagasi ilmunud Mirja Bolgári mälestusi „Kõik see, mida sa igatsuseks nimetad“. Mirja Bolgár (sünd. Voutilainen), kirjanduskriitik, esseist ja soome kirjanduse tõlkija prantsuse keelde, kellega minulgi on olnud juhus paar korda Soomes kohtuda, on sündinud Karjalas, Terijoel. 1948. aastal sõitis ta Prantsusmaa stipendiaadina Pariisi Sorbonne'i ülikooli õppima, abiellus seal Transilvaaniast pärit ungari maapagulasega ja jäigi elama Prantsusmaale. Ka tema raamatus leidub kohati haakumisi Ilmar Talve mõtetega. Nende kahe mujale asumise põhjused ja hilisem saatustee on loomulikult hoopis erinevad ning Mirja Bolgáril on võimalik rääkida ainult kahest kodumaast.

Mirja Bolgár on märganud, et leidub küllalt palju inimesi, kes ei tunne end kuhugi kuuluvat. Ta leiab, et niisugused inimesed on võõrad ka iseendale. „Kui sa tunned end ühtemoodi hästi kõikjal, ei ole sa kusagil kodus,“ järeldab ta ja lisab, et niisugune inimene „ei suuda enam millestki in-

nustuda“. Temast on kadunud värvid ja veri. Mirja Bolgár ei pea end kosmopoliidiks ja ei taha selleks iialgi saada. Nagu Ilmar Talvegi. Pikki aastaid ootas „Kolmanda kodumaa“ autor kojupöördumise võimalust, kuni see ootus lõpuks täitus, ehkki „eestlased on oma ajaloo jooksul ikka rohkem elanud lootustest kui nende täitumisest“.

Ilmar Talve leidis oma teised kodumaad ajutiseks ja olude sunnil. Et ajutiselt ja sundkorras seal pikka aega oma Eesti-igatsusega elada. Ja ka Mirja Bolgár elab paljurahvuselises Pariisis ikka edasi oma Soome ja Karjalaga. Isamaast loobumata. Kõlagu see nüüdses maailmas nii vanamoodsalt kui tahes.

Endel Mallene

MUTI KATEKISMUS

Mihkel Mutt: „Muti tabloid“. „Kupar“, Tallinn, 1999. 235 lk.

Alles kaks aastat tagasi arvustasin Mihkel Muti eelmist artiklikogu „Meedia mu meedia“. Nüüd siis jälle uus raamat, valik „Sirbi“ peatoimetaja ajakirjanduslikust toodangust. Muti jõudlust võib ainult kadestada, liiatigi tuleb siinjuures silmas pidada, et autori sõnul moodustab kaante vahele jõudnu kõigest neljandiku viimaste aastate vaimuandamist.

Kunagisest irriteerijast ja elitaarsete kultuurihoiakute viljelejast on tänaseks saanud tubli koolmeister ja selles rollis on Mutt järjepidev. Ei ole

naljalt ideed, nähtust, sündmust ega isikut, mille/kelle suhtes Mutt oleks pidanud paljuku sõna võtta. Ja näib, et tema lähenemine on tõepoolest koolipapalik: käsitluse ajendiks ei ole alati niipalju autori enese huvi, tema heuristiline kirk uute horisontide avamisel, kui just „rahva kasu“. Mutt seletab seda, mis tema arvates parajasti seletamist nõuab.

Kahtlemata on selline rahva teenri hoiak sümpaatne. Kui meie kirjarahva (eriti kujutava kunsti käsitlajate) hulgas leidub ikka veel piisavalt neid, kes kasutavad arvustuse vormi kolleegide teavitamiseks oma värskeimast lugemusest, luues sel kombel enese ümber tõeteadja nimbust, siis „Lääne Elu“ kolumnist Mutt maakonnalehte vaevalt eputamiseks kirjutab. Rahvahariduslik püüd saab ka „Sirbi“ kolumnide vaimus üha valdavamaks.

Samas pole see rahvaalgustustöö ka päris probleemitu. Paksude läik-kaante vahele kogutult ei mõju Muti tõdemused niivõrd uudsetena, kui võrd just ilmsetena. Jutt pole just originaalne, aga tõsi ometigi. Ausalt öelda ei leidnud ma raamatust õieti midagi, mis oleks tõsiselt vaidlema ärgitanud.

Et tekst oleks piisavalt pedagoogiline (s. t. arusaadav), on see parajalt liiane. Nii et pahatahtlik arvustaja suudaks Muti raamatut valikuliselt tsiteerides kuhjata paraja mäe triviaalseid tõdemusi, tõelise käibetõdede leksikoni. Aga vahest saaks nii toimida enamiku esseeraamatutega, mis just krüptilisusega ei hiilga.

Käsitlusviisi üsna järjekindlat koolipapalikkust kompenseerib autor temaatilise avarusega. (Eks ole mõlemad mainitud kvaliteedid tingitud žurnalistlikest vajadustest.) Mutt

kirjutab rahvuse seisust igaviku palges ja tema päevapoliitikast, kirjandusest ja teatrist, Lennart Merest ja Tiit Madissonist. Kohusetundlikult käib ta üle rahvuslikud kinnismõtted tülikatest venelastest Euroopa ühiskodusse pääsemiseni, aga teeb ka nii ihu- kui vaimuloolisi ekskursse.

Mihkel Mutti võib nimetada kombekriitikuks selle sõna kõige laiemas tähenduses. Muti „tabloid“ on tegelikult katekismus, mis sõnastab põhitõed ja juhatab rahva mõistliku eluvaate ja siivsate eluvormide juurde.

Muti kombekriitika põhjaks on usk, et liha on nõder, seepärast tuleb teda manitsustega kinnitada. „Kehamahladega seotud huvid varjutavad alati vaimsemad — see on aksioom. Liha on kui lillekene ning inimloomus kooldub ikka kergema vastu-panu teed.“ (Lk. 71.) Ometi ei tähenda see, et moraalilugemine oleks mõtetu: „Niipea kui elu vähegi stabiliseerus, on eesti soost lõbutüdrukute arv kõvasti langenud, ulatudes nüüd vaid kümnendikuni üldarvust. Eestlased eelistavad oma uudishimu sõlmitavate suhete ja ülestehtavate voodite vastu rahuldada kaudselt ja anonümselt, milleks sobib suurepäraselt igasugune klatšiajakirjandus.“ („Liha on kui lilleke“, lk.70.) Järelikult on eestlastel nende rahvuslikust iseloomust tulenevalt lootust kõige hullemaid äärmusi vältida.

Autori tugevus ilmneb juba eeltoodud tsitaadiski: see on värske ja lõõv kujundlikkus. Enamasti poetab Mutti mõne värvika passuse vähemasti artikli lõpus rosinaks sisse. Võtkem või see, kuidas Mutti kirjutab õpetajatest: „Kuigi meie kiiruluud

kasvavad kinni juba kuuendaks elukuuks, püsib meie vaimne emaplaat pehme veel paariteist aasta vanuseni. See ei ole ükskõik, kes sinna oma jälgi vajutab — gorilla või geiša.“ („Tüütud õpetajad“, lk. 46—47.)

Moraliseerimine seegi, aga kui lõõvalt öeldud.

Vahel küünib Mutti esseistijulgos ja kunstniku kujundiloomiskirg kogunisti piirini, kus see lugeja võpatama paneb ning sunnib eneselt hea maitse piiride järele pärima. „Erik Koroli jutust jääb mulje, et tegemist oli hüperseksuaaliga, kes koinis kõike, mis liikus — nagu Fjodor Karamazov.“ („...lumi taga“, lk. 111.) — Nii kõlab Muti kommentaar Sulevi Luige mõrvaprotsessile. Igatahes ei saa Muti moralismile ette heita hambutust.

Lisaks laiahaardelisusele ja lõõvusele on Muti esseistika kolmas jalg (või vaal, või samm) silmapaistev hariduslik taust. Mutti on lugenud läbi mitu raamatut, mida tõusev sugupõlv vaevalt et lugema hakkab. Eriti meelsasti toob ta näiteid Dostojevskilt ja Thomas Mannilt, aga kindlasti on ta kodus ka inglise kirjanduses. Ning uemast ja vanemast filosoofiastki on tal ilmselt mõningane ettekujutus. Kui need teadmised kombineeruvad liikuva mõistusega, mis ühendab kultuuriollust ümbritseva tegelikkuse tajutavate tõsiasjadega, ongi tulemuseks lõõv essee. Muidugi seda parem, mida rohkem on autoril olnud aega sellega tegelda. Aga ega Mutilegi ole võõras eneseirooniline äratundmine: et „inimese moodi elada“, peab ta rabama nagu tema tegelane Noska, endine süvaintellektuaal ja praegune kultuurikirjutaja. Aga

kindlasti on eesti kultuuris ületöötamise traagilisemaid näiteid kui Mihkel Mutt, kellega pole ju õigupoolest midagi traagilist lahti, kes on vaid täitsa vabatahtlikult vahetanud üksildase intellektuaali vaikse kirjanikutoa rahva vaimukandja ränga koorma vastu.

Mihkel Muti kõige paremad lood on need, kus ta on kirjaniku sisseelamisvõime ühendanud esseisti lahkamisvilumusega. Ei ole siin ilmas põnevamat asja kui inimene ja seepärast pakub inimhinge kaevumine kõige hõrgumaid vilju. Samas paljandub selle uurimistöö käigus autori eetiline aluspõhi ja moraalne tarind, milles tema manitsuskõned juuripidi kinni. Sellised lood on „Linnar Longplay“ (Linnar Priimäest) ja „Häbelik tõurastaja, Sorbonne'i kaugõppija“ (Hasso Krullist). Mõlemad võiks rahuliku südamega eesti esseistika valitud palade hulka arvata.

Linnar Priimäest kirjutas Mutt kopsaka käsitluse juba eelmises raamatus, käesolev on sellele järjeks. Miks Mutt Priimäge jahib ja jälitab? Sest Priimägi „on tõstatanud oma isikuga põhimõttelisi küsimusi [---] kunsti ja elu vahekorra dünaamikast uue aastatuhande künnisel“. (Lk. 141.) Muti käsitluses ei seisa elu ja kunst lahus, nad ühinevad oma loojas tervikuks. Väga jõhkralt lihtsustades võiks ju öelda, et elujanune Mutt on „kauamängivale“ Priimäele kade, et ta ise pole suutnud olla nii järjepidevalt ja novaatorlikult staar. See võib ju osalt tõsi olla, aga on siinses seoses siiski väheoluline. Põhiküsimus on see, et hind, mida Priimägi oma igavese nooruse ja populaarsuse eest Mefistofelesele maksab, on Muti

arvates ebaväärikalt kõrge, ja mis põhiline, annab noorsoole halba eeskujut. „Kui boheemlus, narkootikumide tarvitamine, homoseksuaalsus jne. olid pikka aega sallitud marginaalsetes gruppides, eeskätt kunstnike juures, siis nüüd on nad kättesaadavad kõigile ja harjumuspärased.“ (Lk. 143.) Ega eliidi privileegide ülddemokraatlik kasutus Mutile eriti meeldi. Sisimas on ta kõigi demokraatlike paratamatuste tajumisele vaatamata justkui Oscar Wilde'i kaasaegne härrasmees.

Oscar Wilde on Mutile üldse tähenduslik kuju, teatav mõõdupuu: „Mees kirjutas üheaegselt kauneid muinasjutte, ülistas ja lõi kunstiilu, samas aga priiskas ja hooras, vahel lausa mudas. [---] Ma ei nimetaks teda renessansiinimeseks, vaid elunarkomaaniks. LP on Oscari õpilane.“ (Lk 144.) Eristus renessansiinimese („psühhofüüsiline tervik“, kes oskab tunda rõõmu nii vaimu kui ka liha elamustest) ja elunarkomaani vahel on Mutile tähenduslik. Esimeste hulka loeb ta teatava uhkusega enast, teised aga on ebausaldatavad nagu kõik narkomaanid, nad on kire orjad. Muti moraalikäsitlus on läbinisti piibellik, soodomast, patust ja pöördumisest kõneldes haarab teda eriline kirm. Mutt on renessansiinimene, kes oskab küll pattu nautida ja lihaliikke rõõme koguni kunstiga siduda, aga on samas kogu aeg teadlik patu palgast. Renessansimees teab, et kogu tema elu seisab mingi üldkehtiva (jumaliku?) moraalialuspõhjal ja tõmmatakse ükskord igavese tõe liistule, elunarkomaan tahab seda moraalset aluspinda aga poriks ja lausa olematuseks sõtkuda. Muti

maailmapilt on dihhotoomiline: selles toimub hea ja kurja heitlus. Ta on niipalju realist, et mõistab enda (ja inimkonna enamiku) suutmatust pühamehena elada, aga ta kannab uhkusega (vahest isegi klassiuhkusega) džentelmeni, haritlase ja valge mehe koormat, mis nõuab kurjale vastuhakkamist. Iseasi, et tema kujutlused kurjast ja patust on Esimese ilmasõja eelsed, ja nagu eelmainitud esseest selgub, on nende kirjanduslikuks allikaks eeskätt Hermann Hesse „Klaaspärlimäng“. Samas ei arva ma, et Mutt oleks sajandi taha pidama jäänud piiratusest, pigem on see tema esteetiline valik, maitseküsimus.

Aga mis on ikkagi patu palk? „Seal (Patareis — K. K.) on rämedad mehed, kes ei tea midagi *gay sensibility*’st. Nad irvitavad ja annavad peksta, seejärel penetreerivad jõhkralt“ (lk. 146), ähvardab Priimäge autoritaarsete kalduvustega esseist. Mutile meeldib põrgutulda oma koguduse silme ette manada.

Eelöeldu põhjal on selge, et Muti silmis on eetika ja esteetika lahutamatud. Eetiliselt aluspõhjalt irdunud kunstilooming on vähemasti kaheldav kui mitte jälestusväärne. „Praktika näitab, et teosed, mis kujutavad „häid tegusid“, lasevad end ka headel eesmärkidel tunduvalt paremini ära kasutada.“ („Las käia, uljas kirjamees“, lk. 192.)

Kui Linnar Priimäes näeb Mutt vaimuliiderlikkuse (kindlate põhimõtete puudumine) ja liha triumfi kehastust, siis Hasso Krulli peab ta jumalataapjaks. Mutt on nagu elu näinud härra Maurus, Krull nagu nooruse ägedusest jõnk Indrek. Kui

Priimägi kultiveerib noorsugu pilastavat moraali, siis Krull kahjulikke, autoriteete mahakiskuvaid ideid. Ja nagu Mutt näitab, ei tõurasta Krull Nietzsche eeskujul mitte üksi jumalat, vaid toob maale „inimese-tapjat“ Foucault’d ja kägistab Kunsti ennast. Pole ülearune öelda, et Muti analüüs on siiski arukas ja nõtkes, Krulli subtiilset kunstitaju austav ja mõistev.

„Muti tabloidi“ puhul paistab silma luksuslik kujundus, mis on ajalehelugude ajaliku karakteriga vastoolus. Samas puuduvad raamatus kirjutiste ilmumisandmed, nimeregistrist või kommentaaridest kõnelemata. Need on Mihkel Muti seisukohad *an sich*, mõtted, mida autor peab nii igikestvaks, et nende konteksti pole mingit vajadust täpsemalt määratleda. Selliseid raamatuid tehakse suurematele, klassikutele või presidentidele. Mutis on ainest mõlemaks. Aga ega väike seletus oleks viisakusavaldusena lugeja suhtes liigne olnud.

Kalev Kesküla

P. S. Mihkel Muti eelmist eseekogu arvustades võrdlesin teda sajandi esimese poole balti-eesti kombekriitiku Karl August Hindreyga. Hiljuti tunnistas Mihkel Mutt mulle eravestluses, et Hindrey ongi tema eeskuju.

Kui asetada Muti rahvaharidustöö globaalsesse konteksti, siis on see kahtlemata kivike müüris, mis kaitseb meid hädamere vastu, milles uppus härrasmees Hindrey: nimetu haud, aukupanijaks laulu jorisev hulumeelne. Vahest liialt heroiseeriv tõdemus, aga tõsi ometigi.

KROONIKAT

15. veebruaril käis Visbys Läänemere kirjanike ja tõlkijate sealse keskuse juhatause liige Mati Sirkel. Keskuse pika-aegse juhataja Gunilla Forséni järglaseks valiti Gerda Helena Lindskog.

17. veebruaril tehti algust Jaan Krossi 80. sünnipäeva tähistamisega. Tartu Ülikooli aulas leidis aset pidulik ettekandekoosolek.

18. veebruaril kell 11 avati Eesti Akadeemilises raamatukogus näitus Jaan Krossi teostest võõrkeeltes.

18. veebruaril toimus Kirjanike Liidu saalis Krossi tõlkijate sümposium. Sama päeva õhtul kulmineerusid sünnipäevapidustused Draamateatris Krossi näidendi „Vend Enrico ja tema piiskop“ esietendusega, millele järgnes pikem koosviibimine.

2. märtsil anti Tuglase ja Underi kirjanduskeskuses kätte seekordsed Tuglase novelliauhinnad. Nimeka auhinna pälvivad Mehis Heinsaar novelli „Liblikmees“ („Looming“ 1999, nr. 8) ja Andres Vanapa novelli „Kriipslugu“ („Looming“ 1999, nr. 10) eest.

14. märtsil kuulutati Kirjanike Liidu saalis välja ka tänavused Kultuurkapitali kirjandusauhinnad. Luuleauhinda sedapuhku välja ei antud, proosaauhinda aga see-eest kaks: Jaan Kaplinskile lühiromaani „Silm“ eest („Looming“ 1999, nr. 1—3) ja Mari Saadile lühiromaani „Sinikõrguste tuultes...“ („Looming“ 1999, nr. 10—11) eest. Esseistikauhind läks Mihkel Muti „Muti tabloidile“, lastekirjanduse auhind Ellen Niidu raamatule „Ühel viivul vikervalgel“ ja draamaauhind Jaan Unduski näidendile „Goodbye, Vienna“ („Vikerkaar“

1999, nr. 8—9). Möödunud aasta parimaks eestinduseks pidas žürii Paul-Eerik Rummo tõlgitud T. S. Elioti valikkogu „Ahermaa ja teisi luuletusi“, eesti keelest võõrkeelde tõlkimise auhinna pälvivad luuleantoloogia „Антология эстонской поэзии“ toimetaja Elvira Mihhailova ja tõlkija Svetlan Semenenko.

ÕNNITLEME!

13. märts — Andres Ehin 60

PÕHJAMAADA NÕUKOGU
KIRJANDUSAUHIND

Põhjamaade Nõukogu kirjandusauhinda on välja antud 1962. aastast saadik ja pikemat aega on jäänud mulje, et seda jaotatakse järgemööda vennalike Põhjala rahvaste literaatide vahel, hoolitsedes, et keegi oma osast ilma ei jääks ja et kellelegi liiga ei tehtaks. Nüüd aga tundub, et „rahvaste sõpruse“ põhimõtted enam ei kehti. Juba teist aastat järjest saab 350 tuhande Taani krooni (700 000 EEK-i) suuruse auhinna taanlane ja juba teist aastat järjest luuletaja. Möödunud aastal pärjati laureaadiks Pia Tafdrup, nüüd täiendas auhinnasaajate nimistut Henrik Nordbrandt.

Kuna 1993 ja 1997 said laureaaditiitli Peer Hultberg ja Dorit Wilmsen, siis on taani kirjanikud kaheksa aasta jooksul saanud ihaldusväärse auhinna neljal korral.

Henrik Nordbrandt on sündinud 1945. Hulk aastaid elas ta vabatahtlikus pagenduses Türgis, siis Kreekas. Hiljutises ajaleheintervjuus lubas ta Taani tagasi pöörduda, kuid nüüdseks näib olevat selge, et Nordbrandt on valinud endale elupaigaks Hispaania. Taanis viibib ta tavaliselt ühe

kuu aastas. Kriitikute arvates on Nordbrandt oma luulega tabanud hella kohta taanlaste hinges, keda vaevab ühtaegu rännukihk ja koduarmastus. Sellest kõneldakse ka kirjaniku luulekogus „Lahkulöömised ja saabumised“ („Opbrud og ankomster“, 1974). Kuigi Nordbrandt pikalt välismaal viibib, on temast Taanis ikka ja jälle juttu ning ta kirjutab üsna regulaarselt ka Taani ajakirjandusele. 1990 anti talle nn. väike Nobel (Rootsi Akadeemia Põhjamaade auhind). Kuigi Taanis avaldatakse luulet enamasti väikeses tiraažis, peenemale publikule mõeldud väljaannetena, on Nordbrandt suutnud oma loominguga laiemale lugejaskonnale sedavõrd tugevat muljet avaldada, et tema raamatud müüakse kiiresti läbi ja need ilmuvad seejärel pehmete kaantega kordustrükkidena. Kolmkümmend viis aastat kestnud loomingulise tegevuse ajal on Nordbrandtist saanud teatud määral kultusfiguur ja kirjandusloolased arvavad üksmeelselt, et kuigi „Unenägude sillad“ („Drømmebroer“, 1998), mille eest ta nüüd pälvis PN kirjanduspreemia, ei pruugi olla tema loomingu tipp, on ta igal juhul äramärkimist väärt. Nordbrandti tähtteoste hulka kuuluvad kriitikute meelest „Kummitusmängud“ („Spørgelseslege“, 1979), „Viuliehitaja sild“ („Violinbyggerens bro“, 1985) ja „Ussid taevavärava juures“ („Ormene ved himmelens port“, 1994). Žürii otsusetegemine kujunes kergemaks ka seetõttu, et norralase Jan Kjærstadi paljukiidetud romaani „Avastaja“ („Oppdageren“) — mis oleks PN auhinna määramisel Nordbrandti luulekogule ilmselt ainukesena tõsisest konkurentsi pakkunud — otsustas Norra auhinnakandidaatide esitamise komitee arusaamatutel põhjustel nomineerimata jätta.

Pressikonverentsil Helsingis, kus

jaanuari lõpus laureaati välja kuulutati, iseloomustati „Unenägude sildu“ kui üht Nordbrandti kaunimat luulekogut, ühtaegu melanhoolset, mänglevat ja otsivat luulesüiti. „Sild on kogumiku läbiv kujund — elu saabumise ja lahkumise vahel, elamus, mida pakub kaotsiläinu taast leidmine poeesia kaudu,“ on öeldud vastse laureaadi raamatu kohta.

Nordbrandti tutvustuseks ka mõned read tema luuletusest „Suveeelne depressioon“ („Depression før sommeren“):

*Avatud aknad, kust lehte löönud
pöögioks vastu vaatab.*

*Üle järve kaiku sanatooriumiköögi
lärm.*

*Aastad, mis mööduvad ühe
õhtupoolikuga
ja õhtupoolik, mis kestab aasta, enne
kui mööda saab.*

*Kirjad, mis tulevad tagasi. Müürid,
mis seisavad
üha kirkamas kevadevalguses.*

*Ja siis üks siin, kes oleks pidanud
seisma seal
ja üks seal, kus oleksin pidanud
seisma mina.*

Arvo Alas

Raamatututvustus

UPDIKE: ENNE „HAMLETIT“

Klassikaliste lugude ümberjutustamine on endiselt moes. Romaanikirjanikud tegelevad meie kirjandusliku mineviku ümberkirjutamisega rohkem kui kunagi varem, alates Jane Smiley meeldejäävast feministlikust „Kuningas Leari“ ümberjutustusest (*A Thousand Acres*) ja lõpetades Pia

Pera parasiitliku Lolitaga (*Lo's Diary*). Selle kunsti ehk silmapaistvaim viljeleja on John Updike, kes on juba ümber kirjutanud Hawthorne'i „Tulipunase kirjatähe“ (*A Month of Sundays, Roger's Version* ja *S*), Tristani ja Isolde keskaegse armuloo (*Brazil*) ja hulga kreeka müüte („Kentaur“).

Sedapuhku on Updike sihikule võtnud „Hamleti“ ja otsustanud Shakespeare'i näidendile välja pakkuda eeloo, mis räägib Gertrude'i ja Claudius, Taani kuninga ja kuninganna suhetest enne „Hamleti“ süžee algust. Puristid võivad säärase ettevõtmise mudugi kohe pühaduseteotuseks või odavaks imitatsiooniks ristida. Aga eks teinud ju Shakespeare ise nelisada aastat tagasi sedasama pattu. Ta ainult kohandas ja segas Hamleti loo erinevaid versioone, nii et kokkuvõttes on tema näidend toonase üldtuntud muinasloo adaptatsioon. Ja nüüd toimib Updike umbes samuti. Tema õhukeses, ent säravas uues romaanis „Gertrude ja Claudius“ (2000) jääb mõtisklev ning melanhoolne prints rambivalgusest välja ja tähelepanu keskendub tema üsna vaikse ema, kuninganna Gertrude'i siseelule. Vaatepunkti vahetamisega muutub kogu lugu põhjalikult. Shakespeare'i traagiline draama noorest mehest, kes ei suuda oma isa tapjaile kätte maksta, muutub korraga elegantseks ja koomiliseks õukonnaromansiks, mis kõneleb keskealise naise hingelisest ja seksuaalsest ärkamisest. Juhtides lugeja tähelepanu pojalt emale, sunnib Updike meid vaatama Hamleti düsfunktsionaalse perekonna sisesuhteile hoopis uue pilguga. Kui Shakespeare'i näidendis teevad onu ja ema liiga Hamletile, siis Updike'i romaanis teeb kogu meessugu liiga Gertrude'ile. Keegi poleks osanud Updike'ilt oodata feministlikku „Hamletit“, aga tagantjärele paistab see žest pigem siiras kui koomiline.

Romaan algab sündmusega, mis saab Taani kuningaperekonna languse algõukeks. Isa sunnib astub kuue teistaastane „õitsev, muretu, värsk ja intelligentne Gertrude“ mõistusabiellu „põhjamaise ideaalmehega“, vapralt Horwendiliga, kellest saab kuningas Hamlet. Kuigi Gertrude'i meelest „lihav sõdalane“ on „tahumatu“, teatab isa: „Ma olen su Horwendilile lubanud, ja kui kuningas oma sõna murrab, mõraneb ka kuningriik.“

Nagu enamik kaasaegseid kuninglikke abielusid, on ka Gertrude'i ja Horwendili oma ebaõnnestunud. Hoolimatu ja nürimeelne kuningas jääb pulmaõõl magama ja Gertrude, kes alles hiljuti oli „särav ja muretu“, tunneb vaid tühjust ja üksildust. Ka emakssaamisest ei leia ta lohutust, sest Gertrude kardab, et ei suuda oma „õrna, nõudlikku ja teravakeelelist“ ainukest poega küllaldaselt armastada. Meestest ümbritsetud, aga neist alamal seisev Gertrude tunneb end käsist-jalust seotuna. „Ma olin oma isa tütar, minust sai naine mehele, keda ma ei mõista, ja ema pojale, kes jääb mulle kaugeks. Millal küll saan ma hakata tegelema isiksusega, keda ma endas kannan, vaimuga, kes minus pidevalt kõneleb, kes on otsinud väljendumisvõimalust juba minu esimesest verisest kisast saadik?“

Gertrude'i lugu räägib ärkamisest. Kuninga noorem ja tõmmu vend Claudius kurameerib kuningannaga, kelles „hakkab pulbitsema sõdalaste veri“. Claudius, kes on oma elu veetnud romantilistel lõunamaadel seigeldes, toob Gertrude'is esile tema „varjatud mina, mis on juba nelikümmend seitse aastat vaikselt naise sisesemistes sügavustes uinunud“.

„Hamletis“ näib Gertrude'i ja Claudius abieliu ebatavaline ja kahtlane, näib teatava reeglite rikkumisenä; Updike'i romaanis paistab nende armulugu loomulik ja täiesti õi-

gustatud. Siin ehk peitubki Updike'i kirjatöö algidee: õigustada ja rehabiliteerida abielurikkumist. Updike on abielurikkumist juba ammu kujutanud kirgliku, loova kogemusena. Näiteks tema „Tulipunase kirjatähe“ triloogias avastavad kõik peategelased abielurikkumise läbi enda jaoks uue elu. Ja „Hamletit“ sellises valguses vaagides tahab Updike meile näidata, et Gertrude'i abielurikkumine pole eetilisel taunimisväärtusel, vaid allasurutud naise iseseisvuse ja valikuvabaduse manifestatsioon.

Kuninganna ja tema küdi armulugu kogub hoogu ning romaan liigub sündmuste poole, millest tõukub Shakespeare'i näidend: kuningas Hamlet'i mõrvamine, Claudiuse kroonimine ja Gertrude'i ning Claudiuse kiired pulmad. Updike'i romaan lõpeb seal, kus Shakespeare'i näidend algab, ja kuningliku paari jaoks näib tulevik ilus. Missugune iroonia, umbes nagu romaan Kennedyst, mis lõpeb tema saabumisega Dallasesse.

Kõigest Updike'i ümberjutustus-test on see ilmselt õnnestunuim. Autor on suutnud vaos hoida oma ülevoolavat keelemängu- ja sententsikirge, mis muutis näiteks „S-i“ nõrgaks raamatuks, ja pakub lugejale naljakat lugemist, mis on üksiti ka ühe inglise keeleruumi tuntuima loo ümber tõlgendus. Osavalt ülesehitatud teoses leidub rikkalikult ajastuomaseid detaile ja terminoloogiat, Updike tõestab, et on ühtmoodi kodus nii jahikullide kasvatamises kui ka kesk-aegses rõivamoos. Ja tema lõppeesmärgiks jääb, räägitagu siis sugudevahelistest suhetest või mentaliteedijaloost, tõmmata paralleele „Hamletit“ ja meie maailma vahel.

Lugejale, kes ei tunne „Hamletit“, võib „Gertrude ja Claudius“ mõjuda vaimuka romaanina, milles jäävad ennekuulmatul kombel karistamata nii kirg kui ka reetmine, aga

sellele, kes on näidendit lugenud, pakub raamat märksa rohkem. Mõnelegi lugejale võib ta tähendada ootamatult jõulist intertekstuaalset kogemust, mis juhib ta tagasi keskkoolis loetud ja unustatud Shakespeare'i juurde või vähemalt videolaenususse küsima viimaseid filmiversioone Mel Gibsoni ja Kenneth Branaghiga peaosas. Mina jõudsin lõpuks isegi tolmuste raamatukoguriivulite vahele ka-heteistkümnendast ja kuueteistkümnendast sajandist pärit alg-„Hamletit“ otsima.

Siiski ei ole „Gertrude ja Claudius“ kaugeltki „akadeemiline“ teos. Ennekõike saab temas nalja ja suur osa naljast saadakse Hamletit arvel, kelle süngest enesestõmbumist ja moraalselt konservatismi Updike põlgab. Gertrude nimetab oma poega „kuninglikuks puberteetikuks“, ja kui kuningas küsib: „Huvitav, mida see poiss seal Wittenbergis nii kaua õpib?“, vastab kuninganna: „Ta vist peab meid mühakateks. Me joomme liiga palju. Me sööme tahumatult, jahinugadega. Tema sealsete professoritega võrreldes oleme meie barbarid.“

„Gertrude ja Claudius“ ei ole suurteos nagu Updike'i „Jänku“-romaanid ja ei saa ka öelda, et ta oleks veatu. Tundub, et autor võinuks kuningliku perekonna müsteeriumidesse sukelduda märksa sügavamale, ja mis puutub kuninganna kõrvalehüpetesse, siis need on üsna igavad ja klišeelikud.

Ja ikkagi muudab Updike allasurutud kuninganna siseelu kirjeldades lugeja suhtumist „Hamletisse“ jäädavalt. „Gertrude ja Claudius“ on suurepärase lugu, lühike ja meelde jääv, mis enam-vähem Voltaire'i „Candide'i“ kombel toob ilmsiks autori geniaalse ja särava jutustamisoskuse.

J. S.

- 323 *Triin Soomets* • *Tõtt tundes, valet vandudes ja vaba / *Minusse
murdunud maastikul jt. luuletusi
- 325 *Arvo Valton* • *Leidik. Romaan*
- 371 *Hando Runnel* • Riigikaotus
- 372 *Jüri Ehlvest* • Tegelikkus vivaariumis / Proua Merle ekstaas / Merle on
looritatud
- 383 *Irja Vaher* • Ivan või Kalev / Sul rebiksin lipsu eest jt. luuletusi
- 389 *Jaan Kruusvall* • Inimesi / Mõni... / Nägu / Võõraste maja / Vendade
kohtumine
- 394 *Guillaume de Machaut* • Ballaad I / Ballaad II / Ballaad III
- 397 *Vaapo Vaher* • Elu ilma orgiata
- 405 *Aare Pilv* • Exegi ornamentum 1999. *Olulist ja ebaolulist eestikeelsest
luulest*
- 424 *Toomas Haug* • Eesti proosa 1999. *Väike teejuht*
- 443 *Hasso Krull* • Piprakaun ja kiil. *Andres Ehini tiivulised fragmendid*
- 459 *Ants Juske* • Kirjarahvas elab postimpressionismis
- 461 *Rein Veidemann* • Semiootiline Berg
- 464 *Urmas Vadi* • Kurikael Wiedemann
- 466 *Eeva Park* • Läbi kaleidoskoobi
- 467 *Ülo Tonts* • Õnnelik lõpp Eesti Vabariigi alguses
- 469 *Endel Mallene* • Kolmandalt kodumaalt lõpuks jälle ka isamaale
- 471 *Kalev Kesküla* • Muti katekismus
- 475 Kroonikat
- 475 *Arvo Alas* • Põhjamaade Nõukogu kirjandusauhind
- 476 *J. S.* • Updike: enne „Hamletit“

Peatoimetaja
UDO UIBO
tel. 6443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 6441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 6440 780

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 6440 781

Kriitika ja ringvaade
MIHKEL NUMMERT
tel. 6440 781

Keeletoimetaja
MAIGA VARIK
tel. 6440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 6441 365

Sekretär
BRITT PERENS
tel. 6441 365

Toimetus:
Tallinn, Harju t. 1
innalusti@hotmail.ee
Postiaadress:
pk. 66, 10502 Tallinn
Perioodika AS, Tallinn,
Voorimehe 9
Trükikoda „Akadeemia Trükk“,
Tallinn, Niine 11

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda
trükikotta „Akadeemia Trükk“,
tel. 6413 696.

„Looming“ on müügil järgmistes
kohtades:

Tallinnas

1. Eesti Keele Sihtasutuse raamatupoes „Ateena“, Roosikrantsi 6.
2. AS RINDER kioskis, Suur-Karja t. 18.
3. Perioodika müügiosakonnas, Voorimehe 9.
4. R-kioskites.
5. AS PLUSSPUNKT kioskites.
6. AS KUPAR kaupluses, Harju t. 1.
7. Kaupluses „Rahva Raamat“, Pärnu mnt. 10.
8. AS LUGEMISVARA kaupluses Rahvusraamatukogus, Tõnismägi 2.
9. Eesti Akadeemilise Raamatukogu müügipunktis, Rävälä pst. 10.
10. Kaupluses „Akadeemiline Raamat“, Narva mnt. 27.
11. OÜ Hüperborea müügipunktis, Tatari t. 18.

Tartus

1. Ülikooli raamatuäris, Ülikooli t. 11.
2. „Postimehe“ äris, Raekoja plats 16.
3. OÜ Greif kaupluses, Vallikraavi 4.

Üksikud numbrid on müügil
toimetuses
Tallinn, Harju t. 1.

Honorari makstakse Perioodika
AS-i kassast, Tallinn,
Voorimehe 9, tel. 6440 381.

EN Kirjanike Liidus 31. jaanuaril toimunud arutluskoosolekul võeti vaatluse alla 1948. a. ajakirjas „Looming“ avaldatud luuletused ja kirjandusteaduslik ning kirjanduskriitiline materjal.

Luulest andis ülevaate P. Rummo. Tähtsaimaks saavutuseks, märkis referent, on luule erk reageerimine meie ühiskondliku elu aktuaalseile küsimustele. Terve rida luuletajaid (J. Semper, D. Vaarandi, M. Raud jt.) on kirjutanud kolhoositeemal. Hästi on paljastanud lääne sõjaõhutajate kuritegelikkuse olemust J. Semper. Silmapaistvaid tulemusi on saavutanud M. Raud V. Kingissepa teema käsitlemisel luuletuses „Ta mälestuseks“. Angervaksa luuletused rõõmustavad oma selge rahvalikkusega ja idee sirgjoonelisusega. Üldse esines 1948. a. „Loomingus“ 11 autorit, nende hulgas ei ole aga kahjuks ainustki uut autorit.

„Loomingus“ avaldatud kirjandusteaduslikust ja kirjanduskriitilisest materjalist andis ülevaate sm. O. Urgart. Positiivsete nähtustena märkis kõneleja kirjanduskriitilise materjali tähelepanndavat arvulist kasvu 1947. aastaga võrreldes ja arvustajate ning kirjandusteadlaste üha järjekindlamat asumist marksistlik-leninliku esteetika platvormile. Hoolimata neist saavutustest, ütles kõneleja, on kirjanduskriitika „Loomingus“ siiski veel nõrk. Meie kirjandusliku pärandi ümberhindamisel ei arvestata tihti vajalikus ulatuses Lenini õpetust kahest kultuurist igas rahvuslikus kultuuris. Kaldutakse veel vaatlama meie kirjandust, eriti kuni möödunud sajandi lõpuni, ühtse vooluna. Arvustajad väldivad sõna võtmast nii tõlketeoste kui ka algupärandite vormi kohta, kirjandusliku loomingu professionaalsete küsimuste kohta. Ka on arvustuste eneste vorm tihti algeline, arvustused on tuimad ja igavad, me ei märka neis võitleja ägedat kirge, publitsisti teravat sulge.

1948. a. „Loomingus“ ilmunud algupärane proosa võeti vaatluse alla 14. veebruaril toimunud koosolekul. Aruandjaks oli A. Jakobson. Referent märkis, et „Loomingus“ ilmunud 600 lehekülge ilukirjanduslikku proosat kujutab endast kogu läinud aastal ilmunud toodangut, milline hulk on erakordselt väike.

Parimate novellidena tõstis sm. Jakobson esile Ed. Männiku „Teekaaslased“ ja „Paljassaare tipul“ ja R. Sirge „Kruvikese“, märkides nende sisulist kui ka vormilist tugevust. O. Toominga jutustusele „Rajad suunduvad suurele teele“ heitis referent ette liigliha, mis ähvardab lämmatada ja kohati lämmatabki jutustuse peajoone. Sama autor jutustuses „Kodumaa kutse“ on valinud ebaõnnestunult peategelase, kes on väikekodanlik inimene ja ei suuda seepärast näha tüüpilist ja upub juhuslikesse pisitählepanekuisse. P. Viidingu jutustuse „Suur ader“ suurimaks puuduseks on üksikute mittetüüpiliste nähtuste üldistamine. Aruandja kritiseeris teost õige teravalt. Ka Aira Kaalu „Sajandite vangla“, märkis kõneleja, pole suutnud kujutada tüüpilist inglise kodanlust kui oma töötava rahva ja asumaade rahvaste ekspluataatorit. Kuna autor ei ole õieti talitanud ka inglise kommunistide töölisklassist irdunud salongipoliitikuina kujutades, pidas sm. Jakobson vajalikuks, et autor teose enne raamatuna ilmumist põhjalikult ümber töötaks.

Kõneleja märkis kiitvalt olustikukirjelduste nii arvulist kasvu kui ka sisulist rikastumist. Parimaiks hindas sm. Jakobson A. Hindi „Üks töö- ja saagirohke päev“ ning „Kuulus sepp“ ja H. Leberechti „Gaas Kohtla-Järvelt“.

järgmises numbris in spe:

- [**Tundeline teekond Ameerikasse** (Jaan Kaplinski)
- [**Mõtlus olümpiamängude teemal** (Pierre Bourdieu)
- [**Eesti kirjandus 90-ndail** (Mart Velsker)
- [**Eesti ulmekirjandus 1999** (Raul Sulbi)
- [**Bulgakovi ja Stalini suhetest** (Jüri Ojamaa)

Loomingu Raamatukogus ilmumas:

- [**D. H. Lawrence** Lepatriinu
- [**Saxo Grammaticus** Taanlaste vägiteod

9 770134 453010

[22 krooni]